

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ**

СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ
практико-орієнтований посібник
до навчальної програми “Сімейні цінності” 9 годин

Київ – 2014

УДК 370. 13. 42; 159. 924. 7
ББК 74.6 + 88.56
С 37

Сімейні цінності: практико-орієнтований посібник до навчальної програми “Сімейні цінності” (9 годин) [для 8–9-х класів] / [О. В. Мельник, Т. В. Кравченко, Л. В. Канішевська, І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ: НАІР, 2014. – 136 с.

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді
Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(лист МОН України № 14.1/12-Г-164 від 15. 05. 2013 р.)

Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 4 від 15. 04. 2013 2012 р.)

Рецензенти

М. Б. Євтух, дійсний член НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор;
Н. Є. Миропольська, доктор педагогічних наук, професор;
О. В. Матвієнко, доктор педагогічних наук, професор.

Сімейні цінності: практико-орієнтований посібник до навчальної програми “Сімейні цінності” (9 годин) / [О. В. Мельник, Т. В. Кравченко, Л. В. Канішевська, І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ: НАІР, 2014. – 136 с.

Практико-орієнтований посібник укладено відповідно до змісту навчальної програми “Сімейні цінності” (9 годин), схваленої МОНМС України (лист МОНМС України № 14.1/12-Г-156 від 03. 07. 2012 р.) для використання у старших класах загальноосвітніх навчальних закладів. Поданий в ньому теоретичний матеріал розкриває сутність основних понять і положень навчальної програми, якими мають оволодіти учні впродовж дев'яти навчальних годин. У посібнику також представлені до окремих тем зразки практичних робіт і вправ, які є необхідною та обов'язковою складовою формування в юнаків і дівчат традиційної системи цінностей створення, функціонування і розвитку сім'ї.

УДК 370. 13. 42; 159. 924. 7
ББК 74.6 + 88.56
С 37

© О. В. Мельник, Т. В. Кравченко, Л. В. Канішевська

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ І. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН “СІМ’Я” ..	8
1.1. Сім’я як соціальний інститут	9
1.2. Моделі та цінності сім’ї в різних культурах і релігіях.....	16
1.3. Правові питання шлюбу та сім’ї.....	32
РОЗДІЛ ІІ. СІМЕЙНІ ВЗАЄМИНИ	38
2.1. Сім’я у хронологічному вимірі	39
2.2. Підготовка молоді до сімейного життя.....	46
2.3. Ранні шлюби	56
2.4. Сімейні цінності	61
2.5. Цінності української сім’ї	78
ВИСНОВКИ	87
ДОДАТКИ.....	89
Сімейний кодекс України.....	89
Конвенція про права дитини	104
Методика визначення правової готовності старшокласників до сімейного життя	120
Методика “Мій підхід до конфлікту”	125
Методика “Ваш стиль поведінки в конфліктній ситуації”	128
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	131

ВСТУП

Шлюбний союз – перша сходинка людського суспільства.

Марк Туллій Цицерон

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства.

Сімейний кодекс України

Характер внутрішньосуспільних та глобалізаційних трансформацій, їхні масштаби та глибина негативно позначились на становищі сучасної української сім'ї, яка опинилась на межі кризи. Для подолання цієї проблеми доцільним є звернення до традиційних сімейних цінностей українського народу, родинних традицій і звичаїв, перевірених роками й усталених подружніх і батьківсько-дитячих взаємин. У цьому напрямі постає питання заданих суспільством ціннісних орієнтацій створення та розвитку сім'ї зростаючими поколіннями. Його вирішенню й підпорядковує комплекс навчальних програм “Сімейні цінності” (9, 17, 35, 70 годин) та навчально-методичних і практико-орієнтованих посібників, розроблений авторським колективом Інституту проблем виховання НАПН України.

На сьогодні проблема цінностей сім'ї представлена трьома основними підходами. У рамках першого вона вивчається як частина ієрархії цінностей в контексті аналізу динаміки ціннісних світів сімей і розглядається в структурі суспільної свідомості (С. Дармодехін, В. Добриніна, Т. Кухтевич, Н. Лапін, Н. Марковська).

Другий підхід пов'язаний із дослідженням сімейних цінностей як структурних спонукальних компонентів поведінки людини. Відповідно до нього, сімейні цінності обумовлюють суб'єктивні дії, що, врешті-решт, детермінує соціальні зміни (Г. Воронін, А. Здравомислов, О. Краєва, І. Суріна).

Представники третього підходу (В. Лісовський, М. Мацковський, В. Сисенко) розглядають сім'ю як універсальну цінність, декларують її особливий статус та ціннісне ставлення до неї.

Аналізуючи напрацювання відомих вітчизняних учених, присвячені історичним, соціальним, культурологічним і етнологічним проблемам розвитку народів, А. Макеєв дійшов до висновку, що в них повторюються положення про особливу роль культури, традицій, поведінкових стереотипів, ментальності народу в збереженні, виживанні і пристосуванні соціальних спільнот до мінливих умов. Ці фактори, зазвичай, виступають кінцевими елементами, зміна яких неминуче призводить до розпаду самої суспільної системи [11].

Сімейні цінності сучасного українського суспільства представлені:

– соціальними цінностями традиційної сім'ї (взаємодія на рівні подружжя, батьківства, спорідненості; побудована на основі любові, співучасті, розуміння

тощо), яка має своїм результатом народження дітей, їхнє виховання і розвиток, задоволення потреб кожного члена родини (матеріальних, побутових, статевих, захисних та ін.);

– індивідуальними цінностями сім'ї та суб'єктивними виборами особистісно прийнятних поведінкових конструктів, які мають різноманітні прояви, включаючи інноваційні.

Дослідженнями встановлено, що на рівні індивідуального ціннісного ставлення до сім'ї спостерігаються стійка тенденція до її збереження як основної ціннісно-поведінкової моделі та вектора поведінки особистості; ослаблення цінності батьківства; посилення цінності споріднення; додавання до етичних принципів сімейної взаємодії прагматичних мотивів; посилення орієнтаційної спрямованості сім'ї на соціальну захищеність і господарсько-економічне благополуччя.

Сім'я – це спосіб життя, який виробило людство впродовж свого існування та розвитку. В її рамках людина формувалася фізично, психологічно й інтелектуально, задовольняла свої потреби, здійснювала властиві їй на тому чи іншому етапі функції. Сім'я є найважливішою загальнолюдською цінністю, в якій умови існування співтовариства людей узгоджуються з високою природною, соціальною та духовною доцільністю. Вона виступає обов'язковою умовою функціонування всієї соціальної структури суспільства, маючи потужний розвивально-виховний потенціал впливу на процеси суспільного розвитку [52].

Суспільні трансформації останніх десятиліть в Україні зумовили корінні зміни змісту соціальних зв'язків і взаємин, реорганізацію усталених структур життєдіяльності людини та соціальних інститутів входження молоді в доросле життя. Такі зміни торкнулися й інституту сім'ї. Нині під впливом комплексу екзогенних і ендегенних факторів чітко простежується тенденція до дезорганізації сімейних ролей і традиційних функцій сім'ї, переглядається й модифікується система сімейних цінностей. У таких умовах теоретичного і практичного пошуку нових орієнтирів сімейного виховання, вироблення системи ціннісних орієнтацій створення та розвитку сім'ї, збереження традиційного шанобливого ставлення до батьків і відповідального батьківства, інститут сім'ї піддається згубному впливу невизначеності та мінливості. Це провокує поширення таких негативних суспільних явищ, як орієнтування на малодітність, підвищення віку вступу в шлюб, збільшення кількості розлучень, безпритульних та позбавлених батьківського піклування дітей.

Суттєво вплинули на традиційні українські сімейні цінності також і загальносвітові тенденції розвитку сім'ї. До них належать: зростання індивідуалізму; загострення почуття незалежності; інколи вкрай спотворене бажання жити лише для себе; домінування власних егоїстичних інтересів і одночасне нехтування інтересами членів родини; перебудова в ієрархії цінностей сім'ї, що кардинально змінює її призначення та мету створення; закріплення в суспільній свідомості толерантного ставлення до різних видів сімейної поведінки, які, зазвичай, спотворюються і набувають форми “загальної

вседозволеності”; пропагування різних форм статевих і соціальних ролей, що поширюється, передусім, серед молоді.

Варто також наголосити, що стан сучасної сім’ї є наслідком і причиною цілого ряду процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві. Традиційно говорять про кризу сім’ї, акцентуючи увагу на її стані як соціальному інституті. Цей підхід зрозумілий, справедливий і виправданий, оскільки сім’я була, є і залишається найважливішим соціальним інститутом, який виконує свою головну специфічну місію – відтворення населення. За такого розуміння значення сім’ї для розвитку держави є надзвичайно важливим. Інститут сім’ї є базовим для соціальної системи загалом, а його стан – найважливішим критерієм суспільного розвитку й зростання. З іншого боку, сім’я, як один із основних соціальних інститутів, у своєму розвитку неминуче відображає суттєві тенденції розвитку всього суспільства. Таким чином, кожен її член не просто відчуває на собі потужний вплив всіх чинників суспільної динаміки, але багато в чому визначає та відтворює ці чинники, формує систему цінностей сімейного життя, опікується ціннісними орієнтаціями створення та розвитку сім’ї зростаючими поколіннями.

Сімейні цінності, у широкому розумінні, є цінностями-нормами, виступають орієнтаційною основою й одночасно критерієм оцінювання дійсності та вибору відповідного вчинку і дії (І. Дементьєва, О. Дробницький, О. Дибіна, М. Нікітіна, Н. Розов) [43]. Вони, на думку А. Федулова, є соціокультурними перевагами в шлюбно-сімейних сферах (сфері дошлюбної поведінки та вибору шлюбного партнера, сфері батьківства, сфері шлюбно-сімейних взаємин, сфері шлюбно-сімейних ролей, сфері подружжя). У цьому розумінні сімейні цінності пов’язані з ціннісними орієнтаціями членів сім’ї, здатні задовольняти їхні потреби, інтереси та цілі. Цінності конкретної сім’ї визначають її культуру як сукупність матеріальних і духовних цінностей, які є результатом історичного розвитку. Члени сім’ї (і діти), діючи в рамках сімейних цінностей (культури сім’ї), виступають одночасно як об’єкти культурних взаємодій і суб’єкти, творці цих цінностей.

На процес формування і розвитку системи сімейних цінностей впливають три основні **фактори**:

- історичні умови, в яких розвивалися і формувалися ціннісні уявлення про сім’ю та сімейні взаємини;
- культурно-ідеологічні аспекти життєдіяльності суспільства та сім’ї;
- економічні фактори, які в той чи інший спосіб впливають на ціннісну сферу родини.

Усвідомлюючи значущість сім’ї як соціального інституту життєдіяльності людини, ціннісної систем її творення, функціонування та розвитку, автори стурбовані, насамперед, молодим поколінням, їхньої готовністю до майбутнього сімейного життя на основі традиційних для України сімейних цінностей, родинних традицій, українських звичаїв, подружніх і батьківсько-дитячих взаємин. Для забезпечення такої готовності й започатковано створення програмно-методичного комплексу “Сімейні цінності” для учнів старших

класів, який згодом має стати системоутворювальною основою цілісної системи сімейного виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Навколо цієї основи й має вибудовуватися виховна робота різних соціальних інститутів. Надзвичайно важливо, що в процесі оволодіння змістом навчальної програми актуалізуватимуться, узагальнюватимуться, систематизуватимуться та наповнюватимуться морально-етичним змістом сформовані в юнаків і дівчат ціннісні орієнтації створення майбутньої сім'ї, її функціонування та розвитку. І це закономірно, адже саме старший шкільний вік є віком морального самовизначення і формування світоглядних орієнтирів, саме цьому періоду належить особлива роль у засвоєнні основних цінностей майбутнього сімейного життя, саме в цьому віці інтенсивно формується самосвідомість особистості, її моральні якості, норми поведінки, відповідальність за свої вчинки і, насамперед, культура дружби, кохання й інтимні почуття.

Наголосимо, що підготовці молоді до шлюбу як державній проблемі приділяється належна увага в багатьох країнах світу. У школах Швеції, наприклад, питання статі викладаються з 1942 року, а в 1945 році з'явився перший підручник зі статевого виховання. У Чехословаччині в 1960 році до переліку навчальних дисциплін було введено предмет "Принципи батьківства і материнства". У Польщі вивчається спеціальний курс "Пристосування до життя в сім'ї". Подібні шкільні курси були також і в Радянському Союзі в 80-х роках ХХ століття. У той час у навчально-виховну практику загальноосвітніх шкіл було уведено курс "Етика і психологія сімейного життя" (автор І. Гребенніков), рекомендований Академією педагогічних наук СРСР.

Однак після розпаду СРСР і відповідної зміни пріоритетів держави у сфері сімейної політики цей навчальний предмет був вилучений зі шкільної програми і нічим не замінений. У становленні нових соціокультурних умов, які тісно переплітаються з процесами реформування всіх сфер життєдіяльності людини, підготовка учнів старших класів до майбутнього сімейного життя, формування у них готовності до створення і розвитку сім'ї на основі традиційних для України сімейних цінностей, родинних традицій і звичаїв українського народу стають важливими завданнями освітнього процесу в школах. Тому ми сподіваємося, що навчальна програма варіативного курсу "Сімейні цінності" для 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів і **практико-орієнтований посібник "Сімейні цінності" забезпечить учнів:**

- знаннями щодо сім'ї та традиційних для українського народу сімейних цінностей як моральної основи життєдіяльності;
- сформують у юнаків і дівчат ціннісне ставлення до сім'ї, її створення, розвитку та процвітання;
- актуалізують потребу в самовдосконаленні та розвитку особистісних якостей, необхідних для майбутнього сімейного життя;
- навчать аналізувати і використовувати в повсякденному житті стильові характеристики чоловічої і жіночої поведінки;
- поглиблюють уявлення про специфіку подружніх, родинних і дитячо-батьківських взаємин.

РОЗДІЛ I СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН “СІМ’Я”

Сім’я – це суспільство в мініатюрі, від цілісності якого залежить безпека всього великого людського суспільства.

Фелікс Адлер

Кризовий стан всіх сфер життєдіяльності нашого суспільства позначається на стані і функціонуванні сім’ї, скрутне становище якої, своєю чергою, обтяжує криза суспільства. Економічні та соціальні труднощі, політичні конфлікти і загальна нестабільність нашого життя призводять до ускладнення всіх тих проблем, які постають перед сім’єю. Навіть у країнах, що належать до економічно потужних і стабільних, спостерігаються складні процеси деградації сімейного способу життя, зниження престижу сім’ї та поширення, насамперед серед молоді, небажання мати дітей, зростання кількості розлучень, сімейно-побутових порушень і внутрішнього сімейного насильства, збільшення частки населення, що свідомо приймають самотність як особистісно прийнятний спосіб життя, послаблення розвивально-виховного потенціалу сім’ї. Криза сім’ї – проблема загальносвітова. Безумовно, зміцнення сім’ї суттєво залежить від її соціально-економічної та правової захищеності. Проте причини кризи часто криються не стільки в суспільних проблемах, скільки в проблемах внутрішньосімейних.

Важливим інструментом, за допомогою якого в різних країнах прагнуть вирішити означену вище проблему, є сімейне виховання дітей та учнівської молоді. У різні часи зміст сімейного виховання визначався своєрідними цілями і задачами, які підпорядковувалися відповідним завданням суспільного розвитку. Залежно від таких завдань у виховній системі домінували розвиток певних здібностей, особистісних або ж професійних якостей і ціннісних орієнтацій. Разом із тим, як свідчать соціологічні та психологічні дослідження різноманітних аспектів життєдіяльності людини, останнім часом наполегливо заявляє про себе необхідність підготовки школярів до майбутнього сімейного життя. Водночас традиційно це питання набагато меншою мірою, ніж того вимагає соціальна практика, привертає увагу педагогів. Можна стверджувати, що коло проблем, пов’язаних із підготовкою учнів до майбутнього сімейного життя в нових економічних умовах, тільки починає розроблятися у вітчизняній педагогіці [20].

Разом із тим ми маємо багату теоретичну і практичну спадщину вирішення згаданої вище проблеми, досвід – її вивчали науковці, досліджували відомі педагоги та практики. Так, зокрема, у працях А. Макаренка наголошено на необхідності виховання якостей, які допомагали б юнакам і дівчатам стати щасливим подружжям.

Про це йдеться також у працях В. Сухомлинського, який вважав, що до обов’язків матері та батька людину також треба готувати. Підготовка дівчат та

юнаків до батьківського обов'язку, на його думку, є одним із найважливіших та одночасно найважчих завдань школи.

Із соціально-психологічного погляду, **сім'я** є малою соціальною групою людей, об'єднаних на основі шлюбу та (або) кровної спорідненості для ведення спільного побуту, матеріальної і моральної взаємодопомоги, народження та виховання дітей. Вона забезпечує фізичний, соціальний і морального розвиток особистості, її самоствердження та самореалізацію, захист від проблем і чуттєво-емоційний комфорт. Основу створення і розвитку сім'ї, щасливого сімейного життя становить система сімейних цінностей, яка обумовлює спосіб діяльності та поведінки кожного її члена.

Сім'я є найголовнішим середовищем зростання і розвитку дитини, яке характеризується відповідною сукупністю **параметрів**, а саме:

- техніко-гігієнічні (умови проживання, забезпеченість житлом, особливості способу життя);
- соціально-економічні (матеріальна забезпеченість сім'ї, завантаженість батьків на роботі);
- морально-етичні (ціннісна система, освітній і культурний рівень батьків, які визначають їхнє ставлення до сім'ї загалом та до особистості дитини зокрема);
- демографічний (структура та чисельність сім'ї).

Означені вище параметри свідчать про те, що сім'я має бути монополістом у передачі досвіду сімейного життя старших поколінь, безпосереднім природним осередком наслідування й копіювання взаємин чоловіка й дружини, батьків та дітей, старших і молодших, тих цінностей і культури взаємин, яких вимагає родинне життя, створене на основі любові та поваги.

Проте сучасна родина поволі втрачає цю пріоритетну функцію. Це актуалізує організацію в школі цілеспрямованої підготовки молоді до майбутнього сімейного життя, передачі багатого позитивного досвіду родинних взаємин минулого через реалізацію системи формування цінностей сімейного життя [24].

1.1. СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Сім'я є кристалом суспільства.

В. Гюго

Сім'я є першоосновою суспільства, соціумом, в якому найбільшою мірою реалізуються потреби дітей, формуються мотиви їхньої поведінки як критерії розвитку особистості, відбувається їхнє самопізнання, самоактуалізація та самореалізація. Сім'я є основним інститутом, що відповідає за виховання підростаючої особистості.

Найголовнішими особливостями виховання в сім'ї є емоційний характер взаємин її членів між собою, домінування інтимного спілкування над діловим, тривалість життєвих шляхом дитини з батьками. Виховання в сім'ї здійснюється шляхом застосування специфічних форм і методів особистісного розвитку дитини. У родині, як першому соціальному середовищі, визначаються соціальний статус дитини, її права й обов'язки, закладається підґрунтя для становлення її світогляду і переконань, ціннісних орієнтацій, морально-етичних ідеалів.

Наразі в літературі налічується надзвичайно велика кількість **визначень сім'ї**. Її розглядають:

- як соціальну групу (осередок) суспільства, найважливішу форму організації власного побуту, засновану на подружньому союзі та родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами, сестрами та іншими родичами, які проживають разом і ведуть спільне господарство;
- як історично конкретну систему взаємовідносин подружжя, батьків і дітей;
- як малу групу, члени якої пов'язані шлюбними або родинними взаєминами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність в якій зумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення;
- як спільність людей, яка ґрунтується на єдиній загальносімейній діяльності, що передбачає відтворення населення і спадкоємність сімейних поколінь, а також виховання та розвиток дітей, підтримку життєдіяльності всіх членів сім'ї.

Отже, сім'ю визначають як динамічну малу соціальну групу людей, поєднаних спільністю проживання (чи тимчасовою відсутністю) і родинними взаєминами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки, свояцтва), спільністю формування й задоволення соціально-економічних та біологічних потреб її членів, любов'ю, взаємною моральною відповідальністю [24].

Функції сім'ї. Сім'я традиційно виконує в суспільстві такі функції:

- матеріально-економічну – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві;
- житлово-побутову – забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства та організація побуту;
- репродуктивну – продовження людського роду шляхом народження дітей;
- комунікативну – створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відновлення сил членів сім'ї, організації внутрішньосімейного спілкування;
- виховну – передача дорослими членами сім'ї свого соціального досвіду дітям;
- рекреативну – організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб особистості [38].

За іншою класифікацією, вирізняють такі сімейні функції: демографічно-репродуктивна, виховна, господарсько-економічна, комунікативна, емоційно-інтимна, відновно-рекреативна, дозвоільно-оздоровча [24].

Виховна функція сім'ї в суспільстві розглядається як цілеспрямована організація життєдіяльності дитини з метою підготовки її до майбутнього дорослого життя, формування у неї необхідних для цього особистісних якостей, ціннісних орієнтацій, знань та досвіду діяльності. Своєрідність і необхідність сімейного виховання полягає в тому, що воно, порівняно з іншим, емоційніше, інтимніше та енергетично насичене за своїм характером, систематичне і тривале за часом, а його джерелом є батьківська любов, повага і почуття довіри. Як мала група, сім'я найбільше відповідає вимогам поступового залучення дитини до самостійного життя і поетапного розширення її світогляду та досвіду. З іншого боку, сім'я як диференційована група поєднує різні вікові, статеві та професійні "підструктури". Згадана функція сім'ї передбачає виконання батьками відповідних і чітко заданих функцій: турботи та піклування; керівної й організаторської; стратегічної (перспективні цілі, шляхи їх досягнень); інформаційної й ідеологічної (що, де, коли, чому); консультативної (поради, зауваження); регулюючої (із ким товаришувати, де вчитись, що купувати та відвідувати тощо); оцінної (від допомоги в оцінці до самооцінки та самоцінності).

Господарсько-економічна функція інституту сім'ї. На всіх етапах свого розвитку сім'я є осередком виробництва, споживання й обслуговування своїх членів. Ця функція окреслює форми реалізації потреб, причому найбільш нагальних і невідкладних, невіддільних від людини (потреба в їжі, житлі, одязі тощо). До того ж це і взаємодія із суспільним виробництвом, учасниками якого є члени сім'ї, для задоволення їхніх матеріальних та духовних потреб; ведення домашнього господарства, що передбачає обслуговування членів сім'ї, вироблення деяких матеріальних благ (підсобне господарство, домашнє натуральне виробництво); формування сімейного бюджету, урахування і балансування його прибуткової та витратної частин, організація процесу споживання, яка означає встановлення певних пропорцій між формами, джерелами і способами задоволення потреб. Характер впливу цих функцій на взаємини в сім'ї може бути двояким: справедливий розподіл господарсько-побутової праці в сім'ї, зазвичай, сприяє зміцненню подружніх і батьківсько-дитячих взаємин; нерівномірний розподіл (коли весь тягар лягає на плечі дружини, чоловік виступає в ролі "господаря", діти – в ролі споживачів) впливає негативно на взаємини у родині та розвиток сім'ї, може призвести до їх руйнування.

Комунікативна функція реалізує потребу членів сім'ї в спілкуванні й взаєморозумінні. Психолого-педагогічні дослідження підтверджують, що соціальні орієнтації, установки, емоційна культура, моральне і психічне здоров'я людини перебувають у прямій залежності від характеру внутрішньосімейного спілкування, від прояву в ньому ціннісного ставлення до інших членів родини, від морально-психологічної атмосфери в сім'ї загалом.

Вирізняють такі компоненти комунікативної функції: організація внутрішньосімейного спілкування, посередництво сім'ї в контакті своїх членів із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом; вплив сім'ї на різноманітні зв'язки своїх членів із природним середовищем і на характер його сприймання. До факторів, що обумовлюють та одночасно задають рамки внутрішньосімейного спілкування, належать: багатоаспектність сімейних стосунків (економічні, ідеологічні, статеві, моральні, родинні тощо), їхня природність, постійність, глибока інтимність, взаємозацікавленість; спрямованість на забезпечення різних аспектів життєдіяльності її членів. Форми спілкування членів сім'ї: перегляд телепередач, читання й обговорення книг, журналів, газет, у тому числі розміщених в мережі Інтернет, ведення домашнього господарства, спільні бесіди, прослуховування радіопередач, сімейні походи та прогулянки.

Емоційно-інтимна функція. Задоволення емоційних та сексуально-еротичних потреб членів сім'ї, формування емоційно-інтимної культури сім'янина, потреба в народженні та вихованні дітей розкривають зміст емоційно-інтимної функції. При цьому варто зазначити, що емоційно-інтимна культура сім'янина містить три основні взаємопов'язані аспекти емоційно-інтимних взаємин у сім'ї: емоційний, статевий та культурний.

Відновно-рекреативна, або психотерапевтична функція сім'ї – це взаємна підтримка життєвого тону членів родини, “прогладжування” (ласка й увага один до одного) та “резонування” (розуміння й допомога один одному в самореалізації й особистісному розвитку). Кожний член сім'ї повинен бути впевненим у спокійному, турботливому ставленні до нього рідних і близьких. Без взаємної уваги, праці та зусиль всіх членів сім'я не може виконувати відновну роль – бути психотерапевтичним осередком, в якому можна знімати напругу, давати кожному відчуття душевного комфорту та домашнього затишку. Значущість відновно-рекреативної функції особливо зростає в наші дні, коли ритм життя помітно пришвидшився, а сучасна техніка й потік інформації вимагають максимальної зібраності й чіткості, високої працездатності та продуктивності, гнучкості, самостійності та відповідальності. Ця функція є основою протистояння нервовим перевантаженням.

Дозвільно-оздоровча функція сім'ї слугує засобом поновлення фізичних і духовних сил людини, готує її до подальшої трудової та громадської діяльності. Зростання тривалості дозвілля – одна із закономірностей і один із показників суспільного прогресу. Дозвілля – це вільний час, яким людина розпоряджається повністю на свій вибір і смак, а вільний час – одна із важливих соціальних цінностей. Вільний час – це період рекреації, необхідний людині для відновлення сил, затрачених на основну діяльність – роботу чи навчання. Наразі потребує інтенсифікації дозвілля, установка на змістовний відпочинок. Організація сімейного відпочинку повинна виходити із загальних інтересів усіх членів сім'ї [24].

Для розподілу сімей на групи (підгрупи) основоположною ознакою обирається стрижень сімейних взаємин: шлюб, кровна спорідненість,

усиновлення, опіка, свояцтво. Сутністю сім'ї протягом усього історичного розвитку людства стало виявлення та встановлення саме цих взаємин. Історичний прогрес людства дав змогу виокремити дві природні фундаментальні ознаки основи сімейних взаємин – шлюб та кровну спорідненість, які в єдності утворюють природну та повну нуклеарну сім'ю. Три інші – усиновлення (удочеріння), опіка та свояцтво – стали наслідком соціальної необхідності, забезпечення функціонування тих сімей, в яких через ті чи інші причини порушилася природна структура сімейної основи.

Відповідно, сім'ї можна класифікувати на ґрунті безпосередніх зв'язків між означеними вище ознаками основи сімейних відносин. Наприклад, за умови співвідношення трьох ознак (шлюбу, кровної спорідненості та свояцтва) можна говорити про трипоколінну сім'ю, яка складається з двох подружніх пар із дітьми. У цьому разі діють взаємини кровної спорідненості (між батьками і дітьми), шлюбні взаємини подружніх пар і свояцтво (між членами подружжя та кровними родичами чоловіка або дружини). В іншому випадку (наприклад за умови співвідношенні шлюбу та кровної спорідненості) йдеться про сім'ю, що складається з подружньої пари та дітей (чи однієї дитини) тощо.

Дослідники виокремлюють поглиблену основу сім'ї – ядро сім'ї. Як зазначає А. Волкова, ядро сім'ї – це основна сім'я, подружня пара або один із членів подружжя з дітьми [8]. Отже, ядро сім'ї – це основна її частина, яка утворена з двох або ж декількох членів сім'ї на основі складових сімейних взаємин (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки, свояцтва) [24].

Типи сімей. Усі нуклеарні (однойдерні) сім'ї можна поділити на такі типи: подружня – ядро, утворене на взаєминах шлюбу; повна – ядро, утворене на шлюбних і кровноспоріднених взаєминах; неповна – ядро, утворене на кровноспоріднених взаєминах; повна змінена (або нова сім'я) – ядро, що ґрунтується на взаєминах кровної спорідненості; шлюб (повторного для одного чи двох членів подружжя, можливого усиновлення або ж удочеріння); сім'я з прийомними дітьми – ядро, утворене на взаєминах усиновлення, можливо шлюбу чи кровної спорідненості; опікунська сім'я – ядро, утворене на взаєминах опіки, додатково зі шлюбом чи кровною спорідненістю; сім'я свояків – ядро, утворене на взаєминах свояцтва.

Не можна забувати, що важливою характеристикою сім'ї є динаміка, – вона постійно перебуває в русі (розвивається, зміцнюється, зростає чисельно, збагачується змістовно тощо). Тому можливі перетворення одного типу сім'ї на інший, що також передбачає її перехідний стан.

Натуральна структура сім'ї може порушитися як природним шляхом (смерть одного із батьків, недієздатність тощо), так і штучним (розлучення, фактичний розпад сім'ї за її юридичного збереження тощо).

Типологія сімей. Якщо аналізувати різні типи, види, форми сімей і шлюбів, то різні дослідники, взявши за основу певну ознаку, вирізняють їх понад 40, а саме:

- за кількістю дітей: бездітна (інфертильна), одnodітна, малодітна, багатодітна сім'я;

- за складом: велика сім'я, складна (сім'я декількох поколінь), проста, або нуклеарна сім'я;
- за структурою: з однією шлюбною парою з дітьми чи без дітей; з однією шлюбною парою з дітьми чи без дітей і з одним із батьків чоловіка (дружини), іншими родичами тощо;
- за структурою влади: авторитарні, демократичні та ліберальні сім'ї;
- за розподілом ролей в сім'ї: традиційні (патріархальні чи матріархальні) та егалітарні сім'ї;
- за однорідністю соціального складу: соціально гомогенні (однорідні) і гетерогенні (неоднорідні) сім'ї;
- за стадією становлення сім'ї: молоді (до 9 років), середні (10–19 років), зрілі (понад 20 років);
- за сімейним стажем: молодята: молода сім'я; сім'я, що очікує дитину; сім'я середнього подружнього віку; старший подружній вік; літні подружні пари;
- за якістю зовнішніх та внутрішніх меж: ретрофлексуючі (тверда непроникна спільна межа і водночас прозорі індивідуальні межі) та дезорганізовані (надмірно прозорі зовнішні межі) сім'ї;
- за якістю взаємин (атмосфери) у сім'ї: благополучна, стійка, педагогічно слабка, нестабільна, дезорганізована;
- за географічною ознакою: міська, сільська та сім'я, що проживає у важкодоступних районах;
- за типом споживацької поведінки: сім'ї з “фізіологічним” чи “наївно-споживацьким” типом (переважно з харчовою спрямованістю); сім'ї з “інтелектуальним” типом споживання (тобто з високим рівнем витрат на придбання книг, журналів, відвідання видовищних заходів тощо): сім'ї з проміжним типом споживання;
- за рівнем виховного потенціалу: сильні, стійкі, нестійкі, слабкі зі втратою контакту з дітьми;
- за особливими умовами сімейного життя: студентська сім'я, “дистантна” сім'я [24].

Кожен із типів сімей може мати свою відповідну класифікацію, що здійснюється за певними ознаками. Так, характеризуючи неповні сім'ї, залежно від наявності батька (матері) розрізняють материнські та батьківські неповні сім'ї. За кількістю поколінь у сім'ї розрізняють неповну просту – мати (батько) з дитиною чи декількома дітьми та неповну розширену сім'ю – мати (батько) з однією чи декількома дітьми та іншими родичами. За способом утворення вирізняють такі типи неповних сімей: 1) позашлюбна, 2) осиротіла, 3) розлучена, 4) сім'я, що розпалася. Тобто, неповна сім'я утворюється внаслідок народження позашлюбних дітей, смерті одного із батьків, розлучення, фактичного розпаду сімейних взаємин у рамках нуклеарної сім'ї за юридичного її збереження [25].

Розглядаючи, наприклад, благополучні й неблагополучні сім'ї, дослідники розрізняють:

- сім'ї, в яких батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства (припускаються різних видів правопорушень);
- сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків;
- сім'ї зі стійкими конфліктами у взаєминах між батьками, батьками та дітьми;
- неповні сім'ї;
- сім'ї, зовні благополучні, які допускають серйозні помилки, прорахунки в системі сімейного виховання внаслідок невміння будувати правильні взаємини між членами сім'ї, низької педагогічної культури та неосвіченості [24].

Характеристика основних типів сімей за різними ознаками підтверджує унікальність й соціальну своєрідність кожної конкретної сім'ї, в якій поєднуються риси традиційних і нових сімейних укладів.

Вирізняють окремі типові **моделі сучасної сім'ї**:

1. Сім'я-“фортеця”, “замкнута сім'я”, автономна сім'я. Побудована на нереальних уявленнях подружжя. Люди в такому випадку впевнені, що чоловік і дружина завжди повинні бути разом, що конфлікти є першою ознакою згасання кохання. Майбутнє таких сімей, побудованих на романтичних уявленнях, не передбачає нічого втішного. Попереду у них або нескінченні суперечки через нездійсненні надії, або розлучення.

2. “Дуб із плющем”. Один із подружжя “дуб”, тобто опора для іншого, володар його життя; інший, подібно до плюща, в'ється навколо “дуба”, знаходячи в ньому опору й перекладаючи на його плечі весь тягар проблем. “Дуб” – не завжди чоловік. Трапляється, що такі сім'ї живуть добре, якщо розподіл ролей відбувся за взаємною згодою. Але частіше в таких сім'ях щастя немає, бо немає сердечності.

3. “Шлюб борців”. Така сім'я характеризується постійною боротьбою за владу. Кожна дрібниця – конфлікт, опір іншого долається без дотримання правил комунікації.

4. “Незалежні”, коли кожен із подружжя береже своє право на власну свободу (інколи – аж до права на позашлюбні зв'язки). Трапляється, такі подружжя навіть живуть окремо, зустрічаючись час від часу на території однієї зі “сторін”. Кожен любить говорити про свою прогресивність, відсутність забобонів, про нову мораль. Але це – шлюб без справжнього кохання. Живуть такі подружжя без сварок і конфліктів. Такий шлюб, зазвичай, недовговічний.

5. Шлюб соратників, синкретична сім'я. Для такої сім'ї характерні намагання допомагати один одному в розвитку особистості. Вони кохають одне одного, але не тим коханням, що вимагає повної монополії на почуття й помисли одного з подружжя, а коханням усвідомленим, зрячим, більш довговічним. Суперечки у цьому разі не стають джерелом образ, а навпаки – двигуном подружнього “корабля” [29].

Моделі сімей (за В. Юстицьким):

1. Сім'я з орієнтацією на соціальну недовіру (“недовірлива сім'я”): недовірливість до оточуючих, намагання в усьому бачити прихований зиск,

загрозу; неконтактність, заздрісність; сприймання всіх оточуючих як людей аморальних (ми завжди праві, усі навколо – винні).

2. Сім'я з орієнтацією на задоволення ("легковажна сім'я"): потяг до сьогоднішніх задовольень, безтурботне ставлення до майбутнього, відсутність будь-яких планів; небажання долати труднощі, сім'я живе за інерцією; ніхто не бере на себе відповідальності.

3. Сім'я з орієнтацією на "авантюризм" в досягненні мети ("хитра сім'я"): високо цінується підприємливість, спритність у досягненні життєвих цілей; основне – досягнення успіху "найкоротшим шляхом", за мінімальних затрат праці і часу; легко переходить межі дозволеного, закони й моральні норми – ніщо, їх за потреби можна обійти; сумнівна діяльність; прагнення використати оточуючих у своїх цілях, скептичне ставлення до таких якостей, як працелюбство, терпіння, наполегливість.

4. Сім'я з орієнтацією на застосування сили ("конфліктна сім'я"): процвітає культ фізичної сили; вживаються грубі слова, бійки, неперервні конфлікти в самій сім'ї; агресивна поведінка щодо зовнішніх противників, а то й сусідів [24].

Практична робота

Дискусія на тему "Сучасна сім'я – якою їй бути?"

Учням пропонується обґрунтувати своє бачення сучасної сім'ї.

Підведення підсумків заняття (питання для обговорення):

Що нового ви дізнались на занятті?

Що таке сім'я у вашому розумінні?

Охарактеризуйте основні функції сім'ї.

Які типи сімей ви знаєте?

Як ви розумієте структуру сім'ї?

Питання для роздумів:

– Чи існує, на вашу думку, провідна функція сім'ї? Обґрунтуйте свою відповідь.

Домашнє завдання: підготувати коротку доповідь або презентацію про особливості сім'ї у різні часи або у різних культурах (архаїчні цивілізації, античність, християнська сім'я, східний тип сімейного устрою, європейська сім'я).

1.2. МОДЕЛІ ТА ЦІННОСТІ СІМ'Ї В РІЗНИХ КУЛЬТУРАХ І РЕЛІГІЯХ

Щасливий той, хто щасливий у себе вдома.

Л. М. Толстой

Історія шлюбу та сім'ї як важливих інститутів суспільства. Принципи, на яких тримається інститут шлюбу, усе стрімкіше розхитуються, відображаючись у змінній формі не тільки в суспільній і правовій свідомості, але і в законодавстві ряду держав. Так, на зміну традиційній формі шлюбу, де

дружина була виключно домогосподаркою, приходить форма шлюбу-партнерства. Ця конструкція є більш крихкою, не завжди передбачає довічність шлюбного союзу, водночас, як вважається, вона унеможливує дискримінацію подружжя. Індивідуалізм, мораль суспільства споживання, ослаблення релігійності також негативно вплинули на значущість і роль традиційного інституту шлюбу [44].

В архаїчних культурах цінності сім'ї не були самостійними, практично повністю поглиналися цінностями споріднення і залежали від останніх. Крім того, поняття сім'ї, особливо на ранніх етапах її становлення, було тотожним організації, упорядкування, споріднення – явища дуже характерного і надзвичайно цінного в очах так званих примітивних, або первісних народів. Більшість наукових досліджень початкових етапів життя історичних народів або народів і племен, що опинилися на периферії історичного розвитку, акцентують саме цю обставину. Спорідненість традиційно визначала статус, становище в суспільстві, привілеї, обов'язки і навіть сам спосіб життя [1].

Правова система регулювання шлюбних відносин сформувалася порівняно недавно і відображає весь спектр очікувань і вимог суспільства щодо людей, які перебувають у шлюбі. Шлюб, який відігравав у житті людини та всього народу надзвичайно важливу роль, уявлявся велінням правителя або бога, був поступово замінений громадським втручанням, санкціями і встановленням певного порядку у відносинах між чоловіком та жінкою. Саме вони стають неодмінними і головними атрибутами поняття “шлюб” [39].

У сучасній сім'ї діти ростуть в родині та продовжують жити в ній доти, поки відвідують школу. Отримання роботи є ознакою отримання статусу дорослого і, як правило, веде в найближчому майбутньому до укладення шлюбу і створення окремого домашнього господарства. Такий порядок речей не був типовим завжди. Діти зазвичай починали допомагати батькам із семи-восьмирічного віку. 3-поміж них частина, яка не брала участі в домашньому виробництві, часто залишала рідний дім в ранньому віці: займалися домашньою працею в інших сім'ях або віддавалися в підмайстри. Ті ж, хто йшов працювати в чужі будинки, могли вже ніколи знову не побачити своїх батьків.

Сучасні дослідники, аналізуючи трансформації сім'ї та шлюбно-сімейних взаємин, фіксують такі вектори цих змін: прагнення до рівноправності подружжя, можливість регулювання народжуваності, посилення потреби в психотерапевтичній функції сім'ї. Усі ці зміни пояснюються насамперед новими суспільно-економічними відносинами в суспільстві, реальною економічною незалежністю працюючих членів сім'ї, орієнтацією особистості не на громадські цілі, а на індивідуалістичні установки тощо. Позитивна оцінка цих процесів будується на тезі, що руйнування моделі патріархальних шлюбно-сімейних взаємин призведе до звільнення від “репресивної культури” загалом [51].

Сьогодні існує кілька форм шлюбно-сімейних взаємин: моногамна, полігамна і поліандрична. У більшості країн закон визнає тільки моногамну сім'ю – спільне проживання одного чоловіка й однієї жінки та ведення ними господарства.

Полігамні шлюби – це шлюбно-сімейні взаємини між чоловіком та кількома жінками. Основна причина таких відносин – це природна більшість жінок в суспільстві. Поліандрія – співжиття кількох чоловіків з однією жінкою. Трапляється як пережиток у племенах або з причини порушення кількості чоловіків та жінок.

Сім'я в Античності. Положення афінської жінки було підлеглим, а її права обмеженими. Більшість гречанок до моменту вступу в шлюб (13–15 років) були неписьменними, їх виховували в дусі беззаперечного підпорядкування батьку і майбутньому чоловіку, навчали лише веденню домашнього господарства. Шлюби, як правило, утворювались із матеріальних міркувань або для народження дітей. Яскравим свідченням цього є вислів Платона: “Ім'я чесної жінки має бути замкнено в стінах будинку”. Заміжня жінка вела замкнутий спосіб життя, зосереджуючись на господарських і материнських турботах. Поведінка чоловіка поза домівкою її не цікавила. Спроби жінки зрівнятися в правах із чоловіком карались. Широко поширений погляд на жінку як на неповноцінного члена суспільства поділявся навіть культурними, освіченими людьми.

Таким чином, в Античності жінка була фінансово і юридично залежною від батька і чоловіка. Чоловік навіть міг убити жінку, якщо сумнівався в її вірності. Значення жінки та шлюб принижувалося. Грецька цивілізація тяжіла до двох центрів: Афіни та Спарта. Ці міста-держави істотно різнилися за способом управління, правами і обов'язками громадян, ставленням до шлюбів та сімейного законодавства. Шлюб у Спарті був відкритим, на відміну від афінського, який був надзвичайно обмеженим.

Становище жінки, шлюб і сім'я в Спарті неоднозначно оцінювалися суспільством. У повсякденному житті жінка Спарти мала незрівнянно більшу свободу. Рівень соціальної активності спартанських жінок був, за грецькими стандартами, надзвичайно високим. Причетність жінок до управління державою аж ніяк не була випадковим явищем. Чоловіки Спарти ставали насамперед воїнами. Вони часто були відсутні вдома, беручи участь у далеких походах. Це і зумовлювало активну участь жінок у житті суспільства [20].

Шлюб та сім'я у стародавньому Римі. Сім'я була самостійним господарським осередком. Чоловік – розпорядник усього майна і володар над усіма членами родини, дружиною, дітьми. Вік для вступу в шлюб для чоловіка – 14 років, для жінок – 12 років. Шлюб передувала домовленість батьків сімейств, яка могла мати місце не раніше семирічного віку дітей.

Кожна дружина отримувала почесне звання матері сімейства; дружина володіла майном як мінімум за рахунок принесеного приданого, а після смерті чоловіка вдова отримувала свою частину сімейної спадщини нарівні з дітьми. Закон зобов'язував заміжніх жінок повністю пристосовуватися до своїх чоловіків, а чоловіків – управляти жінками. Активне життя римлянки обмежувалося колом сім'ї, веденням господарства, вихованням дітей, дозволялась участь у публічних, державних священнодійствах.

Щоб зміцнити сім'ю і збільшити кількість римських громадян, було ухвалено закон про обов'язкові шлюби, який зобов'язував усіх чоловіків від 15

до 60 років і жінок від 20 до 50 років перебувати у шлюбі. Матерям, які мали трьох дітей, дозволялося носити особливі почесні сукні, вони мали такі ж права, як і чоловік. Римлянки займались гімнастикою, захоплювались літературою і філософією. Вони організовували спільноти, подібно чоловічим, які мали значну вагу в суспільному житті. Під час виборів жінок не допускали до голосування, але вони мали право висувати свого кандидата й агітувати за нього [20].

Шлюб в Середньовіччі. Мета шлюбу – народження і християнське виховання дітей. Якщо сімейне життя не мало на меті дітонародження, воно визнавалося блудом. Жінці пропонувалося дотримуватися певних правил. Вона не повинна була заплямувати честь чоловіка, лінуватися, пиячити, зобов'язана була стежити за порядком у будинку, поводитися скромно. Чоловік мав право вбити дружину, якщо вона підозрювалась у невірності.

Шлюб і сім'я в Пізньому Середньовіччі (XII–XIV ст.). Шлюб став церковним таїнством, і церква освячувала всі його етапи: укладення контракту, заручини, саму шлюбну церемонію. Церква встановила дні, коли можна було і коли не можна укладати шлюби, регламентувала все життя людини в сім'ї, брала на себе обов'язки спостерігати за моральністю сімейного життя. Церква оголошувала шлюб таїнством і трактувала сім'ю як вічну і непорушну клітинку. Але разом із тим вона ставила цнотливість вище сімейного життя. Целібат (безшлюбність) був обов'язковим на Заході для ченців і вищого духовенства. Поволі до XI століття принцип целібату поширився і на священиків – їм було заборонено мати сім'ю. Церква не визнавала розлучення.

Будучи основним осередком суспільства в ті часи, сім'я розчинялася в інших соціальних групах. У Середньовіччі недостатньо чітко відокремлювались власне сім'я (батько, мати діти) і домашня громада (господарський колектив, що жив на одному наділі і мав спільне господарство).

У шлюб вступали рано. Згідно з церковними правилами, наречений повинен був досягнути чотирнадцяти років, наречена – дванадцяти. У містах заручини відбувалися в більш ранньому віці, і таким чином вибір подружжя був швидше справою батьків, ніж майбутнього подружжя. Визначався такий вибір економічними причинами або міркуваннями престижу. Становище жінок у сім'ях було нерівноправним – вони обмежувалися в своїх економічних і соціальних правах, не могли бути священиками, успадковувати титули, брати участь в органах державного управління.

Лицарська любов і хрестові походи. Ще в кінці Раннього Середньовіччя почав формуватися новий романтичний напрям. Вишукана, або лицарська любов зусиллями французьких трубадурів, які оспівували її у своїх творах, набула поширення при королівських дворах Англії, Франції та Німеччини. Кодекс лицарської любові був скрізь однаковий: цнотливу, прекрасну і недосяжну знатну Даму обожнював, згораючи від кохання, настільки ж благородний і відважний лицар.

Натхненні любовними історіями, представники лицарських і придворних кіл романтизували війну та жінок. Найчастіше вони взагалі об'єднували їх

воєдино, вважаючи, що шляхетні подвиги здійснюються виключно на славу Прекрасної Дами. Хрестові походи тривали багато років, і незважаючи на проголошення вірності і стриманості, атмосфера всередині воїнства була не ідеальною.

Церква брала на себе вирішення багатьох проблем, пов'язаних зі створенням та життєдіяльністю сім'ї, – захищала майно та майнові права дітей і дружини. Згодом, завдяки тривалим військовим походам чоловіків, почали розширюватися майнові права жінок. Дружина мала однакові з чоловіком права на майно, нажите в шлюбі.

Епоха Відродження – це початок культурного й інтелектуального розвитку Західної та Центральної Європи. Це епоха уваги до людини, її думок і переживань. У цей час церква продовжувала відігравати величезну роль у створенні та життєдіяльності сім'ї. Існувало багато формальностей, дотримання яких було обов'язковим. Наприклад, ритуал освячення шлюбного ложа, коли наречений і наречена входили до спальні урочисто, у присутності свідків, а шлюб уважався укладеним, коли вони накривалися ковдрою. Шлюб як і раніше залишався фінансово-господарською угодою. Але з'явилися нові сексуальні і духовні віяння. Одні ототожнювали жінку з Євою, з її гріховним плотським “началом”, тоді як інші вважали жінку близькою до втілення символу святості і чистоти, ототожнювали її з “непорочною” Дівою. Позиція стосовно жінки як гріховної та нижчої за статусом порівняно з чоловіком поступово породила новий рух – полювання на відьом. Згодом це призвело до протестів.

У XV столітті в Західній і Центральній Європі виник широкий громадський рух, що увійшов в історію як Реформація. Цей рух мав на меті обмежити вплив католицької церкви на створення та життєдіяльність сім'ї. Одним із результатів Реформації стала зміна законів про шлюб. Мартін Лютер, один із найяскравіших представників цього руху, вважав, що метою шлюбу є народження дітей і спільне життя подружжя у взаємній вірності. Реформісти намагалися відродити патріархальний сімейний уклад, звернути шлюб до первинних біблійних цінностей. Дружина, на їхню думку, повинна коритися чоловікові, оберігати його честь, працювати на благо сім'ї, але при цьому не забувати свого місця [20].

XVII–XVIII століття посідають особливе місце в історії. Це період боротьби за утвердження нових економічних відносин – капіталізму. Загальною тенденцією епохи було наростання суперечностей між новим капіталістичним ладом і занепадом феодалізму. Із середини XVII століття в Європі починається культурний рух, що одержав назву Просвітництво. Однією з ідей цього руху був інтерес до людини, її внутрішнього світу, місця в суспільстві. XVII–XVIII століття називають століттям галантності, бурхливого розвитку мистецтва, моди, архітектури, породженого прагненням до розкоші.

Становище жінки в суспільстві залишалося складним і неоднозначним. З одного боку, із XVII століття починає поширюватися погляд на шлюб як на духовну єдність чоловіка і дружини. Законодавством було підтверджено право жінки на повторний шлюб, якщо чоловік їй зраджує. Однак у життя ці ідеї

втілювалися дуже повільно. Шлюб розглядався як громадянський договір, що закріплює владні права чоловіка. Інститут сім'ї відчував кризу, шлюб уявлявся як суто формальна річ, подружжя вірність, моральні чесноти відкидалися як пережитки минулого. Серед дворянства та буржуазії поширилися умовні, договірні шлюби [54].

Шлюб і сім'я в епоху капіталізму. Кінець XVIII сторіччя ознаменувався науково-технічними досягненнями, які зіграли революційну роль в переході до капіталістичного способу господарювання. Зросла кількість працюючих жінок, що й позначилося на інституті шлюбу.

Наслідки цього були суперечливими, адже, з одного боку, жінка набувала певної матеріальної самостійності, значно більшої незалежності і свободи поведінки, а з іншого боку – це призвело до дезорганізації сімейного укладу, у працюючої жінки не вистачало часу на дітей, на турботу про чоловіка і дім. Набуття певної незалежності жінками породило їх звільнення від влади чоловіка. Але це мало неоднозначні результати – поширювалась подружня зрада, впала народжуваність, зростала кількість статевих захворювань.

У такій атмосфері починає формуватися нова мораль, названа в література Вікторіанською (ім'ям англійської королеви Вікторії, яка правила з 1837 по 1901 рік). Згідно з поглядами представників цієї моралі, засуджувались чуттєві прояви чоловіка та жінки, що не пов'язані з дітонародженням. Разом із тим не осуджувалися численні порушення такої моралі чоловіком. Шлюб створювався як комерційна угода. Природно, не враховувалися особисті симпатії та схильності. Внаслідок цього почала стрімко зростати кількість позашлюбних дітей. Це мало серйозні наслідки, адже ці діти були найбільш вразливою та незахищеною частиною суспільства, вони поповнювали армію безробітних і потенційних злочинців. Що стосується заможних сімей, то функції материнства виконувались найманими няньками, годувальницями, викладачами. Буржуазія лише зберігала видимість сім'ї.

Заперечення і невизнання церквою розлучень викликали в цей час спроби узаконення альтернатив офіційного шлюбу. Висувалась ідея вільного тимчасового шлюбу, не реєстрованого державою. Ця ідея зазнала гоніння з боку влади. Однак це сприяло поширенню ідей емансипації.

Розвиток промислового виробництва і поява системи науково-технічних та адміністративних установ зумовили залучення мільйонів жінок до професійної діяльності і громадського життя. Це призвело до появи у них самостійних заробітків, зміцнення їхньої матеріальної і моральної незалежності від чоловіків. У результаті почався поступовий перерозподіл сімейних обов'язків між чоловіком і жінкою. Чоловіки стали більше брати на себе "традиційну" жіночу хатню працю. У великих промислових містах робота вже не об'єднувала членів сім'ї, вільний час людей почали поглинати несімейні заходи, з'явилася і почала стрімко розвиватися спеціальна індустрія дозвілля. Посилилися також міграційні процеси, в результаті яких з'являються міжрасові та міжнаціональні шлюби, тенденція розділення поколінь в сім'ї, коли більшість із них складалася лише з подружжя та їхніх неповнолітніх дітей.

Таким чином, одним із результатів індустріалізації та урбанізації стало те, що шлюбно-сімейне життя набуло більш особистого характеру. Сім'я перетворюється на спільність, основне призначення якої полягає в налагодженні життя людей. Такі тенденції почали проявлятися також у більшості ісламських країн – перехід до моногамії.

Епоха промислового розвитку та обумовленого ним бурхливого прогресу науки і поширення науково-технічних знань ознаменувалася значним зменшенням впливу релігії на поведінку людей, у тому числі на їхні шлюбно-сімейні взаємини.

У 1978 році на Міжнародному семінарі з сімейної політики в США були вироблені та названі чотири основні цінності, що визначають сімейну політику:

1. Традиційна система цінностей лежить в основі такої політики, яка своїм об'єктом має сім'ю як ціле і спрямована на підтримку такого її типу, який характеризується перевагою швидше великої родини, ніж маленької, із верховенством чоловіка.

2. Система цінностей, що припускає фінансову підтримку сімей, які перебувають у несприятливих умовах: із низьким доходом, з одним батьком тощо. Така політика спрямована не на підтримання певного типу родини (як у попередньому випадку), а на соціальну компенсацію.

3. Висування на перший план сім'ї та її ролі веде до розроблення комплексу заходів, що спрямовані на захист дітей і надання їм рівних можливостей виховання та освіти.

4. “Нова соціальна ідеологія”, що зародилася в кінці 70-х років, висунула на перший план цінність індивідуального розвитку. Так, у Швеції докладалися особливі зусилля для встановлення рівності чоловіків і жінок: оплачувана відпустка по догляду за дитиною надавалась будь-кому з батьків; підприємства, що наймали жінок і надавали їм можливість займати провідні позиції, отримували державні субсидії і гарантії. Одночасно велася активна пропаганда “чоловічої емансипації” – можливості для чоловіків бути відповідальними за домашнє господарство, догляд і виховання дітей. Ці тенденції набули сьогодні значного поширення.

Сімейні традиції в Древній Русі. Історичне минуле нашої країни досить драматичне. Майже трьохсотлітнє монголо-татарське панування не минуло безслідно. Українські дівчата та жінки тисячами піддавалися насильству, їхніх дітей та чоловіків забирали в неволю, вбивали з неймовірною жорстокістю.

Звичаї, казки, народні пісні до цього часу зберігають свідчення жорсткої патріархальної ієрархії у відносинах між статями. Домінування над жінкою виявляється у них символічним захопленням знаків дівочої чистоти і незалежності (наприклад, “ясний сокіл”, агресивний, що літає в піднебессі хижак, захоплює “лебідку”, невинно білосніжну та покірну). Становище жінок описується як пасивне, підневільне, дістаються лише сльози, благання і покірність своїй жіночій долі.

У патріархальних сім'ях жінки жили замкнуто. Усе в будинку мало характер замкнутості та роз'єднання з усіма іншими. Жінка вважалася істотою

нижчою за чоловіка і в деяких аспектах нечистою – так, зокрема, жінці не дозволялося різати тварину; вважали, що м'ясо її не буде тоді смачним.

Жінка була постійною невіддільною. У селянському побуті, хоча й на жіночу долю випадало багато важкої праці, у неї була й певна свобода, на відміну від жінок, які жили в містах, де вони були просто замкнені у своїх будинках.

У козаків жінки користувалися порівняно більшою свободою: дружини козаків були їхніми помічницями та навіть ходили з ними в походи. Ця особливість потребує обов'язкового дослідження та висвітлення.

Чоловік керував і справами домашніми, і дружиною; дружина без дозволу не могла приймати чи робити подарунки, навідуватися до когось, навіть ходити до церкви, втручатись у виховання дітей. За непослух або підозру у зраді чоловік мав право бити дружину, нерідкі були випадки, коли після побоїв дружина помирала. Існували навіть своєрідні, заохочувані церквою, повчання, як бити дружину. До сьогодні дійшли приказки: б'є – значить любить, не вір коню в полі, а дружині на волі [20].

Жінка отримувала певні свободи, ставши вдовою. Тоді вона була повноправною господаркою і главою сім'ї. Вдова охоронялась церквою і законом, образити її вважалось гріхом.

Діти мали безумовно коритися дорослим. У вихованні дітей виявлялися деспотизм і жорстокість. Часто діти виростали у страху, гратись і сміятись із ними вважалось гріхом.

Період розуміння ролі жінки в житті суспільства почався з реформ Петра I. Царівна Єлизавета Петрівна, згодом російська імператриця, складала стилізовані вірші та пісні. Особливо активно займалися літературною діяльністю жінки за царювання Катерини II, коли з'явилося близько сімдесяти письменниць. На початку XIX століття створюються літературні салони, фундаторками яких були жінки. Московський університет, влаштовуючи публічні лекції, запрошував туди також і жінок. У ті часи зросла кількість освічених жінок, з кінця XVIII століття почали відкриватися жіночі училища, які згодом утворили цілу систему навчальних закладів для жінок. Але жінки-письменниці, науковці, правительки були лише винятком із правил. Більшість жінок перебувала в повній економічній і юридичній залежності від чоловіків [37].

Особливості української сім'ї. В українських родинах дітей завжди вчили тому, що людина невіддільна від свого роду, нації. Головним охоронцем ладу в родинах та суспільних взаєминах був звичай. Він зобов'язував кожного члена роду досконало вивчати і знати до сьомого коліна свій родовід та пов'язані з ним життєві успіхи. Повага і любов до свого роду, рідної сім'ї, землі, національних звичаїв і традицій поцінювалися й шанувалися. Це підтверджується писемними пам'ятками, переказами, у предметах побуту, сімейних реліквіях, портретах та іншою інформацією про життя наших предків.

Дбаючи про майбутнє дітей, батьки усвідомлювали, що передумовою успішного виховання є духовний зв'язок між поколіннями. Тому в родинному середовищі формувалися такі якості, як повага до старших, милосердя, доброта, щирість.

Вихованням дітей у сім'ї опікувалася переважно мати. Вона стояла на сторожі доброї, лагідної, світлої атмосфери в домі. Тому ідеал людини, характер моралі, спосіб життя українців підпорядковувалися нормам, що є типовими для жінки. Звідси й генетичні риси національного характеру: сердечність, доброта, щирість, гостинність, працьовитість тощо. Дотримуючись норм народної педагогіки, батьки самі розвивали в собі доброчинні цінності, власними вчинками формували те, що хотіли бачити в своїх дітях.

В основу традиційного родинного виховання покладалася спільна трудова діяльність батьків та дітей. Дівчаток залучали до праці по господарству, а хлопців – до ролі годувальника, захисника сім'ї. Батьки прищеплювали дитині не тільки трудові навички, а й любов до праці, виховували свідоме ставлення до неї, культуру праці, нетерпимість до неробства, ледарства та байдкування.

Сучасна сім'я. Сім'ї різняться між собою за такими ознаками:

- за кількістю дітей;
- за складом;
- за структурою;
- за типом лідерства в сім'ї;
- за сімейним укладом;
- за однорідністю соціального складу;
- за сімейним стажем;
- за якістю взаємин та атмосферою в сім'ї;
- за типом споживацької поведінки;
- за особливими умовами сімейного життя тощо.

Взаємодію сім'ї і суспільства можна відобразити як такі відносини: економічні, правові, моральні, педагогічні, психологічні, естетичні.

Сучасна сім'я має багато відмінностей від її традиційного уявлення, до основних з яких належать:

1. Зміна ціннісних орієнтацій дітей і їхніх батьків. Багато представників сучасної молоді не вірить в істинні цінності й доброчинність, відчувається обманутими. У системі життєвих цінностей в багатьох батьків переважають прагнення до збагачення, намагання виховати в дітей прагматичність, раціоналізм, волю до успіху. Благодетельство, доброта, вміння співчувати і допомагати іншим часто недооцінюються.

2. Відокремлення молоді сім'ї від родини. У сучасних умовах – це об'єктивний фактор, зумовлений соціально-економічним розвитком суспільства, його продуктивних сил, рівнем культури. Комплекс цих чинників забезпечує зміцнення й розвиток сім'ї як самостійного соціального інституту, який самостверджується без нехтування життєвим досвідом старших. Досить часто молода сім'я зазнає труднощів через побутову невлаштованість, матеріальні труднощі, професійно-виробничі негаразди, що впливає на виховання дітей.

3. Зменшення чисельності сім'ї. Зменшення народжуваності дітей спричинене загостренням конкуренції на ринку робочої сили, зайнятістю подружжя, зростанням матеріальних витрат на виховання, надмірним

навантаженням на жінку-матір вдома та на роботі, несприятливими житловими, побутовими умовами, егоїстичним прагненням батьків “пожити для себе”. Збільшення кількості одnodітних сімей зумовлює відчуженість між дітьми, егоїзм, оскільки вони не мають зразка виявлення турботи, поваги до інших.

4. Специфічність соціального укладу в міських та сільських сім'ях. Різниця в культурі сімейного життя в місті та селі впливає на розвиток дітей. Особливості ведення домашнього господарства у сільській місцевості сприяють залученню дітей до родинних справ, формують у них працелюбність і повагу до праці інших, уболівання за сімейні справи, відповідальне ставлення до життя.

5. Залежність виховання від рівня освіти батьків. Існує пряма залежність між освіченістю батьків та успішністю їхніх дітей. Проте з посиленням зайнятості батьків, розширенням спектру якісних освітніх послуг, створенням різноманітних закладів державного та комерційного виховання така залежність поступово зменшується.

6. Вплив соціально-педагогічних умов. За теорією Абрахама Маслоу, якщо не задовольняти біологічних потреб людини, не гарантувати їй безпеки, не формувати її впевненості у тому, що і в майбутньому ці потреби будуть задоволені, то проблематично очікувати від неї діяльності, яка сприяє самореалізації. Потреби кожної людини структуруються за ієрархічним принципом у різній послідовності. Загалом – це біологічні потреби, безпека і впевненість у майбутньому, любов та належність до конкретної соціальної групи, самоздійснення, самореалізація.

У 90-х роках ХХ століття у зв'язку з трансформацією соціально-економічної та політичної системи в Україні виникли серйозні проблеми щодо задоволення первинних, базових потреб як конкретних людей, так і великих соціальних груп. Це разом з іншими чинниками (екологічна ситуація, соціально-медичні проблеми, що виникли внаслідок Чорнобильської катастрофи) значно погіршило демографічне становище в Україні, що дало підстави стверджувати про тривожний процес депопуляції в останні роки ХХ та на початку ХХІ століття. Зміна соціальних, етичних та етнічних пріоритетів, прорив у вітчизняний інформаційний простір далеко не найкращих зразків масової світової культури спричинили, попри деякі й досить незначні для більшості населення позитивні впливи, нівелювання змісту людського життя, мети та ідеалів активності, ціннісної системи створення та розвитку сім'ї.

7. Обмеження позитивного впливу соціального оточення дитини. Урбанізація населення, лібералізація інформаційного простору, прагматизація життя, дефіцит спілкування в сім'ї та з ровесниками, недостатня окресленість морального ідеалу на рівні державної гуманітарної політики та часткова втрата національних традицій і звичаїв спричиняють маніпулювання свідомістю дитини, деформують систему життєвих пріоритетів і цінностей сімейного життя.

Глобальне дослідження сімейних цінностей. Сімейні цінності різняться по всьому світові.

Відсутність консенсусу щодо моральності чи аморальності народжень поза шлюбом. Організація The Gallup наприкінці 1990-х років проводила

дослідження сімейних цінностей у 16 країнах чотирьох континентів. Результати вразили: люди з різних куточків землі зовсім по-різному сприймають сім'ю, відносини в ній і її традиції. Справді, те, що вважають морально прийнятним в одних країнах, в інших вважається аморальним.

Питання, яке викликало найрізноманітніші реакції у цьому опитуванні, – моральність неодружених пар, які мають дітей. Прийняття такого сучасного стилю життя спостерігається у 90 % респондентів або навіть більше у Західній Європі і у 15 % у Сінгапурі та Індії. Ще один доказ культурних відмінностей щодо сімейних цінностей по всьому світу – широкий діапазон думок про величину ідеальної сім'ї та статевих переваг для новонароджених.

Розглядаючи усі твердження і думки та порівнюючи їх, можна зробити висновок, що громадяни декількох країн Західної Європи, особливо Німеччини, Великобританії та Іспанії є найбільш ліберальними, або нетрадиційними у своїх поглядах стосовно дітей. Їм на противагу, такі азійські країни, як Індія і Тайвань, є надзвичайно консервативними. Сполучені Штати Америки перебувають десь посередині, висловлюючи як традиційні, так і нетрадиційні судження.

Одна з думок, яку загалом поділяють усі країни земної кулі, – це відчутна важливість мати дітей. Більша частина опитаних дорослих по всьому світу, за винятком Німеччини та Сполучених Штатів Америки, вважає, що наявність дітей життєво важлива для їхнього особистого відчуття реалізованості, наповненості, задоволеності життям.

У той час, як сімейні цінності стосовно дітей мають тенденцію різнитися в різних країнах, опитування засвідчило, що чоловіки і жінки в межах однієї країни поділяють одні й ті ж цінності. Більша відмінність спостерігається в різних поколіннях, але навіть вони не такі значні, як відмінності між країнами.

Новонароджені поза шлюбом. Міжнародне опитування виявило значну розбіжність у світовому розподілі відсотків громадян із опитаних шістнадцяти країн, які миряться з наявністю дітей, народжених поза шлюбом. Найбільш ліберальні країни у цьому питанні – 90 % і більше дорослих, які вважають це морально прийнятним, – Німеччина, Франція й Ісландія. Водночас, високий відсоток у Індії, Сінгапурі і Тайвані стверджують, що це неприйнятно.

Сполучені Штати Америки вирізняються як країна, яка рівномірно поділяє як прийнятність так і неприйнятність народжень поза шляхом (47 % вважають це аморальним і 50 % – допустимим). Фактично, США є єдиною країною, охопленою опитуванням, в якій немає абсолютної більшості, яка б дотримувалася тієї чи іншої точки зору.

Зафіксовано незначну розбіжність у думках чоловіків і жінок щодо питання дітей, народжених поза шлюбом. У деяких країнах спостерігаються відмінності між поколіннями: молоді дорослі (18–34 років) виражали більшу толерантність, ніж старші дорослі (55 років і більше). Особливо це стосується США, де більшість респондентів віком 55 років і старше вважають, що морально неправильно неодруженій парі мати дитину, у той час як більшість молодих дорослих так не вважають.

Схожа нерівномірність у поколіннях, хоча й менша ніж у Сполучених Штатах, спостерігається у Канаді, Великобританії й Іспанії. Менше ніж 20 % молодих дорослих у цих країнах розглядають такий моральний аспект як неприйнятний, порівняно з близько 50 % дорослих у віці 55 років і більше.

Менш очевидною є вікова різниця щодо прийняття позашлюбних народжень в Індії або Сингапурі, де абсолютна більшість дорослих, незалежно від віку, не схвалюють таку практику. У Колумбії, Німеччині й Франції, навпаки, надзвичайно поширена суспільна думка про прийнятність, незалежно від віку.

Хлопчикам віддають перевагу. На запитання: “Кого б Ви хотіли мати – хлопчика чи дівчинку, якщо була можливість народити лише одну дитину?” більшість дорослих у половині з опитаних країн відповіла, що стать не має значення. Ті ж респонденти, для котрих стать є суттєвим показником, віддають перевагу хлопчикам, хоча ця перевага і незначна. Переважання бажання мати швидше хлопчика, аніж дівчинку особливо характерне для Таїланду й Індії. У цих країнах украй низький відсоток тих, для кого стать новонародженого несуттєва. У Таїланді 44 % хотіли б мати хлопчика, 27 % – дівчинку, 29 % – не віддають ніякої переваги. В Індії 40 % – віддають перевагу хлопчикам, 27 % – дівчаткам.

У США 42 % опитаних стверджують, що немає різниці, хто народиться – хлопчик чи дівчинка, Але серед тих, для кого це все ж має певне значення, відсотки розподілилися так: 35 % – на користь хлопчиків, 23 % – на користь дівчаток.

Дві країни, у яких більшість респондентів не віддає жодної переваги стосовно статі, – Іспанія та Ісландія. В обох країнах більшість людей вважає неважливою стать майбутньої дитини, серед тих же, хто віддає певну перевагу відсотки розподілилися порівну.

Серед країн, в яких спостерігається незначна перевага на користь хлопчиків, – Великобританія, Сингапур і Мексика. Ісландія демонструє невелику перевагу на користь дівчаток, хоча більшість опитаних у цій країні вважає, що стать не має значення.

Питання статі – лише одне з питань, щодо якого думки чоловіків і жінок кардинально різнилися. Чоловіки усієї земної кулі мають тенденцію віддавати чітку перевагу хлопчикам, у той час як жінки віддають незначну перевагу хлопчикам. Опитані чоловіки деяких країн, а саме – Литви, Таїланду, Мексики й Колумбії, віддають особливу перевагу хлопчикам. Проте, порівняно з ними, чоловіки Сполучених Штатів Америки теж мають таку тенденцію, посідаючи п'яте місце із шістнадцяти країн.

У той час як чоловіки більше прагнуть мати у сім'ї нащадка-хлопчика, лише у деяких країнах – Іспанії, Литві, Мексиці – жінки висловлюються переважно за бажання виховувати дівчинку.

Народження дітей високо цінується. Більшість дорослих у майже усіх країнах світу, охоплених опитуванням, – за винятком Німеччини й Сполучених Штатів Америки – стверджують, що народження дитини – необхідна умова для

відчуття наповненості й задоволеності життям. Однак, ця думка більше поширена в одних країнах і менше – в інших. Приблизно дев'ять із десяти дорослих в Угорщині, Індії і Тайвані погоджуються з твердженням, що народження дітей необхідне для повноти життя. Щодо Ісландії, Таїланду, Литви й Сингапуру – то там це число становить вісім із десяти. Семеро із десяти відчувають те ж саме в Гватемалі, Франції і Колумбії, відсоток ти, хто погоджується, – 60 % у Мексиці, Іспанії, Канаді і Великобританії.

У двох країнах менша частина опитаних вважає, що діти забезпечують повноцінність життя і реалізацію, – це Німеччина і США. Із цим твердженням погоджуються лише 49 % жителів Німеччини і 46 % американців.

У більшості з опитаних країн чоловіки і жінки майже однаково вважають, що народження дітей – важлива умова самореалізації в житті.

Винятками є США і Колумбія, де чоловіків, які приписують таке значення дітям, на 10 % більше, ніж жінок.

Ідеальна кількість дітей більша, ніж коефіцієнт заміщення. Згідно зі статистикою ООН, щорічний приріст населення становив близько 2 % на початку 1960-х, і відтоді поступово уповільнюється. Останні дані стосовно населення свідчать, що нині кількість жителів Землі збільшується десь на 81 млн людей щорічно, і річний приріст населення становить менше ніж 1,5 %. Організація Об'єднаних Націй вважає бажаний розмір сім'ї одним із ключових факторів у тенденціях розвитку населення і частково приписує “провину” за зниження темпу зростання населення жінкам, які бажають мати менше дітей у сім'ї.

Проведене опитування засвідчило широкий спектр поглядів щодо ідеального розміру сім'ї. Навіть хоча більшість країн, охоплених опитуванням, є високорозвиненими (а отже, країни з не дуже значним приростом населення), бажана кількість дітей для їхніх мешканців – більше ніж 2,1 дитини на жінку (цю цифру організація Zero Population Growth визначає як коефіцієнт заміщення).

Бажання мати якомога більше дітей є особливо очевидним в Ісландії, Гватемалі і Тайвані, де середнє число бажаних нащадків близьке 3. Також вирізняються щодо цього Сполучені Штати Америки, Франція, Сингапур, Мексика і Канада, де середня кількість бажаних дітей коливається від понад 2,4 до 2,6.

У Таїланді, Великобританії і Колумбії середнє значення дещо нижче, у межах від 2,2 до 2,4. Лише в Німеччині, Іспанії і міських районах Індії ця середня кількість наближається до коефіцієнту заміщення населення, коливаючись між 2,0 і 2,1.

Хоча спроби контролювати чисельність населення часто зосереджуються на бажанні жінок, проведене опитування виявило, що чоловіки і жінки у кожній країні загалом мають однакову думку щодо того, скільки дітей має бути у сім'ї. У тих країнах, де спостерігаються відмінності, – Франція, Сингапур, Литва, жінки більше схильні мати велику сім'ю (троє і більше дітей), ніж чоловіки.

Тенденції ідеальної величини сім'ї у США. Згідно з тенденціями, зафіксованими опитуванням у Сполучених Штатах Америки, у цій країні за останні півстоліття сталися різкі зміни у поглядах на величину сім'ї.

Коли розмір сім'ї, якому віддають перевагу, вперше з'ясувався у США в 1936 році, дві третини американців вважали, що мати троє або четверо дітей було б ідеально, середнє число бажаних дітей становило 3,6. Такі погляди зберігалися і наступні три декади, аж до 1967 року включно. Опитування, проведене в 1973 році, зафіксувало значні зміни – тепер мати трьох і більше дітей бажали 51 % респондентів, середня ж кількість бажаних дітей скоротилася до 2,8. У 1980 року число тих, то хотів би мати трьох і більше дітей, скоротилося до 40 %, середня кількість бажаних дітей – до 2,5. Думка мешканців США з цього приводу відтоді залишалася стабільною.

Тенденції в США щодо бажаної кількості дітей у сім'ї загалом співмірні з даними статистики за той самий період. У 1961 фактичний показник народжуваності у Сполучених Штатах Америки – кількість дітей, народжених однією жінкою, – 3,4. Цей показник зменшився до 1,7 у 1980 році і оцінюється в 2,1 у 1996.

Німці посідають перше місце у рейтингу не традиційності. Загалом, азійські країни, охоплені опитуванням, висловлюють найбільш традиційні погляди на питання сімейних цінностей, у той час як західні європейці та деякі представники індустріалізованих держав дотримуються найбільш нетрадиційних поглядів.

Розглядаючи зазначені чотири головні питання про сім'ю (народження поза шлюбом, статеві переваги, розмір сім'ї і значимість дітей), дорослі у західноєвропейських країнах (Німеччина, Великобританія й Іспанія) тяжіють до нетрадиційних думок. Значна частина дорослих у цих країнах віддає перевагу невеликим сім'ям, не робить різниці в уподобаннях між хлопчиками і дівчатками і переважно позитивно налаштовані щодо народжень поза шлюбом. Порівняно з іншими країнами, не така значна частина опитаних із цих країн вважає народження дітей важливим для відчуття задоволеності життям. Німці демонструють найвищий рівень нетрадиційних поглядів. На протилежному боці досліджуваного культурного спектру виступають Тайвань, Індія, Гватемала, Таїланд і Сінгапур. У цих країнах більшість дорослих дають консервативні відповіді на три з чотирьох запитань опитування. Вони визнають, що мати дітей для них є життєво важливим, віддають перевагу хлопчикам і, порівняно з іншими країнами, менше схильні вважати прийнятними народження поза шлюбом.

Однак, мабуть, через спроби контролю народжуваності у країнах, які розвиваються, опитувані Таїланду, Індії і Сінгапуру віддають перевагу меншим сім'ям, будучи таким чином менш консервативними щодо цього питання.

Інші сім країн надали різноманітні – традиційні і нетрадиційні – відповіді на поставлені запитання. Ця середня група охоплює Францію, Ісландію, Мексику, Сполучені Штати Америки, Угорщину, Колумбію, Литву і Канаду.

Таблиця 1

Відповіді на запитання “Уважаєте ви наявність дітей поза шлюбом аморальним явищем?”

№ п/п	Країни	Аморально	Цілком прийнятно
1.	Індія	84%	14 %
2.	Сінгапур	69%	11 %
3.	Тайвань	55%	26 %
4.	Сполучені Штати Америки	47%	50 %
5.	Гватемала	38%	56%
6.	Таїланд	37%	57%
7.	Мексика	31%	67%
8.	Канада	25%	72%
9.	Великобританія	25%	73%
10.	Іспанія	21%	73%
11.	Литва	16%	75%
12.	Угорщина	16%	81%
13.	Колумбія	10%	87%
14.	Німеччина	9%	90%
15.	Франція	8%	91%
16.	Ісландія	3%	95%

Таблиця 2

Відповіді на запитання “Скільки дітей у сім’ї бажано було б мати?”

№ п/п	Країни	0–2 дітей	3 дитини або більше
1.	Ісландія	26%	69 %
2.	Гватемала	35%	61%
3.	Тайвань	41%	52%
4.	Сполучені Штати Америки	50%	41%
5.	Франція	51%	49 %
6.	Сінгапур	53%	47%
7.	Мексика	56%	42%
8.	Канада	61%	33 %
9.	Литва	63%	33%
10.	Великобританія	67%	24%
11.	Таїланд	69%	30%
12.	Угорщина	73%	24%
13.	Колумбія	77%	23%
14.	Німеччина	77%	17%
15.	Іспанія	77%	18%
16.	Індія	87%	12 %

Таблиця 3

**Відповіді на запитання “Уявімо, що ви можете мати лише одну дитину.
Що б ви обрали – щоб це була дівчинка чи хлопчик?”**

№ п/п	Країни	Хлопчик	Дівчинка	Не має значення
1.	Тайвань	29%	9%	62 %
2.	Таїланд	44%	27%	29 %
3.	Угорщина	25%	12 %	63 %
4.	Індія	40%	27 %	33 %
5.	Сполучені Штати Америки	35%	23 %	42%
6.	Гватемала	23%	13 %	64 %
7.	Канада	26%	16 %	58 %
8.	Франція	41%	31%	28 %
9.	Сінгапур	19%	11%	70%
10.	Колумбія	35%	27%	38%
11.	Мексика	31%	24%	45 %
12.	Великобританія	31%	26%	43 %
13.	Німеччина	21%	19%	60%
14.	Литва	33%	34%	33%
15.	Ісландія	12%	16%	72%
16.	Іспанія	20%	27%	53%

Таблиця 4

**Відповіді на запитання “Ваша особиста думка – чи важливо мати дітей
для повної задоволеності життям?”**

№ п/п	Країни	Так	Ні
1.	Угорщина	94%	6%
2.	Індія	93%	6 %
3.	Тайвань	87%	3 %
4.	Ісландія	85%	13%
5.	Таїланд	85%	13%
6.	Литва	82%	10%
7.	Сінгапур	81%	7%
8.	Гватемала	74%	23%
9.	Франція	73%	26%
10.	Колумбія	72%	26%
11.	Мексика	61%	38%
12.	Іспанія	60%	35%
13.	Канада	59%	37%
14.	Великобританія	57%	41%
15.	Німеччина	49%	45%
16.	Сполучені Штати Америки	46%	51%

Практична робота

1. *Пропонуємо вам відповісти на ті ж питання, що й країни-учасниці. Обґрунтуйте свої відповіді.*

2. *Презентація доповідей учнів про особливості сім'ї в різні часи або в різних культурах (архаїчні цивілізації, античність, християнська сім'я, східний тип сімейного устрою, європейська сім'я, сім'я в Древній Русі, українська сім'я, козацька сім'я, сучасна сім'я та ін.)*

Підведення підсумків заняття:

Що нового дізнались на занятті?

Які основні відмінності сімей у різних культурах?

Які особливості української сім'ї?

Які особливості сучасної сім'ї?

Питання для роздумів:

Чим, на вашу думку, викликані прогнози окремих вітчизняних та зарубіжних науковців про початок “відмирання” інституту сім'ї в сучасних умовах?

Домашнє завдання: на основі отриманої інформації письмово охарактеризувати ідеальний тип сімейно-шлюбних взаємин, який має бути притаманним для сучасних соціокультурних умов.

1.3. ПРАВОВІ ПИТАННЯ ШЛЮБУ ТА СІМ'Ї

Ніхто не примушується до укладення шлюбу, але кожен повинен бути примушений підкорятися законам шлюбу, раз він одружився.

Карл Маркс

Оскільки шлюб має момент почуття, то він не абсолютний, хисткий і містить в собі можливість розірвання. Але законодавство повинне надзвичайно ускладнювати здійснення цієї можливості і охороняти право моральності проти капризу.

Г. Гегель

Аналіз наукових досліджень сімейно-шлюбної сфери свідчить, що інститут сім'ї переживає кризу монолітної, незмінної сутності шлюбу. Трансформація сімейно-шлюбних відносин виявляє себе в зміні структури, чисельності сім'ї, її динаміки і зрушень, нормативних сімейних кризах. Відбувається еволюція сім'ї як цілісної одиниці та сімейних взаємин зокрема. Тому розуміння ролі сім'ї як соціального інституту в житті суспільства, а також

знання нормативних законів, які регулюють сімейно-шлюбні взаємини, є надзвичайно важливим для сучасної учнівської молоді.

Шлюб між чоловіком і жінкою – явище, яке існує вже не одне тисячоліття. У сучасному цивілізованому суспільстві законодавства різних держав чітко регламентують умови та порядок укладання шлюбу, права та обов'язки подружжя в ньому, підстави припинення та визнання шлюбу недійсним і ряд інших, не менш важливих питань [35].

Правові відносини сучасної сім'ї і держави регламентуються нормативними документами, указами й постановами. Сім'я перебуває під захистом держави, яка проявляє турботу про сім'ю шляхом створення і розвитку мережі загальноосвітніх закладів, виплати допомоги з нагоди народження дитини, по догляду за нею, надання допомоги і пільг багатодітним сім'ям, у вихованні й медичному обслуговуванні тощо.

В основі правової культури сім'янина покладено сімейне право, закріплене Конституцією України, різноманітними законодавчими й нормативними документами про шлюб, сім'ю, права дитини і захист дитинства [24].

Сімейне право – це галузь права, що регулює сімейно-шлюбні та прирівняні до них відносини. Основним джерелом сімейного права в нашій державі є Сімейний кодекс України (СКУ), який визначає засади шлюбу, умови і порядок одруження, урегульовує особисті та майнові відносини, які виникають між подружжям, між батьками і дітьми та іншими членами сім'ї. (див. додаток 1).

Особисті права та обов'язки подружжя. Сімейний кодекс України визнає шлюбом сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

Шлюбний вік для чоловіків та жінок – вісімнадцять років. За заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. *Особистими правами подружжя Законом України визнано:*

- право на материнство та батьківство;
- на повагу до своєї індивідуальності;
- на фізичний і духовний розвиток;
- на вибір подружжям спільного прізвища або право залишити дошлюбне прізвище;
- на розподіл сімейних обов'язків та спільне вирішення сімейних питань;
- на особисту свободу та вибір місця проживання;
- на вибір занять і професії.

При укладенні шлюбу подружжя за власним бажанням обирає прізвище одного з них як їхнє спільне або кожен зберігає своє дошлюбне прізвище,

подружжя також може приєднати до свого прізвища прізвище нареченої чи нареченого. Припинення шлюбу не позбавляє права мати обране під час одруження прізвище. Кожен із подружжя користується у сім'ї рівними правами і має рівні обов'язки, тому всі питання життя сім'ї вирішуються подружжям спільно. Це стосується також обрання засобів впливу на дітей, визначення ролі кожного з подружжя у виховному процесі, розподілу сімейного бюджету, виконання сімейних обов'язків.

Кожен із подружжя має право припинити шлюбні взаємини. Примушування до припинення або збереження шлюбних взаємин, у тому числі інтимних, є порушенням права на особисту свободу. Кожен із подружжя має право самостійно обирати собі вид занять та професії, які відповідають його нахилам, підготовці та освіті. Подружжя зобов'язане турбуватися про сім'ю, із розумінням ставитися до прав один одного.

Наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я. Приховування відомостей про стан здоров'я одним із наречених, наслідком чого може стати порушення фізичного або психічного здоров'я іншого нареченого чи їхніх нащадків, може бути підставою для визнання шлюбу недійсним.

Недійсність шлюбу. Недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі; шлюб, зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою; шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною; за заявою зацікавленої особи орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб [45].

Шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя; розірвання шлюбу. Розірвання шлюбу відбувається за спільною заявою подружжя на підставі постанови державного органу реєстрації актів цивільного стану – у разі, коли воно не має дітей; за заявою одного з подружжя на підставі постанови державного органу реєстрації актів цивільного стану – у разі, коли хтось із подружжя визнаний безвісно відсутнім, визнаний недієздатним, засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менш ніж три роки; за спільною заявою подружжя на підставі рішення суду – у разі, коли подружжя має дітей. За таких обставин подружжя подає до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них проживатимуть діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто проживатиме окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. За позовом одного із подружжя на підставі рішення суду – у разі, коли буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечить інтересам одного з них або інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення. Закон встановлює певні обмеження щодо подання такого позову. Позов про розірвання шлюбу не може бути поданий упродовж вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини. Але це обмеження не поширюється, зокрема, на випадок, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину, щодо іншого з подружжя або дитини.

Дитина. Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними. Батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати. Якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги [44].

У Конвенції про права дитини (див. додаток 2) підкреслено, що діти мають право на особливу турботу й допомогу, для чого в сім'ї як найважливішому осередку повинен бути забезпечений необхідний захист. Конвенція надає нові можливості для встановлення правових відносин у сучасній сім'ї, виявлення конкретної любові до дітей. Конвенція застерігає батьків від авторитаризму в сімейному вихованні, закликає будувати взаємини батьків і дітей на високій морально-правовій основі. Повага до думки, поглядів, до особистості дитини має стати в сім'ї не лише нормою загальнолюдської культури, але й нормою права. Сімейні взаємини будуються на основі рівноправності особистостей, рівноправних суб'єктів права, а не на основі вимог старших, не на сліпому підкоренні одних іншими. Батьки мають прагнути до того, щоб стрижневим у формуванні підростаючої особистості стало виховання шанобливого ставлення до законів, до прав інших людей [26].

Важливими є три принципи реалізації Конвенції: знання основних положень; розуміння проголошених у ній прав; підтримка й конкретні заходи і справи, спрямовані на впровадження її в життя.

Шлюбний договір. Особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а так само і подружжям, яке вже проживає у шлюбі, може бути укладений шлюбний договір. Він передбачає відповідне оформлення домовленостей щодо подружніх взаємин. У шлюбному договорі можуть бути визначені:

- умови використання майна;
- порядок користування житлом;
- право на утримання;
- вибір подружжям прізвища при реєстрації шлюбу;
- визначення ім'я, по батькові та прізвища дітей;
- питання про місце проживання подружжя;
- місце проживання дітей;
- угода між подружжям про умови та способи виховання неповнолітніх дітей.

Водночас шлюбний договір не може регулювати особистих взаємин подружжя, а також особистих взаємин між ними та дітьми. Закон не допускає односторонньої зміни умов шлюбного договору. До шлюбного договору не можуть бути включені умови, що суперечать правам дитини. Може бути

визначене передання дитині у користування житлового приміщення, майна, розмір і порядок стягнення аліментів [55].

Правова культура сучасного сім'янина має такі характеристики:

- знання прав і обов'язків молоді в дошлюбний період становлення сім'ї (усвідомлення міжособистісних прав і обов'язків подружньої пари);
- урахування мотивів окремих вчинків та дій, поведінки членів сім'ї в процесі розірвання шлюбу, спілкування з дитиною того з батьків, котрий проживає окремо;
- знання аліментних взаємин подружжя;
- усвідомлення правових проблем усиновлення;
- обізнаність із правовими відносинами опіки.

Цивільний шлюб. Ситуація, що склалася в нашій країні у шлюбно-сімейній сфері, характеризується погіршенням матеріального становища багатьох родин, зростанням кількості неповних сімей, змінами в морально-етичних взаєминах, падінням авторитету батьків порівняно з авторитетом однолітка, який пристосувався в житті. У сім'ї відбулися серйозні внутрішньогрупові зміни: виникли нові рольові та статусні позиції жінки, зумовлені підвищенням рівня освіти, різноманіттям професійної зайнятості, матеріальної незалежності й все більш зростаючою індивідуалізацією жінок. Це призвело до того, що частина жінок добровільно та свідомо віддає перевагу безшлюбності. Посилилися конфлікти між поколіннями, що зумовило дистанціювання обох статей від будь-яких шлюбно-сімейних залежностей. У результаті дослідники фіксують зміни соціалізації молоді, а також історичної трансляції культурних, національних і моральних цінностей. Механізм передачі норм шлюбної поведінки і духовно-моральних цінностей, вироблених в ході тривалого історичного розвитку, порушився.

Змінився стан шлюбності: рівень юридично оформлених шлюбів почав знижуватися, число незареєстрованих шлюбів – збільшуватися [4].

Останнім часом в нашому суспільстві традиційна сім'я поступово втрачає свою привабливість для значної частини населення. Простежується чітка тенденція зміни сімейно-шлюбних взаємин. Поширюється практика, коли сім'я уникає офіційної реєстрації взаємин, створюючи подружжя на основі так званого "цивільного шлюбу".

Цивільний шлюб увійшов в наше життя стрімко й укорінився настільки природно, ніби йдеться про якусь технічну новинку, а зовсім не про явище, яке зачіпає найважливіший суспільний інститут – сім'ю. Поняття "цивільного шлюбу" з'явилося в XIX столітті серед частини інтелігенції як альтернатива церковному шлюбу, який у свідомості більшості населення був єдино законним. Після відділення церкви від держави таким єдиним легітимним шлюбом стає офіційний, державний шлюб. Однак частина населення, як і раніше, почала називати цивільним шлюбом неофіційні шлюбні взаємини. По суті "цивільний шлюб" – це співжиття людей, які не бажають зв'язувати себе подружніми і батьківськими правами й обов'язками.

На сьогодні “цивільний шлюб” набув певної легітимності, такими взаєминами вже нікого не здивувати. Більше того, значна частина молоді виправдовує його існування. Проте суперечки з приводу цивільних шлюбів не вщухають і ставлення до них неоднозначне. Науковці, які досліджують це явище, виявляють негативні прояви таких союзів. У них часто проявляється нетривалість і нестабільність взаємин, низька народжуваність, а здебільшого й повна відмова від дітей, негативний вплив на наступні шлюбні взаємини. Наслідками таких шлюбів стає зростання соціального сирітства і кількості неповних сімей тощо.

З’ясовано, що поширення “цивільного шлюбу” становить собою реальну загрозу родині та суспільству. Сім’я в “цивільному шлюбі” не може повноцінно виконувати притаманні їй функції. Це пов’язано, передусім, з функцією дітонародження. Порушення цієї функції несе в собі згубні наслідки для демографічного розвитку, які виявляються в загальному зниженні народжуваності, старінні населення і неповному відтворенні суспільства [23].

Практична робота

Обговорення. Аналіз порядку й умов укладання (припинення) шлюбу.

Вправа. Пропонується обговорити офіційний зареєстрований шлюб та так званий “цивільний шлюб”. Учні діляться на групи, одна з них відстоює цивільний шлюб, інша – офіційний. Згодом вони викладають своє розуміння обраного виду шлюбу, основні його переваги, недоліки та можливості.

Тест визначення правової готовності учнів до сімейного життя. Учням пропонується відповісти на питання тесту (див. додаток 3).

Підведення підсумків заняття:

1. Що нового дізнались ви на занятті?
2. Назвіть основні права та обов’язки подружжя.
3. Який вік визнано шлюбним в Україні?
4. Які права та обов’язки батьків і дітей?

Питання для роздумів:

– Чи сприяє, на вашу думку, шлюбний договір міцності сім’ї?

Домашнє завдання: на основі отриманої під час уроку інформації скласти проект шлюбного договору.

РОЗДІЛ II СІМЕЙНІ ВЗАЄМИНИ

У сімейному житті треба рахуватися з думками, переконаннями, почуттями, прагненнями коханої людини. Зберігаючи свою гідність, треба вміти поступатися один одному.

В. О. Сухомлинський

З моменту народження людина вступає в сімейні взаємини, законодавче врегулювання яких надає їм статусу сімейних правовідносин. Діти народжуються, дорослішають, залишають батьківську сім'ю, укладають шлюб, у них з'являються діти. Усе це і становить ланцюжок сімейних взаємин і правовідносин.

Сімейні взаємини безоплатні – таке уявлення було безумовно справедливим у минулому. На сьогодні ж питання безоплатності сімейних взаємин розуміється неоднозначно. Спостерігається втручання в соціальну природу інституту шлюбу елементів ринкових відносин – часто між подружжям укладаються договори, які визначають їхні майнові права. Однак безоплатний характер не можна повністю виключати із сучасних сімейних взаємин – у законі закріплений, наприклад, обов'язок дітей утримувати своїх непрацездатних батьків.

Взаємовідносини в родині можуть розумітися в широкому і вузькому значеннях як моральні взаємини та правові відносини. Вони визначаються, переважно, не законами, а моральними правилами. Затверджуючи відповідні закони, держава прагне за можливості не втручатися в особисті стосунки громадян, обмежуючись встановленням лише таких обов'язкових правил (норм), які необхідні для зміцнення сім'ї, здійснення та захисту прав і законних інтересів її членів.

Ціннісні орієнтації сімейного життя, формуючись з дитинства, зберігаються у людини на довгі роки і виявляються в міжособистісних взаєминах в різних сферах життя, і, передусім, у взаєминах із членами сім'ї, створеної нею самою.

Ціннісні орієнтації сімейного життя:

- трансляція духовно-моральної спадщини попередніх поколінь наступним поколінням (рідна мова; цінності, що відповідають духовно-моральним вимогам народу; норми, обряди, звичаї та традиції народу; моральний приклад; повага до старших; спосіб життя, який перебуває в гармонії з громадськими та релігійними нормами; патріотизм, хоробрість, мужність, любов до Батьківщини; святість родинних зв'язків, толерантність);
- трансляція національних культурних цінностей (цінності матеріальної культури (виховання ціннісного ставлення до рукотворних пам'яток матеріальної культури); пам'яток духовної культури (пісні, легенди, перекази,

притчі), а також оспівування прекрасного (природа, люди, навколишній світ); виховання здорового способу життя на прикладах фізичної досконалості, краси; дотримання традицій, участь в обрядах і святах та ін.);

- трансляція етичних норм.

Ціннісні орієнтації сімейного життя можна поділити на кілька умовних груп, відповідно до національних пріоритетів в процесі формуванні особистості майбутнього сім'янина.

Спрямованість формування ціннісних орієнтацій сімейного життя:

Ціннісні орієнтації першої групи спрямовані на формування відповідального ставлення до батьків: родинні зв'язки і “фортеця” родинних взаємин, почуття вдячності батькам, шанобливе ставлення до матері, шанування рідної домівки, спільне проживання старих батьків із дітьми, відповідальність за благополуччя батьків.

Ціннісні орієнтації другої групи спрямовані на вираження ставлення до дітей: відповідальність старших дітей за виховання молодших братів і сестер, усиновлення дітей, любов, співпереживання, прощення, співчуття, терпіння, вимогливість до дітей.

Ціннісні орієнтації, спрямовані на формування відповідного ставлення до загальноприйнятих норм поведінки: повага і шанування старших, скромність, ввічливість, стриманість, повага до праці і продуктів праці, гостинність та ін.

На жаль, сучасна родина перестала бути монополістом у передачі досвіду старших поколінь. Нинішні юнаки і дівчата мають поверхове уявлення про складну культуру взаємин, якої вимагає родинне життя [24].

2.1. СІМ'Я У ХРОНОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

*Не можна знайти щастя в шлюбі,
якщо ви не принесете його з собою.*

Л. М. Толстой

Якщо раніше одруження було природною і необхідною подією в житті кожної людини, то сьогодні такої зумовленості немає. Соціально схвалюване спілкування юнаків і дівчат у минулому мало виключно матримоніальний напрям, тобто його метою було укладення шлюбу і створення сім'ї. Сьогодні ж у спілкуванні між молодими людьми не обов'язково домінують подружні мотиви.

У сфері внутрішньосімейних взаємин, що характеризують сімейний лад, відбуваються активні процеси егалітаризації та демократизації існуючих норм. Водночас у молодіжному середовищі панує усталена думка про “ідеальну” сім'ю, яка значною мірою має риси патріархальності. А саме, у питаннях розподілу домашніх обов'язків, відповідальності за виховання дітей та ведення господарства формально закріплені головні позиції за чоловіком. Роль глави сім'ї, порівняно з минулим, змінилася – верховенство сьогодні полягає не в

прояві влади над членами сім'ї, як це було раніше, не в керуванні ними, а в організації життя сім'ї, її побуту та дозвілля.

Етапи розвитку сім'ї. Аналіз функцій сім'ї та її структури свідчить, що сімейні взаємини не можуть бути встановлені одразу, що сім'я – не статичне утворення, вона розвивається. Тому, обговорюючи поняття “сім'я”, необхідно розглянути і етапи її розвитку. Найчастіше така періодизація ґрунтується на зміні місця дітей в сімейній структурі. Науковці виокремлюють такі етапи розвитку сім'ї: етап життя вдвох, життя після народження дітей, виховання дітей старшого шкільного віку, відділення дітей від батьків і виховання онуків. Існує й інший підхід, за яким вирізняють: сім'ю без дітей; сім'ю з маленькими дітьми; сім'ю з дітьми, які відвідують дитячий садок; сім'ю зі школярем; сім'ю, в якій діти незалежні від батьків; родину, яку залишили діти.

Періодизація може бути пов'язана і зі статистикою криз сім'ї. У міру зростання кожного члена сімейного колективу, стверджує В. Сатир, сім'я повинна пройти певні етапи. Усі ці етапи супроводжуються кризою і підвищеною тривожністю, тому вимагають підготовчого періоду та подальшого перерозподілу всіх сил.

Кризи розвитку сім'ї:

1. Вагітність і народження дитини.
2. Початок оволодіння дитиною мовою.
3. Дитина налагоджує відносини із зовнішнім середовищем, найчастіше це відбувається в школі.
4. Дитина вступає в підлітковий вік.
5. Дитина дорослішає і залишає дім.
6. Молоді люди одружуються, у сім'ю входять невістки та зяті.
7. Батьки стають бабусями і дідусями.
8. Смерть одного із подружжя [40].

Вирізняють **етапи розвитку сім'ї** також за відповідними їм завданнями:

1. Дошлюбне спілкування. Характерним для цього етапу є досягнення часткової психологічної та матеріальної незалежності від батьківської сім'ї, набуття досвіду спілкування з іншою статтю, вибір шлюбного партнера, набуття досвіду емоційної і ділової взаємодії з ним.

2. Шлюб – прийняття подружніх соціальних ролей. Для цього етапу характерними є юридичні обмеження, ширший контекст відносин у парі, вже підтримуваних кожним із подружжя. Для подолання проблем, які виникають на цьому етапі, нерідко потрібна фахова допомога.

3. Етап “медового місяця”. Ця назва дещо метафорична, але точно відображає емоційні проблеми і завдання, які вирішуються. Серед них слід відзначити прийняття змін в інтенсивності почуттів, встановлення психологічної та просторової дистанції з батьківськими сім'ями, набуття досвіду взаємодії у вирішенні питань організації щоденного побуту сім'ї, створення інтимності, первинне узгодження сімейних ролей.

4. Етап молодої сім'ї. Рамки етапу: рішення про народження дитини – повернення дружини до професійної діяльності або початок відвідування

дитиною дошкільного закладу. Цьому етапові властивий поділ ролей, пов'язаних із батьківством та материнством, їх узгодження, матеріальне забезпечення нових умов життя сім'ї, пристосування до фізичних і психологічних навантажень, обмеження загальної активності подружжя за межами сім'ї, недостатня можливість побути на самоті тощо.

5. Зріла сім'я. Завдання цього етапу визначаються створенням нової структури взаємин. Якщо на четвертому етапі сім'я поповнилася новим (новими) членом, то на п'ятому вона доповнюється новою (новими) особистістю. Відповідно змінюються ролі батьків. Їхні можливості задовольняти потреби дитини в опіці та безпеці мають доповнюватися здібностями виховувати, організовувати соціальні зв'язки дитини. Етап закінчується, коли діти досягають часткової незалежності від батьківської сім'ї.

6. Сім'я людей старшого віку. На цьому етапі поновлюються подружні взаємини, надається новий зміст сімейним функціям (наприклад, виховна функція розширюється вихованням онуків) [40].

Характеризуючи життєвий цикл сучасної сім'ї, найчастіше визначають такі **фази сімейного життя**:

- залицяння (характерні ознаки цього періоду: відсутність досвіду самостійного, фінансово незалежного життя; житлові проблеми з лібералізацією сексуальних стосунків, що ведуть до поширення альтернативних форм шлюбу; підвищення рівня позашлюбної народжуваності);

- фаза життя без дітей (установлення правил співжиття, розподіл обов'язків, узгодження інтересів, визначення цінностей, сексуальна адаптація, пристосування до родичів тощо);

- фаза експансії (народження дітей) – узгодження стосунків молодят із бабусями та дідусями, ускладнення проблем (напруженість бюджету, дефіцит часу, обмеження можливостей відпочинку, складність поєднання домашніх обов'язків із трудовою діяльністю й т. ін.), перебудова функціонально-рольової структури сім'ї;

- фаза стабілізації сім'ї (вирішення проблем, пов'язаних із кризою середнього віку батьків та кризою дітей підліткового віку; прояв елементів розбалансованості колективістських стосунків, емоційної близькості; поява сексуальних проблем; коригування способів взаємодії подружжя, батьків та дітей);

- фаза, коли діти залишають батьківський дім (порушення звичних правил і стереотипів взаємодії, проблема компенсації емоційних втрат у зв'язку з віддаленням дітей від сім'ї, актуалізація нових життєвих цілей та цінностей на основі ситуації “порожнього гнізда”);

- фаза овдовіння (адаптація до зміни структури сім'ї) [24].

Варто брати до уваги, що наведений поділ є умовним, оскільки іноді фази сімейного життя можуть збігатися, в інших випадках окремої фази може не бути взагалі.

Етапи життєвого циклу неповної сім'ї:

1) перехідний період, що веде до утворення неповної сім'ї;

- 2) утворення неповної сім'ї;
- 3) період нестійкості сімейних взаємин;
- 4) період стабілізації сімейних взаємин;
- 5) період дестабілізації сімейних взаємин;
- 6) руйнування сім'ї та її перехід у новий тип сім'ї (повну змінену сім'ю тощо).

Варто зауважити, що не обов'язково кожна неповна сім'я проходить через зазначені етапи життєдіяльності, у деяких випадках окремі етапи відсутні або зведені до мінімуму.

Кожна фаза життєвого циклу сім'ї характеризується особливостями, зумовленими тенденціями її розвитку і пов'язаними із такими об'єктивними причинами, як науково-технічний прогрес, урбанізація, міграція населення, розвиток засобів масової інформації, емансипація тощо.

Вступ у шлюб і створення сім'ї. Мотиви створення сім'ї досить часто надзвичайно різняться. Ними можуть бути:

1. Мотивація на сам факт шлюбу – головною рушійною силою є намір укласти шлюб. Іноді це відбувається під впливом оточуючих, при цьому людина є тільки засобом для виконання заповітної мрії – одружитись. І не важливо, яка людина буде поряд, головне щоб ця людина була. Якщо такої людини немає, то всі сили витрачаються на її пошуки.

2. Мотивація на певний тип шлюбу – у такий спосіб діють більш впевнені люди, які орієнтуються на партнера, здатного задовольняти їхні очікування. Раніше для жінки ознакою вдалого шлюбу був шлюб із капітаном далекого плавання, артистом, дипломатом. Для чоловіка – шлюб із донькою відомих людей, керівників тощо. Нині для більшості людей символом вдалого шлюбу є шлюб з іноземцем, заможною людиною.

3. Мотивація на певну людину. У цьому випадку обранець сприймається як конкретна реальна людина з усіма недоліками. Це свідомий вибір з установкою на прийняття певної людини та особистою відповідальністю за власні почуття [54].

Передшлюбний період є дуже важливим для розуміння всієї специфіки психології сімейних взаємин. Подружжя не є кровними родичами, вони стають “родичами” за вибором. У цьому сенсі необхідно витрачати багато сил на цей вибір, а згодом докладати зусиль для його збереження. Дослідники дійшли висновку, що час дошлюбного знайомства впливає на збереження шлюбних взаємин (див. табл.) [40].

Таблиця

Залежність стійкості шлюбних взаємин від тривалості знайомства до шлюбу

Тривалість знайомства до шлюбу	Показник стійкості шлюбних взаємин
до 1 місяця	4%
від 1 місяця до 6 місяців	14%
до 1 року	22%
від 1 року до 3 років	42%
більше 3 років	18%

Моделі вибору супутника життя. У період залицяння здійснюється вибір супутника життя. Прийнято розрізняти такі моделі вибору супутника життя:

1. Модель фільтрів – вибір партнера становить собою багатоступінчастий процес. На першій стадії відбувається фільтрація, тобто виявляється притягувальна сила людини, яка схожа за походженням, релігійною і соціальною приналежністю. На другій стадії спрацьовує фільтр ціннісно-орієнтаційної єдності. Симпатія виникає за умови узгодження цінностей, переконань, світоглядних позицій. На третій стадії фільтрація відбувається на потребово-мотиваційному рівні, де збігаються базові потреби.

2. Модель доповнення – вирішальним фактором є ситуація, коли один партнер володіє чимось таким (властивостями, рисами характеру, інтересами, уміннями), чого немає в іншого. Такий механізм компенсації спрацьовує за принципом компліментарності.

3. Модель максимізації вигоди – пара формується за умови наявності в партнера максимальної кількості бажаних якостей. Чим більше збігів – тим вірогіднішим стає факт укладання шлюбу саме з цією людиною [55].

Молода сім'я. Матеріальна й емоційна залежність багатьох молодих сімей від батьків зумовлює потребу в досягненні самостійності, відповідальності, автономії, тобто зрілості. Варто зауважити, що психологічна зрілість досягається важче, ніж матеріальна. Молодята часто не мають достатнього досвіду застосування спільних рішень. Крім того, під час обговорення конкретних сімейних питань нерідко з'ясовується, що для прийняття рішення молодому подружжю вистачає інформації і чіткого розуміння своїх інтересів, але узгоджено діяти вони не можуть. Вони не прагнуть до порозуміння, пробують наявну проблему вирішити не спільно, а один за одного. Також нерідко з'ясовується, що “невміння” знайти спільне рішення спирається на егоцентричне уявлення про сім'ю, небажання відмовитися від деяких привілеїв чи інтересів. Залежність молодих людей від батьків проявляється у спробах керуватися установками батьків, а не своїми потребами та рішеннями, демонструючи лояльність до батьківської сім'ї, створювати свою, незалежну від неї. Цю залежність дітей підтримує почуття невпевненості батьків, яке змушує їх постійно контролювати дітей і чинити опір (часто не повністю усвідомивши мотиви опору, а тому ще емоційніше) їхній самостійності. Контроль посилює психологічні проблеми дорослих дітей, зокрема, властиву багатьом молодим людям суперечність у ставленні до автономії – бажання користуватися опікою в одних сферах сімейного життя і бути самостійними в інших.

Початок сімейного життя, “медовий місяць” є особливим, приємним, за загальними уявленнями, етапом розвитку сім'ї. Цим керується також і більшість молодят. Але протягом цього етапу змінюється інтенсивність почуттів подружжя, встановлюється просторова і психологічна дистанція між молодятами та їхніми генетичними сім'ями і т. д. Зрозуміло, що ці проблеми не завжди вирішуються безболісно. Це виявляється в тому, що близько 2%

розлучень належать тим парам, які існували менше року. Основна причина настільки швидких розлучень – нова, інколи негативна інформація один про одного.

У багатьох сім'ях у перший рік після укладення шлюбу народжується дитина. Її народження змінює ролі подружжя, їм доводиться пристосовуватися до нового способу життя, до більших психічних і фізичних навантажень, обмежень загального дозвілля і т. д. Якщо всі ці та інші не перелічені завдання доводиться вирішувати швидко, а до них ще додаються невирішені проблеми з колишніх етапів розвитку сім'ї, то сама ситуація, що вимагає швидкої зміни сімейних взаємин, стає стресором. Зазначений сімейний конфлікт ілюструє одну із типових схем кризи молоді сім'ї. Такій кризі властива наявність багатьох руйнівних факторів. Побутові труднощі, розбіжності з найближчими родичами, незадоволеність інтимними взаєминами і т. п. окремо можуть бути прийняті, але їхня сукупність перевищує можливості подружжя чинити опір стресу. Несприятливі тенденції розвитку подружніх взаємин та їхні передумови в окремих випадках руйнують сім'ю, в інших сприяють значній диференціації батьківських і материнських обов'язків.

Складно переоцінити позитивне ставлення молодого подружжя один до одного у становленні сімейних взаємин та подоланні конфліктів. Багато з них цікавляться почуттями один одного, розуміють, що є перспектива їх удосконалення. На цьому сприятливому тлі навіть значні розбіжності, зазвичай, виявляються тільки в певній сфері життєдіяльності сім'ї, зачіпають тільки одну з її функцій. Тому молоді сім'ї, які конфліктують, наприклад, через побут, можуть бути задоволені загальним дозвіллям, інтимними стосунками тощо. Ця обставина помітно відрізняє молоді сім'ї від тих, які спільно живуть тривалий час, в яких конфлікт найчастіше поширюється на багато сфер сімейного життя. Отримавши можливість “паузи” в конфлікті, молоді сім'ї нерідко самотійно знаходять прийнятні для себе рішення, зберігають і покращують сімейні взаємини [40].

Подружжя пенсіонерів. Дослідники вирізняють такі актуальні для них цінності:

- 1) сім'я та діти;
- 2) спокій і відпочинок;
- 3) добре здоров'я;
- 4) робота на виробництві;
- 5) корисність людям;
- 6) матеріальне забезпечення;
- 7) активне, цікаве дозвілля.

У середньому, за даними Г. Крайг, літні подружні пари стверджують, що відчують більшу задоволеність шлюбом після того, як їхні дорослі діти почали жити окремо. Спочатку можуть виникати деякі труднощі, тому що, коли не відволікають діти, людям потрібно заново навчитися жити вдвох. Але більшість пар, які виростили дітей і зберегли шлюб, зазначають, що відчують меншу напругу і сильніші задоволеність та гармонію [30].

Вирізняють такі **види сімейних взаємин**: матеріальні, організаційні, юридичні, моральні, естетичні, психологічні [25].

Матеріальні взаємини становлять природний бік подружжя. Економічною основою життя кожної сім'ї є матеріальний добробут, джерелом якого виступає особиста праця дорослих. Важливим елементом господарсько-економічних взаємин є фінансові аспекти сім'ї, співвідношення її фінансових можливостей і потреб.

Юридичні відносин охоплюють сферу мотивації шлюбу і розлучення, правового нормування сімейних взаємини. Сімейне право зумовлює закріплення сімейного колективу, охорону інтересів матері та дитини.

Моральні взаємини в сім'ї будуються на принципах любові й обов'язку. Поєднані шлюбом чоловік і жінка створюють маленький колектив, який може існувати тільки за умови дотримання його членами цілого ряду моральних зобов'язань і норм.

Естетичні взаємини в сім'ї тісно пов'язані з моральними, які включені в загальну культуру сімейних взаємини. Вони визначають естетику поведінки, мови, одягу, інтер'єру тощо. Для створення цілісного сімейного колективу необхідно, щоб потреби одного з членів подружжя узгоджувалися з потребами іншого.

Розвиток психологічних взаємини у сім'ї пов'язаний із формуванням орієнтації на спільне проживання та підвищенням культури внутрішньосімейних взаємин [24].

Практична робота

Диспут на тему: "Правила щасливого шлюбу". Учням пропонується спробувати створити правила, дотримуючись, яких можна зробити шлюб щасливим.

Правила для проведення диспуту:

- кожен має право висловити свою думку;
- говори, що думаєш, думай, що говориш!
- намагайся чітко і ясно висловлювати свої думки;
- не повторюй того, що до тебе було сказано;
- кожен має право на свою думку;
- не перебивай виступаючого;
- якщо доведено помилковість твоєї позиції – май мужність її визнати.

Можна використовувати такі мовні трафарети: я згоден, тому що..., я не згоден, тому що..., на мою думку..., за моїми переконаннями...

Підведення підсумків заняття:

1. Що нового дізнались на занятті?
2. Назвіть основні періоди сімейного життя.
3. Які основні мотиви укладення шлюбу?

Питання для роздумів:

Чи достатньо, на вашу думку, одного кохання для створення сім'ї?

Домашнє завдання: написати короткий твір-роздум на тему "Ідеальна сім'я у моєму розумінні".

2.2. ПІДГОТОВКА МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

*Більшість із нас стають батьками,
ще не переставши бути дітьми.*

М. Макофлін

З-поміж факторів стабільності молодих сімей учені вирізняють готовність молоді до шлюбу. Це система соціально-психологічних установок особистості, що визначає емоційно-психологічне ставлення до способу життя, цінностей подружжя. **Готовність до шлюбу** – складна категорія, що містить цілий комплекс аспектів:

1. Готовність особистості прийняти на себе нову систему обов'язків щодо свого шлюбного партнера, майбутніх дітей.
2. Готовність до міжособистісного спілкування та співпраці. Сім'я є малою групою, для функціонування якої потрібна узгодженість ритмів життя її членів.
3. Самовідданість стосовно партнера. Таке почуття передбачає здатність до відповідної діяльності, яка ґрунтується, насамперед, на альтруїзмі.
4. Якості, пов'язані з проникненням у внутрішній світ людини, емпатійність.
5. Висока естетична культура почуттів і поведінки особистості.
6. Уміння вирішувати конфлікти конструктивним способом і регулювати власну діяльність та поведінку.

Серед багатьох аспектів формування готовності молоді до майбутнього сімейного життя одним із найважливіших є правильне розуміння ролі сім'ї в сучасному суспільстві, що, своєю чергою, віддзеркалює її ціннісні орієнтації щодо вступу до шлюбу.

Навіщо людині сім'я? Це питання рідко ставлять собі зрілі, дорослі люди, але досить часто – молоді. Водночас поняття “сім'я” має для кожної особистості свій внутрішній зміст. Сім'я забезпечує людині повний психофізіологічний комфорт, виконує функції “емоційного притулку”. Саме в сім'ї людина відчуває свою корисність та цінність, унікальність, неповторність і “потрібність” в повному обсязі.

Серйозною причиною душевних розладів і захворювань, пише К. Юнг, є “блокування психічної енергії”. Це трапляється, коли людина, уникаючи труднощів, не здійснює свого життєвого покликання. Кохання в сім'ї позбавляє самотності, дає можливість повного (не тільки тілесного) прийняття людини. Саме сім'я надає людині всі ресурси для самоактуалізації.

Крім потреби бути коханою, кожна людина сама прагне любити. В юності намір вступити в шлюб зумовлений, передусім, прагненням молодих людей бути постійно з об'єктом своєї закоханості. У цьому разі сім'я виступає як подружжя, створює можливості для прояву почуттів гуманізму й любові. Орієнтація на подружжя є найважливішою ціннісною орієнтацією молодих людей перед вступом у шлюб, у перші роки спільного життя. Із часом, рано чи пізно, у подружжя з'являється потреба мати дітей, прагнення бути батьками. Ця потреба реалізується у формах материнства та батьківства [39].

Отже, для чого потрібна людині родина:

- щоб був хтось, хто підтримає завжди;
- щоб було з ким порадитися;
- щоб був хтось поряд, чиєю думкою людина дорожить;
- щоб був хтось, хто не залишить у біді;
- щоб був хтось, з ким по-справжньому добре;
- щоб був поруч хтось, хто поділяє такі ж цінності;
- щоб був хтось, з ким можна спільно радіти успіхам;
- щоб був хтось поряд, кому можна довіряти.

Упевненість молоді у власній готовності до сімейного життя – важлива характеристика її соціальної зрілості. Сім'я, її характер, ступінь матеріального благополуччя, духовне і моральне здоров'я багато в чому визначають образ людини, її суспільну і трудову активність, правильне виховання молодого покоління і, врешті-решт, її успіхи і досягнення всього суспільства. Між тим сучасний стан сім'ї можна охарактеризувати як кризовий. Ростає число розлучень, впала народжуваність, втрачена престижність жінки-матері, фіксується розхитування системи поведінкових норм у сфері сім'ї, шлюбу й традиційних уявлень про зміст сімейних ролей, спостерігається незадоволеність багатьох сімей емоційно-психологічним кліматом в родині, поширюються асоціальні прояви в сім'ях.

Доводиться констатувати, що наразі через моральний вакуум пострадянського періоду погляди на шлюбно-сімейну поведінку формуються під впливом масової культури та досвіду і традицій, насамперед, найближчого оточення. Багато з цих проблем обумовлені не тільки соціальними, але й індивідуальними факторами. Тому нині особливо актуальним є питання про виховання сім'янина, формування у молодого покоління готовності до шлюбу та сімейного життя [20].

І. В. Дубровіна вважає, що спеціальна психологічна підготовка молоді до сімейного життя є нагальною необхідністю. Ця підготовка повинна проводитися на всіх етапах вікового розвитку і не відокремлюватися від загальних проблем виховання. Не можна готувати людину окремо до життя в сім'ї, в колективі, на виробництві тощо. Разом із тим, формуючи особистість загалом, не можна не зважати на специфіку кожної сфери її життєдіяльності, у тому числі сімейного життя. Формування готовності мати сім'ю, дітей повинно бути одним із головних завдань виховання підлітків та юнаків і перебувати в центрі психолого-педагогічної роботи [15].

Теоретичні та експериментальні дослідження засвідчили, що несформованість у дитинстві уявлень про власні обов'язки стосовно інших членів сім'ї заважає будувати взаємини молодого подружжя, труднощі в шлюбі виникають через нестачу моральної вихованості [20].

Сучасні юнаки та дівчата мають поверхові уявлення про складну культуру взаємин, якої вимагає родинне життя: вони не знають, що жити в шлюбі, жити день у день разом в одній кімнаті, не в щасливі години побачень, а все життя – це не стільки “черпати воду з криниці щастя”, скільки “відкривати нові

джерела” – це великий, ні з чим не зрівняний труд, напруження... “Для цього потрібна величезна культура, моральна підготовка, школа мудрості”, – говорив В. Сухомлинський. І складно переоцінити роль школи у підготовці молоді до сімейного життя, вступу у шлюб і створення сім’ї.

Розрізняють такі **види готовності до сімейного життя**:

– *загальна готовність* (правильне розуміння сім’ї, її ролі для подружжя, дітей і суспільства, уміння самотійно приймати рішення, готовність брати на себе відповідальність за власні вчинки);

– *психологічна готовність* (уміння помічати переживання іншої людини, психологічно підтримувати її; мати такі якості, як симпатія, емоційна гнучкість, емоційна стабільність; розуміння потреб партнера, здатність поступатися);

– *моральна готовність* (почуття честі, гідності та інші якості сім’янина);

– *правова готовність* (знання основних нормативно-правових документів, що регулюють життя сім’ї);

– *естетична готовність* (уявлення про естетичну культуру сім’ї й інтимні взаємини);

– *господарсько-економічна* готовність (розуміння ролі ведення домашнього господарства та праці у життєдіяльності сім’ї тощо).

Стійкість шлюбно-сімейних взаємин залежить від готовності молодих людей до сімейного життя як сформованості системи соціально-психологічних орієнтацій особистості, що визначає емоційне позитивне ставлення до сімейного способу життя.

Сучасна криза сім’ї є, насамперед, кризою сімейних цінностей: ослаблення та заміщення одних домінант іншими мотивами шлюбу, збільшення віку вступу в шлюб, зростання кількості так званих цивільних шлюбів і розлучень, скорочення періоду дітонародження та сімейного циклу загалом, масове поширення стійкого уявлення про доцільність мінімальної кількості дітей в сім’ї. Особливого значення готовність до шлюбу набуває на сучасному етапі розвитку суспільства, коли кількість цивільних шлюбів збільшується порівняно з числом зареєстрованих. У цьому простежуються особливості ціннісних орієнтацій і мотивів, які сформувалися у молоді відносно недавно під впливом змінених умов, норм і правил життєдіяльності.

Вирізняють такі **закономірності вибору партнера**:

- за власною подобою;
- за симпатією;
- за ціннісною вартістю;
- за можливою сумісністю;
- за можливістю відтворити сценарій батьківській сім’ї [19].

Готовність до сімейного життя – соціально-психологічне утворення в структурі особистості, що інтегрує прийняття цінностей сім’ї як соціального інституту зі спеціальними знаннями та вміннями в сфері психології сімейних взаємин, раціонального ведення домашнього господарства, сімейної педагогіки, міжособистісного спілкування. Структурно така готовність представлена

мотиваційно-ціннісним, інтелектуально-пізнавальним, дієво-практичним та емоційно-вольовим компонентами [20].

Ще один неодмінний елемент у підготовці молоді до сімейного життя – орієнтація на дітонародження, до того ж максимального числа дітей у сім'ї.

Що дають діти подружжю? Роблять подружжя родичами. За допомогою дитини “родичі за вибором” – чоловік і дружина – стають батьками – батьком і матір'ю, тобто біологічними родичами. Дитина дає батькам можливість відкрито виявляти почуття любові й емоційно самовиражатися (рідного малюка можна погладити, поцілувати, обійняти, із ним можна “повозитися” тощо). Дитина змушує батьків підвищувати свій культурно-освітній рівень. Уже вік “чомучок” виявляє, що дорослі багато чого не знають: мама відсилає до тата, а тато обіцяє подивитися в словнику, енциклопедії. Навчання дітей в школі, де “задавати все більше стали чомусь” і де “нині перший клас на зразок інституту”, взагалі змушує батьків “заново вчитися” і, як не дивно, багато чому вчитися у своїх дітей.

Дитина виступає таким собі етичним регулятором, вона змушує дорослих стримувати свої негативні емоції, контролювати свою мову, стежити за манерами і поведінкою. Цікаво, що такий “контролер” в родині іноді дуже корисно впливає на батьків і розвиває в них самоконтроль.

Дитина дає дорослим змогу повернутися у їхнє власне дитинство, ніби вдруге його пережити. У сім'ї вона забезпечує партнерство – спочатку з ігор, потім із серйозніших дозвіллевих занять, далі – із ведення господарства, іноді продовжує професійні заняття батьків. Нарешті, дитина є потенційною емоційною та матеріальною підтримкою в старості.

Аналіз шлюбно-сімейних взаємин свідчить, що більшість фахівців проблем сім'ї та сімейного виховання вважають головною умовою сталого існування шлюбу і сім'ї моральний рівень людей, ступінь усвідомленості ними моральних норм. Безперечність цього положення абсолютно очевидна. Справді, рівень розвитку моральної свідомості та самосвідомості людини значною мірою визначає її діяльність і поведінку в сфері сімейних взаємин.

Практика підтверджує, що сучасні молоді люди і “жити поспішають, і відчувати поспішають” (К. Вяземський).

Нині провідним мотивом вступу в шлюб називають кохання. Однак молоді люди часто вкладають у це поняття різний зміст. Т. Флоренська вирізняє три різні тлумачення цього слова молоддю: **кохання як сексуальний потяг, кохання як потреба бути коханим, кохання як здатність любити.**

1. *Домінування статевого потягу.* Гіпертрофія статевого потягу веде до утворення сексуальної домінантності, що захоплює всі життєві сили людини, перетворюючи її на раба своїх потягів. Це стає перешкодою для психічного та духовного розвитку людини.

2. *Потреба людини бути коханою (коханим).* Ця потреба властива кожній людині з раннього дитинства. Однак нерідко вона залишається спрямованою виключно на себе. Така однобічність і нездатність любити іншого є психічним захистом від підвищеної тривожності, незадоволеності, що йдуть корінням в

раннє дитинство. Ця потреба проявляється в підвищеній вимогливості – любові до себе, посиленому бажанні привернути увагу до себе, уразливості і т. п.

3. Здатність кохати. Рівні здатності кохати різні – від взаємного почуття до безкорисливої самовідданої любові, здатної пережити відсутність взаємності, така людина вірна в коханні та надійна в сім'ї.

Нині шлюб стає добровільною справою двох молодих людей, які навіть за умови економічної залежності від батьків нерідко не посвячують їх у свої наміри. На думку психологів, готовність особистості до шлюбу означає прийняття цілого комплексу вимог, обов'язків і соціальних стандартів поведінки, якими регулюється сімейне життя. До них належать:

- готовність прийняти на себе нову систему обов'язків стосовно свого шлюбного партнера, майбутніх дітей та відповідальність за їхню поведінку;
- розуміння прав і гідності інших членів сімейного союзу, визнання принципів рівності в людських взаєминах;
- прагнення до повсякденного спілкування та співпраці, узгодження взаємодій із чоловіком (дружиною);
- уміння пристосуватися до звичок і рис характеру іншої людини і розуміння її психічних станів.

Ці вимоги, на думку В. Торохтій, реалізуються в різних сім'ях по-різному. На підставі цього очевидного факту науковець уводить поняття “здатність до шлюбу”, яка передбачає кілька складових.

Здатність до шлюбу це:

1. Здатність піклуватися про іншу людину, самовіддано їй служити, активно робити добро.
2. Здатність співчувати, співпереживати, “входити” в емоційний світ партнера, розуміти його радості та прикrostі, переживання та невдачі, поразки і перемоги, знаходити духовну єдність з іншою людиною.
3. Здатність до кооперації, співпраці, міжособистісного спілкування, наявність навичок і вмінь здійснення багатьох видів праці.
4. Висока етична та психологічна культура, яка передбачає уміння бути терпимим і поблажливим, великодушним і добрим, приймати іншу людину такою, яка вона є.

Усі ці здатності є показниками вміння людини швидко змінювати свою поведінку в нових умовах, проявляти терплячість, стійкість і передбачуваність, готовність до компромісу.

Міцність, доля шлюбу, продовжує В. Торохтій, залежать від багатьох чинників. Адже в родину об'єднуються дві особистості зі своїми складними психологічними і фізіологічними особливостями. Людині для шлюбу дуже важливо бути зрілою особистістю. Така зрілість не досягається одразу і зумовлена багатьма факторами. Перший із них – потреба в психологічній готовності і здатності до виконання ролі чоловіка і дружини, а потім батька і матері. Кожна сімейна роль передбачає певні очікування, які висуюються до її виконавця. Тому готовність до ролі чоловіка і дружини означає чітке знання цих очікувань (тобто прав і обов'язків) і бажання виконувати їх.

Крім психологічної готовності, найважливішими складовими сім'ї є функціонально-рольові зв'язки між чоловіком і дружиною. У недалекому минулому саме чоловік виконував найважчу фізичну роботу і ніс моральну відповідальність за благополуччя сім'ї. Наразі помітно розрив між традиційними уявленнями про “чоловічі” і “жіночі” сімейні ролі та розподілом обов'язків у родині. У більшості звичайних сімей основний тягар домашніх турбот несе жінка. Це нерідко породжує психологічно напружені ситуації, особливо в молодих сім'ях. Отже, чинником стабільності сім'ї має бути раціональний розподіл обов'язків.

Крім того, функціонально-рольова узгодженість у структурі взаємодії подружжя передбачає дошлюбну підготовку молоді. Молоді люди повинні мати певні знання, уміння та навички, необхідні для сімейного життя. Сукупність необхідних знань охоплює знання загального порядку, а також правові, економічні, медичні та інші. Окремі групи молоді, які фізіологічно і соціально-психологічно (на рівні міжособистісних відносин) готові до шлюбу, часто не повністю досягають необхідного для цього рівня обсягу знань, умінь і навичок, тобто не мають відповідної інструментальної підготовки. Сучасні юнаки та дівчата здебільшого не вміють готувати, прати, лагодити одяг. Разом із тим вихідна молодіжна орієнтація в передбачуваному розподілі ролей в сім'ї базується на принципі “справедливості”. Таким чином, доводиться констатувати, що багато молодих людей психологічно і технологічно не готові до виконання функцій подружжя [40].

Важливим елементом взаємин в родині є емоційно-оцінні зв'язки, які охоплюють думки, уявлення подружжя про ті чи інші властивості, риси характеру, вчинки один одного. Ці суб'єктивні оцінки розташовуються переважно на умовній осі “подобається – не подобається” і з часом піддаються корекції. Ті ж самі властивості характеру, звички, манери чоловіка або дружини викликають інші, часом прямо протилежні емоційні реакції. У такому разі, на думку В. Торохтій, йдеться про психологічно зрілу особистість. До психологічної зрілості учений відносить відсутність надмірного егоїзму, агресивності і навпаки – наявність здатності визнавати власні помилки і прагнення до постійного самовдосконалення в подружніх стосунках [6].

Важливим у підготовці молоді до сімейного життя є розвиток культури статевої відносин, формування установки на збереження подружньої вірності в шлюбі, цілісності та мудрості, фізіологічної і моральної, душевної єдності подружжя. Готовність до шлюбу як особистісне утворення може мати різний рівень сформованості та різну структурну організацію її компонентів. Високий рівень готовності до шлюбу характеризується сформованістю всіх її компонентів, провідними з яких є уявлення про подружню ієрархію і подружні взаємини, ціннісні орієнтації, шлюбна мотивація, подружні установки й очікування. Середній рівень психологічної готовності до шлюбу визначається високою мірою сформованості таких показників, як шлюбна мотивація, подружні орієнтації й очікування, середнім або ж низьким, відповідно, уявленням про подружню ієрархію і подружні взаємини. Низькому рівню

готовності до шлюбу притаманні середній ступінь сформованості ціннісних орієнтацій, низький ступінь шлюбної мотивації, уявлення про подружню ієрархію і подружні стосунки, подружніх установок й очікувань [18].

Практична робота

Питання для обговорення:

1. Що ви розумієте під поняттям “готовність до сімейного життя”?
2. Чи розрізняєте ви поняття “готовність до шлюбу” і “готовність до сімейного життя”? Відповідь аргументуйте.
3. Назвіть складові готовності створення сім’ї.
4. Чи можна з названих нижче відповідей виокремити ідеал.

Любов – почуття глибоко особисте, неповторне. Багатьох хвилює питання: “як зробити так, щоб тебе полюбили? І не всі взагалі, а лише одна, найголовніша особисто для тебе людина?” Із цим питанням колись звернулася до психолога дівчина. Психолог вирішив запитати у хлопців: в яку дівчину вони захотіли б закохатися? І мав намір, отримавши стільки-то відповідей, скласти, так би мовити, типовий портрет ідеальної представниці прекрасної статі. Відповідей він отримав багато, але вони виявилися абсолютно різними. Скільки було опитаних, стільки й поглядів. Психолог виокремив кілька з них і прокоментував.

1. Вона повинна бути розумною, красивою і не дуже вередливою.

2. Закохатися я можу лише в блондинку і не молодше двадцяти років. Психолог стверджує, що так відповів не дуже серйозний хлопець і радить дівчатам зі світлим волоссям остерігатися його. Хоча висока ймовірність, що обраницею його стане або шатенка, або брюнетка... Як свідчить багатовіковий досвід, зовнішність врешті-решт ніколи не є вирішальною і справжнє почуття невіддільне жодним “попереднім заявкам”.

3. У нас має бути спільне коло інтересів, бажано – любов до природи, музики і подорожей. Мабуть, той, хто писав ці рядки, із захопленням читав дивовижні книги Гріна, можливо, хмелів від романтичних віршів, які оспівували бригантини; уявляв себе то капітаном далекого плавання, то розвідником у ворожому оточенні... Хотілося б побажати цьому хлопцю пурпурових вітрил, вірної Ассолі і великої удачі. Йому буде важко, навіть дуже важко входити в реальне життя, але ті, хто здатен вистояти і не зігнутися, – справжні люди...

4. Хай відрізняється від усіх добротою і ніжним кольором обличчя.

5. Моя дівчина має бути насамперед “своїм хлопцем”... Так, є такий стиль – дівчина, яка нагадує хлопця. Брюки, сипливий голос, різкі рухи, цигарка, що прилипла до губи, при жодних словах не здригнеться, а сама видасть – хоч вуха затирай. У дівчат такого стилю закохуються легко, але, на жаль, ненадовго. “Свій хлопець” через деякий, дуже нетривалий час, починає дратувати. І справжньому хлопцеві здається, що “свій хлопець” його передражняє... Навряд чи “свій хлопець Маша” може бути об’єктом серйозного захоплення, хоча б тому, що будь-який протиприродний стан нестійкий.

6. *Я оберу в подружки сміливість, розум, а якщо пощастить, то й красу!*

7. *Найбільше я хочу, щоб вона дуже-дуже любила дітей – своїх, коли вони будуть, і чужих – одним словом, усіх.* Може, мені це тому потрібно, що я виріс у дитбудинку і ніколи в житті своєї мами не бачив...

8. *Будь жіночною! Усе інше не так і важливо.*

9. *Мрію – хай закохається в мене вона, нехай доведе, що і мені варто в неї закохатися...* Я – за повне, стовідсоткове рівноправ'я. Думка психолога: Не вважаю, що дівчині заборонено робити перший крок і перше зізнання. Усе залежить від обставин. І коли трапляється дівчата кажуть: “Ну не почну ж я перша проявляти свої почуття”, це звучить старомодно... А якщо людина, до якого ти відчуваєш серйозний потяг, сором'язлива, якщо він просто недосвідчений у таких справах, як сердечні, чому б і не допомогти, не подати першою руку?.. Але цей прибічник стовідсоткового рівноправ'я не викликає довіри. Добре, якщо він тільки самозакоханий юнак, а раптом за порожньою балаканиною приховується лінь, намагання жити за чужий рахунок. Я побоююся таких людей, які з легкістю і без докорів сумління перекладають свої клопоти на чужі плечі...

10. Вона має бути з твердим характером і жорсткими принципами, бездоганно володіти якоюсь певною професією. Ніби все правильно. Ніби і немає чого заперечити. Тільки мені не подобаються надмірно вимогливі, занадто далекоглядні юнаки. Найчастіше з них виростуть з роками породисті егоїсти, або педанти, або деспоти...

11 *Відповісти на це питання однозначно не можу: я закохуюсь в середньому тричі на тиждень...* І кожного разу думаю: ну, все!.. А наступного дня виявляється – не все... І нібито ніякого кохання взагалі не було. Або я невезучий, або, може, ненормальний... Нічого ненормального у цьому хлопцеві немає, просто він ще не розуміє, що таке любов, і плутає захопленість із закоханістю... Правда, відповісти на питання – а що ж таке кохання? – майже неможливо. Уже не перше століття намагається це зробити по-справжньому художня література. Проте вичерпної відповіді на питання досі не знайшов жоден геніальний письменник. Тому я не буду цитувати великих. Кожен може знайти їхні висловлювання у книгах. Я розповім про інше. Одного разу я почув від простої, немолодої вже, жінки, яка все життя присвятила важкій селянській праці, слова, на мій погляд, дивні і дуже правильні: “Любить – це значить не стомлюватися милуватися ним і молодим, і старим, удень і вночі, здоровим і хворим... Не кожній таке випадає на долю, а котрій випадає, та і є щаслива...”.

12. *Хіба це серйозно – планувати любов?* Мало чого я можу захотіти?.. Я думаю, любов повинна вражати раз... і назавжди. Якщо наважитися назвати цю відповідь теоретичною, то я б зазначив, що це небезпечна теорія, небезпечна тому, що підводить нас до такої практики: раз не пощастило, двічі не пощастило, і ще, і знову не пощастило... А там, дивишся, душа стомилася розчаровуватися і серце розлінувалося відчувати... Ні. Я б жодному своєму другу не побажав би такого авантюрного підходу до почуттів...

13. *Свою Любов я чомусь уявляю незахищеною, такою, що потребує моєї постійної допомоги і підтримки, навіть, можливо, жертв.* Справжнє кохання,

мені здається, повинне бути і солодким, і таким, що спричиняє біль, і приносить радість, і несе в собі трішечки страху... Усе – одночасно!

14. *Закохатися б у королеву!* Не в ту, що царює, звичайно, а в таку, як королева балету, або королева лижні, або припустимо, королева всіх парашутисток світу!.. І нехай би всі луснули від заздрощів, дивлячись на нас разом... Думка психолога: Цю людину я категорично засуджую! Не за королеву, ні. Визнаю, сам був закоханий у королеву, і знаю, яке це щастя... Засуджую за ці слова: “Хай би всі луснули від заздрощів...” Про таке може мріяти тільки той, хто і сам заздрить. Не забувайте: жадібність і заздрість – найнедостойніші і найстрашніші вади на світі, власне, з них і починається усе мерзенне на землі...

15. *Я дуже хочу полюбити дівчину, яка була б мені відданою, як справжній вірний друг, але чомусь кажуть: любов і дружба – поняття несумісні...* Якщо це насправді так, то страшенно шкода... Думка психолога: Послухай, як писав про дружбу Антуан де Сент-Екзюпері: “Друг – це передусім той, кого не беруться судити... І я можу мовчати поряд із ним, а значить, не боятися за мої внутрішні сади, за мої гори, і долини, і мої пустелі, бо він не ступить туди своїми чобітьми... Дружба – це насамперед примирення і велике духовне спілкування без зважання на дрібниці. І я нічим не дозволю докоряти тому, хто сидить за моїм столом”. Чим же така дружба може зашкодити коханню? Скоріше навпаки: така дружба – найнадійніша основа для великої Любові.

Звичайно, відповісти на питання “Як стати коханою?” неможливо. І ні від кого не чекайте вичерпної, підходящої на всі випадки відповіді. Любити – це і думати, і переживати, і хвилюватися, і мучатися від сумнівів, і радіти від надії, і знову терзатися. І не варто шукати легких шляхів у любові – їх просто не існує. Тільки пам’ятайте: істинна любов – тривалий у часі стан, а не спалах, не вибух, не засліплюючий хвилинний фейерверк.

1. Поміркуйте, які б якості дівчат (бажані і небажані) виокремили ви? Проведіть опитування серед хлопців вашого класу. Те ж саме опитування, тільки вже стосовно хлопців, варто провести серед дівчат. Можливо, результати відрізнятимуться від щойно озвучених, адже скільки людей – стільки думок, та й часи змінюються. А, можливо, якісь бажані якості виявляться “вічними еталонами”, до яких слід прагнути.

2. Ще одне питання, яке найчастіше хвилює представниць прекрасної статі: “Які дівчата найбільше подобаються хлопцям, а які менше і чому?” А. Маркуша, автор книги “Бажаю щастя, дівчатка!” звернувся з цим запитанням до своїх постійних респондентів – хлопців і попросив: виручайте, братці, допоможіть. Дайте відповідь на питання і попросіть відповісти своїх однолітків. Листів надійшло багато. Їх доводилося сортувати, вичленовувати з них саму суть відповідей, так поступово і почала складатися табличка з подвійною назвою “подобається...” і “не подобається...” (див. нижче). Звичайно, цей перелік далеко не повний, але, мабуть і неможливо скласти вичерпний. І не забувайте, що про вас (дівчата) думають хлопці: знати завжди краще, ніж не знати!

...мені подобаються дівчата, схожі на хлопців...	...мені не подобаються дівчата, які палять і п'ють пиво...
...які не плачуть, не бояться мишей і жаб...	...якщо нецензурно лаються і уявляють з себе казна-що...
...веселих я люблю!	...ненавиджу, якщо сміються весь час, ніби їх лоскочуть, і ледь що – пищать...
... з гордим виразом в очах...	...противно, коли об'їдаються солодким...
...красиві, з довгими ногами...	...якщо лізуть пояснювати і вчити, що добре, а що погано...
...які вміють розповідати, але й інших слухати також...	...якщо пліткують одна про одну...
...розумні, але не занадто...	...з презирством ставлюся до тих, хто любить крутитися перед дзеркалом – крутяться-крутяться – а на що дивитися...
...яким я можу чимось допомогти...	...не люблю активісток, які часто виступають на зборах...
...мені подобаються дівчата, яких на дискотеці одразу й не помітиш, яких потрібно шукати, а не такі, які самі тебе знаходять...	...якщо нічого не вміють, а ще й жаліються: допоможіть, я така нещасна, я не можу, я не вмію!..
...є особливі дівчата – ані батька, ані матері, ні директора, ні міліції не бояться. Відчайдушні! Ти їй слово скажеш, вона тобі – десять. Таких я обожаю. Але їх мало...	...які підслуховують, винюхують, а потім розказують усім про всіх і все...
...сумні і замріяні, з великими очима і тихим голосом...	...готові хоч правду сказати, хоч збрехати, але щоб перший висловитися...
...байкерші, парашутистки, ті, що в цирку з тиграми працюють, тобто сміливі і відважні...	Неохайні, погано розчесані і з заспаними очима...
...дівчина повинна бути несхожою на інших. Хай на скрипці грає, або жонглює, або сальто крутить – все одно, але щоб відрізнялась від інших...	Якщо дівчата не розмовляють, а нявчать, якщо очі під лоба ховають, губи бантиком складають...
...які з нами і в футбол можуть пограти, і на річку побігти...	Не люблю тих, які вихваляються своїми батьками або братами чи сестрами...
...з веснянками на обличчі, не бліді...	Такі, які і нашим і вашим хороші, із ровесниками і з учителями – “друзі...”

Ось такі “подобуються” і “не подобуються” виявилися із листів респондентів.

Коли кількість листів вже налічувала більше ніж півтори тисячі, А. Маркуша вирішив зайнятися додатковою арифметикою. Як же розподілилися оцінки найкращих, провідних, найбажаніших якостей дівчини?

Перше місце і найбільшу кількість балів отримала доброта, срібним призером стала скромність, бронзовим – розум... Четверте місце посіла жіночність, п'яте – вірність; і наступні п'ять місць – з шостого по десяте – розподілилися так: гордість, працелюбність, чесність, дотепність, краса.

Мабуть, ці підсумки не потребують додаткових коментарів, слід нагадати лише, що свій вердикт винесли дуже різні люди, хоча основна категорія респондентів – молодь.

А що ж найбільше засуджують чоловіки у своїх подругах?

Перше і найбільше – розпусність. Про це кажуть понад чверті всіх кореспондентів. На другому місці – легковажність. Третє місце серед недоліків посіло куріння. Далі йдуть: кривляння, надмірна балакучість, жадібність, вульгарність, грубість, пихатість.

Питання для роздумів:

– Чи згодні ви зі словами Анрі Дювернуа: “Чоловік одружується, тому що закохався. Жінка закохується, тому що хоче вийти заміж”? Обґрунтуйте свою думку.

Домашнє завдання: письмово занотуйте важливі якості майбутньої дружини і майбутнього чоловіка.

2.3. РАННІ ШЛЮБИ

Ви укладаєте шлюб: дивіться ж, щоб не став він для вас в'язницею! Часто занадто поспішаєте ви, укладаючи шлюб, і ось наслідок – розірвання шлюбних уз!

Ф. Ніцше

Уявлення про шлюбний вік в різні часи було різним, але досвід багатьох поколінь свідчить, що сім'ю доцільно створювати лише тоді, коли людина до цього готова. Тільки за такої умови можна розраховувати на щасливий і міцний шлюб. Але коли ж саме настає ця зрілість? Паспортний вік – важливий, але далеко не єдиний критерій для вирішення цього питання. Адже готовність до сімейного життя визначається не тільки фізичною (у тому числі статевою), але не меншою мірою й моральною та соціальною зрілістю. А етапи становлення людини відбуваються не одночасно і не у всіх однаково.

Перетворення і зміцнення шлюбно-сімейних взаємин в масштабі всього суспільства і створення міцної сім'ї в кожному окремому випадку вимагає крім бажання ще й певних знань, умінь і здатності бути сім'янином. Міцність сім'ї

та подружнє щастя залежать, насамперед, від особистих якостей подружжя, від їхньої зрілості, вихованості, соціально-психологічної грамотності та сумісності, від того, наскільки вони оволоділи знаннями закономірностей людського спілкування і наскільки вміло застосовують ці знання в повсякденному житті.

Недостатня підготовка молоді до створення сім'ї, збереження життєздатності цього маленького колективу є одним із факторів, що ведуть до дестабілізації подружніх взаємин [20].

Що ж таке ранній шлюб? Юридично – це шлюб, укладений молодими людьми, які не досягли дозволеного законом віку для створення сім'ї. Також ранніми називають шлюби, які, на думку громадськості, укладені раніше загальноприйнятого віку, тобто в 18–20 років. Але наявний також психологічний аспект цього визначення, не пов'язаний із конкретним віком, – це коли молоді люди вступають у шлюб психологічно невідповідними і не розуміють, що і навіщо вони роблять.

Причини ранніх шлюбів. Одна з причин утворення ранніх шлюбів – прагнення втекти від батьків. Якщо у родині немає підтримки, можливості самореалізації, розуміння і батьки прагнуть контролювати кожен крок, молода людина не хоче в ній довго жити. Нерідко найпростішим виходом із цієї ситуації здається ранній шлюб (причому в силу наших традицій частіше це роблять дівчата, як правило, дружина йде жити до чоловіка, але якщо юнак може піти жити в сім'ю дружини – то і він може одружитися, щоб врятуватися від батьківського диктату). А то й просто дорослі діти “тікають” від відверто важкого клімату в сім'ї, від постійних батьківських чвар або від вічної війни між татом і мамою, коли навіть в найошатнішому і найоблаштованішому будинку постійно відчувається дискомфорт.

Але і тим молодим людям, які серйозно готуються до майбутнього сімейного життя, буває важко зберегти міцність свого шлюбу. Адже легко говорити про “відповідальність за сім'ю”, а на практиці ніхто цьому не навчає. Є сім'ї з кінофільмів, але вони здебільшого штучно романтизовані (або навпаки, відверто очорнені); є сім'ї друзів і знайомих, але про них теж мало що відомо; є книги із сімейної психології, але до них нерідко потрібен перекладач...

Ще однією проблемою раннього шлюбу є так звана гра в сім'ю: саме тому, що ніде навчитися власному сімейному життю, молоді люди укладають такий шлюб ніби жартома. Причому прагнуть зробити це якомога раніше – щоб був час у разі чого “почати спочатку” з іншим партнером, коли навчатися.

Загалом, якщо ранній шлюб укладається саме з метою втекти із батьківської сім'ї, поставити експеримент на собі або на партнері, або щось довести колишньому коханому (чи коханій), то зрозуміло, що з такого шлюбу вийде мало хорошого. Крім того, навіть за нинішньої сексуальної поінформованості та достатньої свободи існує тенденція реєстрації шлюбу для того, щоб отримати право на інтимне життя. Зрозуміло, що як тільки цікавість задоволено, шлюб стає непотрібним і легко розривається.

Досить часто причиною ранніх шлюбів виступає вагітність. Незапланована дитина, неготовність до шлюбу – все це впливає на причину розлучень. Молоді

люди часто не мають навіть уявлення не тільки про батьківство, а й про сімейне життя загалом. Вони стають одразу батьками, не виконавши ролі чоловіка і дружини. І одразу зіштовхуються із безліччю соціальних, психологічних, фізичних і матеріальних проблем, про які раніше навіть не підозрювали і про які не мають чітких уявлень. У таких випадках часто говорять, що сім'я створюється заради дитини. Але чи гарно буде дитині зростати у сім'ї, де батьки не розуміють і часто не поважають один одного, де немає взаємної підтримки, довіри і любові? Часто молоді люди про це й не замислюються.

Ще однією причиною утворення ранніх шлюбів є романтичне і безтурботне кохання. Молоді люди впевнені, що якщо є кохання, воно обов'язково і без затримок має продовжуватись у шлюбі. Проте під коханням юнаки та дівчата часто розуміють симпатію або сексуальний потяг, вони не усвідомлюють, що одного кохання для створення сім'ї мало, потрібна ще й величезна кількість інших факторів, зміст яких у повному обсязі розкриває поняття "готовність до створення сім'ї".

Учені вирізняють **чинники, які негативно впливають на стабільність раннього шлюбу**. З-поміж них:

1. Розлучення в підліткових шлюбах зумовлені переважно тим, що у більшості молодих людей занижена відповідальність за долю новоствореної сім'ї. Часто спостерігається їхня моральна і психологічна невідповідність до спільного життя. Молоді люди не в змозі взяти на себе певні зобов'язання перед суспільством.

2. Сьогодні частина молоді бачить в шлюбі лише доступний і законний спосіб задоволення своїх сексуальних потреб, а іноді і забезпечення себе житлом.

3. На міцність і гармонію в родині впливає дошлюбна вагітність і небажання подружжя народжувати дітей, нести за це відповідальність.

4. Крім цього великий вплив на міцність і тривалість шлюбу мають фінансові труднощі, які ускладнюють і загострюють усі інші проблеми;

5. Розрив з однолітками, невміння організувати належний догляд за новонародженим, погані житлові умови також впливають на взаємостосунки молодого подружжя [20].

Особливості раннього батьківства. Незважаючи на загальне зменшення кількості народжуваних дітей, юні дівчата зараз народжують досить часто. Багато з них самотійно виховують дитину, деякі виходять заміж, створюють сім'ю з таким же юним чоловіком.

Зазвичай юні матері не завершують своє навчання, а отже і працюють на низькооплачуваних робочих місцях і відчують незадоволеність своєю роботою. Вони частіше потрапляють у залежність від державної підтримки. Юні матері повинні продовжувати свій власний особистісний та соціальний розвиток, водночас намагаючись адаптуватися до цілодобових потреб дитини.

Вплив раннього батьківства на життя юнаків також не завжди позитивний і має віддалені наслідки. Багато з них відчують тиск, адже від них очікується допомога їхнім власним молодим сім'ям, тому юні батьки часто кидають

навчання і зазвичай отримують меншу за обсягом освіту, ніж ті їхні однолітки, які не мають дітей. Також для них більш імовірно працювати на некваліфікованій низькооплачуваній роботі. Із плином часу у них все частіше виникають сімейні проблеми, які нерідко призводять до розлучення.

Нерідко вагітні юні дівчата зіштовхуються з несхваленням своєї сім'ї або вже перебувають у конфлікті зі своїми батьками до моменту вагітності. Однак якщо вони не виходять заміж, то у них часто немає вибору, їм доводиться під час вагітності та після пологів продовжувати жити в батьківському домі, будучи в залежному становищі. Щоб уникнути подібної ситуації, у дівчат виникає мотивація вступити в шлюб. Але заміжжя не завжди є найкращим вирішенням проблем юної матері [10].

Деякі дослідники стверджують, що незважаючи на раннє материнство, яке заважає дорослішанню, у багатьох випадках воно краще поєднання раннього материнства і вимушеного заміжжя. Діти юних батьків також перебувають у вкрай складному становищі порівняно з дітьми батьків більш зрілого віку. Вони можуть страждати від того, що їхнім батькам не вистачає досвіду виконання дорослих обов'язків і турботи про інших. Оскільки ці юні батьки відчувають стрес і фрустрацію, вони частіше нехтують своїми дітьми або жорстоко поведуться з ними. Діти юних батьків частіше відстають у розвитку і когнітивному зростанні. Якщо в родині одночасно наявні такі фактори, як матеріальні проблеми, розбіжності між подружжям і погана освіта батьків, то шанси виникнення цих проблем у дитини збільшуються [13].

Фізіологічна та психологічна неготовність юних матерів до вагітності часто супроводжується ускладненнями вагітності та пологів, народженням недоношених, хворих немовлят. Для більшості юних матерів їхнє материнство є небажаним, і вони переривають вагітність. Зростання числа юних матерів призводить до збільшення їхніх відмов від своїх дітей.

Можна стверджувати, що безпосередньо раннє батьківство не може виключно кваліфікуватися як проблема. Не вік, а маргінальність соціального середовища не дає молодим батькам змоги соціально адаптуватися і виробити для себе, а значить і для майбутньої дитини позитивний життєвий сценарій. Проте, деякі юні батьки відмінно справляються з вихованням своїх дітей у той час, як продовжують дорослішати самі. Для цього їм майже завжди необхідна допомога.

Як будь-яка дорога починається з перших кроків, а будь-яка будівля з фундаменту, так і становлення людської особистості бере початок у сім'ї. Значення батьків у розвитку особистості дитини переоцінити неможливо, адже батьки складають перше оточення дитини, в якому вона здобуває важливий життєвий досвід, знання про себе і пізнає навколишній світ; тут проходить її громадянське становлення, формується світогляд.

Саме в родині під керівництвом та за допомогою батьків, із батьківської подачі дитиною засвоюються поняття про Добро і Зло. Під впливом батьків формується основа структури особистості – система уявлень і ставлень до власного “Я” (себе), до людей, до світу, яка багато в чому визначає характер і поведінку людини [38]. Тому надзвичайно важливою є підготовка батьків до

виконання нової соціальної ролі. Стати біологічно батьками не дуже й складно. А от прийняти на себе повну відповідальність у зв'язку із народженням дитини надто складно. Зовсім не просто забезпечити дитину всім необхідним для її зростання, і частіше йдеться не про біологічні потреби дитини, а саме про створення оптимальних умов (педагогічних, психологічних, соціальних) для її зростання. А для цього батькам треба стати насамперед Батьками, відповідальними і розуміючими, самостійними і люблячими.

Подібно до дерева, особистість дитини залежить від середовища свого зростання. Звичайно, діти можуть “рости” і в несприятливих умовах, оскільки сила життя нездоланна, але при цьому є ймовірність, що зростання їх піде “не в тому напрямі” і особистість буде дисгармонійною. Класики педагогічної науки і педагоги-практики постійно наголошували і наголошують на вирішальному значенні родинного виховання для розвитку особистості дитини.

Можна пригадати слова В. Сухомлинського: “У сім’ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної, особистості. Із сім’ї починається суспільне виховання. У сім’ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім’я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров’ї сім’ї будується педагогічна мудрість школи”.

Із сім’ї протоптується стежка до школи, а вже тоді на життєву дорогу ведуть дітей два розуми, два досвіди, здобуті у сім’ї та школі. Тому й важливо, щоб батьки були готовими до такої відповідальності, могли стати для дитини тим джерелом, про яке говорив В. Сухомлинський.

Дбайливе ставлення до сімейних цінностей і національної культури батьків перебуває в тісному взаємозв’язку з уявленнями про батьківство і батьківську культуру. Уявлення про повноцінну сім’ю у вітчизняній культурній практиці невід’ємно пов’язані з орієнтацією на народження дітей і звання батьківства. Батьківська культура – одна з провідних передумов повноцінного виховання дітей, що має значення не тільки для окремої сім’ї, а й для країни загалом. Ці положення варто усвідомити майбутнім батькам, це дасть змогу позбутись хибних та викривлених уявлень і бути щасливими в сімейному житті. Останнє уможливить реалізацію потенціалу кожного члена родини, якщо взаємини побудовані на основі любові, взаємного порозуміння, віри у власні можливості та у можливості дитини. Адже, як зауважує Е. Фромм, однією з головних умов розвитку потенційних можливостей дитини є віра в її можливості людини, яка займає важливе місце в житті дитини.

Ця віра відрізняє виховання від маніпулювання. Виховання – це допомога дитині в реалізації її потенційних можливостей. Маніпулювання протилежне вихованню і ґрунтується на відсутності віри в успіх дитини. Виховати дитину можливо лише за умови глибокого переконання батьків та напруженої і наполегливої щоденної праці.

Дотримуючись принципу виховання на основі потенційних можливостей дитини, батьки можуть звільнитись від певних стереотипів, упереджень встановлених суспільством, а отже, жити на основі власних уявлень [48].

Практична робота

Диспут на тему: Чи довготривалі ранні шлюби?

Підведення підсумків заняття:

1. Що нового дізнались на занятті?
2. Назвіть причини ранніх шлюбів.
3. Охарактеризуйте особливості раннього батьківства.

Питання для роздумів:

– Чи можна, на вашу думку, визначити оптимальний вік для створення сім'ї та народження дитини? Відповідь обґрунтуйте.

Домашнє завдання: сформувати “скриньку” майбутнього тата і майбутньої мами, наповнивши її всім необхідним (знаннями, вміннями, матеріальними та духовними здобутками).

2.4. СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ

*Запорука сімейного щастя в доброті,
відвертості, чуйності...*

Еміль Золя

*У сімейному конфлікті винен більше
не той, хто вибухає, а той, хто
натискає кнопку.*

Ілля Шевельов

Люди, які створюють сім'ю, прагнуть задовольнити комплекс потреб: у любові, дітях, у переживанні загальних радощів, розумінні, спілкуванні. Проте становлення сім'ї – це не тільки реалізація ідеальних уявлень про шлюб, які склалися в майбутнього подружжя. Це реальне життя двох, а потім і більше людей, з усіма труднощами і різноманіттям, безперервними переговорами, угодами, компромісами, конфліктами, які є в кожній родині.

Невдачу в шлюбі багато в чому зумовлюють помилки у виборі партнера: обранець або не володіє необхідними особистісними якостями для сімейного життя, або сукупність його психофізіологічних особливостей, поглядів і цінностей не відповідає уявленням і потребам іншого. Розглядаючи найважливіші передумови подружнього добробуту, можна виокремити такі: психофізіологічна сумісність, освіта, трудова стабільність, вік, тривалість знайомства і т. д.

Гармонійний і щасливий шлюб передбачає соціальну зрілість подружжя, підготовленість до активної участі в житті суспільства, здатність матеріально забезпечувати свою сім'ю, відповідальність, гнучкість. Найбільш вдалі шлюби в тих людей, які цінують у своєму партнері надійність, вірність, любов до родини.

Порушення сімейних взаємин. Основною причиною порушення взаємин у сім'ї є різні уявлення подружжя про основні сімейні цінності. Розбіжності в системах ціннісних орієнтацій можуть бути підґрунтям багатьох сімейних

конфліктів, зокрема таких, як: конфлікт сімейних ролей, боротьба за лідерство в сім'ї, конфлікт як засіб зняття напруження, конфлікт як захист власного "Я". В основі кожного з них лежить суперечність між сформованими до шлюбу ціннісними уявленнями кожного з подружжя про функції чоловіка і дружини в сім'ї та способи їх реалізації. Конфлікт може виникнути і внаслідок зіткнення звичних для кожного з подружжя шляхів і способів задоволення соціокультурних, інтелектуальних, естетичних та інших потреб, прагнення відстояти свою індивідуальність, намагання узгодити уявлення про себе з думкою партнера.

Конфліктна ситуація у сфері ціннісних орієнтацій, що перешкоджає створенню взаємоприйнятної системи сімейних цінностей ширшого, загального обсягу, ніж індивідуальні, унеможливорює інтеграцію родини, а отже й виконання нею своїх обов'язків і призначення, загрожує її існуванню та розвитку, щасливому сімейному життю її членів. Спричиняючи напруження в сімейних стосунках, конфлікти ціннісних орієнтацій роз'єднують родину.

Для забезпечення психологічного комфорту в сім'ї та успішного її функціонування суттєве значення мають взаємини і взаємодія принаймні у трьох складових: між самим подружжям, батьками й дітьми, між братами й сестрами, якщо в родині зростають двоє і більше дітей. Основним чинником, що зумовлює характер взаємин в усіх ланках сім'ї, є ставлення подружжя один до одного та їхні батьківські орієнтації щодо дітей.

Позитивні типи ставлення – прийняття, взаємодія, свобода активності, повага до прав кожного – забезпечують партнерські стосунки та егалітарний (рівноправний) устрій життя сім'ї. Порушення у сімейних взаєминах, як правило, пояснюються наявністю значної емоційної дистанції між членами родини, пов'язаної з прагненням уникнути контакту, неприйняттям особистості партнера або надмірною емоційною зосередженістю на ньому, що виявляється в опіці, захисті, вимогливості та спробі будь-що підігнати його під уявлюваний образ чоловіка, дружини або дитини.

Такі негаразди виникають здебільшого в період першої фази сімейного життя. Реалізація тих чи інших орієнтацій подружжя в сімейних взаєминах створює певну соціально-психологічну картину родинного життя, яка виявляється у специфічному її укладі. Кожна сім'я має притаманний тільки їй одній індивідуальний стиль родинних взаємин.

Психологічний клімат сім'ї. Будь-яка сім'я є групою. І як і у будь-якої групи психологічний настрій у сім'ї, від якого залежить регуляція поведінки та діяльності, називається психологічним кліматом [45]. Розрізняють два типи психологічного клімату сім'ї: сприятливий і несприятливий.

Сім'ї з несприятливим психологічним кліматом характеризуються напруженістю чи навіть конфліктністю міжособистісних стосунків, члени сім'ї байдуже або й негативно ставляться один до одного, для них властиве почуття незахищеності, емоційного дискомфорту від перебування в сім'ї.

Ознаками сприятливого психологічного клімату сім'ї є:

- високий рівень колективної єдності, згуртованість;
- подружжя сумісність;

- можливість всебічного розвитку особистості кожного її члена;
- висока доброзичлива вимогливість членів сім'ї один до одного;
- почуття захищеності та емоційної задоволеності;
- гордість за належність до своєї сім'ї;
- висока внутрішня дисциплінованість, принциповість, відповідальність;
- бажання і вміння розуміти інших;
- можливість вільно висловлювати власну думку з будь-якого питання;
- прагнення її членів проводити вільний час у домашньому колі, виконувати домашню роботу, разом подорожувати;
- відкритість сім'ї, добрі стосунки з родичами, сусідами, друзями, знайомими;
- взаємна терпимість і коректність у випадках розбіжності;
- прагнення до спільного розв'язання сімейних проблем, здатність долати життєві труднощі тощо [9].

Найяскравіше психологічний клімат проявляється у сумісності людей, об'єктивним показником якої є сам факт збереження сім'ї, а суб'єктивним – відчуття членами сім'ї психологічного комфорту, надійності, захищеності, задоволення від спілкування один з одним [24].

Основні критерії психологічного клімату: схожість сімейних цінностей, функціонально-рольова узгодженість, соціально-рольова адекватність, емоційна задоволеність, адаптивність у сімейних відносинах, спрямованість на сімейне довголіття. Основні особливості їхнього прояву такі:

1. *Схожість сімейних цінностей* відображає єдність поглядів і ставлень членів родини до загальноприйнятих норм, правил, принципів формування, розвитку та функціонування сім'ї.

2. *Функціонально-рольова узгодженість* становить собою динамічний показник психологічного клімату сім'ї і відображає рівень таких соціально-психологічних механізмів внутрішньосімейної взаємодії, як розуміння, підтримка, довіра та терпимість між членами родини. Тісний взаємозв'язок і взаємовплив один на одного надають сім'ї стабільності та стійкості.

3. *Соціально-рольова адекватність* зумовлюється рольовою структурою сім'ї, відображає рівень реалізації міжособистісних, внутрішньосімейних очікувань: від кожного члена сім'ї очікують виконання певної ролі (батько – чоловік, лідер, опора тощо; дружина – турботлива мама, господиня, берегиня домашнього вогнища тощо; донька, син – помічники батьків, опора в майбутньому тощо).

4. *Емоційна задоволеність* показує характер емоційного прийняття один одного та поваги в сім'ї. Емоційні зв'язки між членами сім'ї опосередковуються їхньою спільною діяльністю, завданнями, які поставлені перед всією родиною. Ступінь цього показника визначається багатьма факторами, зокрема: рівнем освіти батьків, мотивами укладання шлюбу, характером подружніх взаємин, цілями виховання дітей, методами досягнення результату тощо.

5. *Адаптивність у сімейних взаєминах* характеризується здатністю дорослих членів сім'ї пристосовуватись до соціально-психологічної атмосфери сім'ї після трудового дня.

6. *Спрямованість на сімейне довголіття* становить собою постійну потребу в нових сімейних цілях, розумне їх планування та підтримку активності всіх членів сім'ї в їх досягненні. Задоволення від реалізації цілей – важлива умова підтримки активності сім'ї [55].

Чинники, що впливають на стабільність шлюбу. Найпоширенішими чинниками нестабільності шлюбу є:

- чорно-біле мислення, дуже висока або дуже низька оцінка подій, ситуацій;
- постійна схильність до узагальнень (“ти завжди так поводишся”, “це мені ніколи не вдасться”);
- постійна критика, застосування негативного фільтру, концентрування на невдачах і помилках;
- применшення позитивних факторів, відкидання будь-якого позитиву;
- звичка робити поспішні висновки;
- надзвичайно емоційне сприйняття світу.

Найпоширеніші міфи стосовно створення сім'ї:

1. Для створення сім'ї достатньо одного лише кохання. Міф, оскільки перед вступом у шлюб варто замислитися, що ж вас об'єднує, адже не тільки кохання буде присутнє в щоденному сімейному житті.

2. Протилежності притягуються. Міф, оскільки в спільному сімейному житті протилежності, які притягують на етапі знайомства, пізніше будуть лише дратувати і викликати сімейні суперечки.

3. Дружина повинна робити чоловіка щасливим, а чоловік – дружину. Міф, щастя кожної людини в її руках. Не можна звинувачувати у незгодах іншу людину, адже ваше щастя ви робите самі, так само, як і нещастя.

4. Люди звикають один до одного, “притерпиться – полюбиться” – каже народне прислів'я. Але незадоволеність партнером, неприйняття певних сторін його характеру, звичок із часом тільки посилюються.

5. У сім'ї не важлива матеріальна сторона стосунків, головне – кохання. Міф, адже після романтичного періоду залицяння та зустрічей приходять “сірі” побутові будні, для подолання яких кохання часто замало.

Сімейні конфлікти. Чи може сім'я жити без конфліктів? Чому виникають конфлікти в сім'ї? Як виходити із сімейних конфліктів? Конфлікт – це погано?

Конфлікт – крайнє загострення суперечностей (ідей, інтересів, потреб, оцінок, домагань тощо), які намагаються розв'язати емоційно [45].

Розрізняють такі види сімейних конфліктів:

- конфлікти, що виникають на основі незадоволеної потреби в цінності та значимості свого “Я”, порушення почуття гідності зі сторони шлюбного партнера, нехтування ним, неповаги;
- конфлікти, причиною яких є незадоволеність у потребі одного чи обох з подружжя у позитивних емоціях; відсутність турботи, підтримки, розуміння;
- конфлікти через шкідливі звички одного з подружжя;
- фінансові розбіжності, які виникають на основі перебільшення потреб одного із подружжя;

- конфлікти на ґрунті незадоволених сексуальних потреб одного чи обох із подружжя.

Для **вирішення подружніх конфліктів** є доцільним:

- підтримувати почуття власної гідності;
- постійно демонструвати взаємну повагу;
- стримувати себе у проявах злості, гніву, роздратованості;
- не акцентувати увагу на помилках та прорахунках один одного;
- не дорікати минулим і, зокрема, колишніми помилками;
- намагатися не реагувати емоційно в суперечках, а раціонально розібратися в ситуації;
- пам'ятати, що у шлюбі важливі терпіння, поблажливість, підтримка, довіра.

Основні стилі вирішення конфліктів. Вирізняють п'ять основних стилів вирішення конфліктів.

1. *Стиль суперництва (конкуренції).* Людина прагне поставити власні цілі вище інтересів інших людей і взаємин із ними. За такої позиції вона постійно намагається “загнати іншого в куток”, “поставити на місце”. Поведінка такої людини стає невірноваженою, нестерпною, негнучкою, агресивною. Вона прагне здійснювати контроль над усіма, підвищує вимогливість до інших, бажає суперництва, виявляє схильність до нападок і критики. Такий стиль поведінки не найкращий для примирення, адже здатний ще більше поглибити конфлікт. Якщо людина “перемагає” в конфлікті, то не відчуває радості перемоги, а зовсім навпаки.

2. *Стиль уникнення (ухиляння).* Людина, яка використовує цей стиль, не співпрацює з іншими для розв'язання проблеми, а просто ухиляється від неї. Відповідальність за вирішення тих чи інших питань перекладається на партнера. Навмисне уникнення конфлікту може призвести до поганих наслідків, оскільки обидві сторони не досягають жодної мети і не будують своїх взаємин.

3. *Стиль компромісу.* Людина, яка бажає частково задовольнити як свої домагання, так і прагнення партнера, відзначається компромісним типом поведінки. Але оскільки повністю інтереси пари не задовольняються, то обидві сторони зберігають напруження, незадоволення, що з часом призводить до нових конфліктів. Компроміс – це серія кроків: чим більше затягується цей процес, тим гірші стосунки між партнерами. Часто вважають, що компроміс – чи не найкращий вихід із конфліктної ситуації. Але це не так. Якщо вирішується не дуже важлива справа або немає часу і компроміс дає змогу його зберегти – тоді доцільно використовувати цей стиль. А в інших випадках все-таки варто звернутися до співробітництва.

4. *Стиль пристосування (поступки).* Пристосування (поступка) – це стиль поведінки в конфлікті, за якого учасник конфлікту відмовляється від своїх інтересів заради інтересів іншої людини для підтримання з нею добрих взаємин. Така поведінка доцільна у стосунках із найближчими людьми, особливо коли необхідна допомога і підтримка для слабкого і хворого. Але

якщо такий стиль використовувати постійно – це може призвести до того, що партнер весь час буде програвати. Це позначатиметься на особистому розвитку людини та її стосунках з іншими. Протилежна сторона, що звикла до перемог, завжди чекатиме нових поступок. Якщо ж людина спробує змінити свою поведінку, то її можуть звинуватити у підступності. У яких ситуаціях доцільний цей стиль? Насамперед тоді, коли відсутня зацікавленість, коли людина знає, що помиляється, коли вона впевнена, що інші види поведінки дадуть ще гірший результат. Не слід забувати, що партнер буде чинити тиск, очікувати і вимагати все більшого і більшого. Таким чином, стосунки можуть стати підозрілими і недовірливими. Отже, виникає запитання: поступливість не завжди впливає позитивно на ближніх? Можливо, і так. Але коли назріває сімейний конфлікт – не слід забувати про поступки.

5. *Стиль співробітництва.* Найкращим для вирішення конфліктних ситуацій вважається саме цей стиль. Співробітництво – це такий стиль поведінки, за якого людина прагне встановити рівновагу між власною метою та зацікавленістю в реалізації інтересів іншого. У цьому разі сторони займають взаємовигідну позицію “дорослий–дорослий”. Людині, яка використовує стиль співробітництва, властивий пошук інформації та висловлення власної думки без агресії. Позиція осіб, які прагнуть вирішити конфлікти на основі співробітництва, розкривається в таких міркуваннях: “Одна голова добре, а дві краще”, “Що добре для тебе, то добре для мене”, “Разом ми сильніші”. Спільна перемога складається не з окремих перемог кожного, а в результаті співробітництва двох.

Співробітництво сприяє подальшому зближенню людей, їхній єдності, взаємній турботі. Цей спосіб допомагає запобігти образливості, розірвати ланцюг неприємних стосунків між людьми вдома, на роботі, із друзями. У результаті такого підходу з’являються нові ідеї, творче співробітництво, задовольняються інтереси партнерів.

Динаміка конфлікту. У більшості випадків конфлікт зумовлений об’єктивною ситуацією. Але певний час вона може не усвідомлюватися. Тому цю стадію названо стадією потенційного конфлікту. Об’єктивація конфлікту відбувається лише після усвідомлення об’єктивної ситуації як конфлікту. Саме усвідомлення породжує конфліктну поведінку. Та нерідко реальний конфлікт виникає тоді, коли об’єктивних умов конфлікту немає. Можливі такі варіанти співвідношення між образом конфліктної ситуації та реальністю:

1. Об’єктивно конфліктна ситуація існує, її учасники вважають, що їхні цілі, інтереси конфліктні, правильно розуміють сутність себе, інших, ситуацію загалом. Це адекватно усвідомлений конфлікт.

2. Об’єктивно конфліктна ситуація існує, сприймається як конфліктна, але усвідомлюється з певними відмінностями від реального контексту. Це неадекватно усвідомлений конфлікт.

3. Об’єктивно конфліктна ситуація існує, але не усвідомлюється. У цьому разі конфліктна взаємодія відсутня.

4. Об'єктивно конфліктної ситуації немає, але стосунки сприймаються як конфліктні. Це удаваний, помилковий конфлікт.

Увагу варто звертати, передусім, на випадки неадекватного та удаваного конфлікту. Саме тому, що внутрішній аспект ситуації, яка виникає між учасниками конфлікту, зумовлює їхню реальну поведінку, важливо ретельно проаналізувати фактори, що спричиняють відхилення від реальності (рівень поінформованості, структура комунікації тощо), та механізм впливу цих відхилень на перебіг конфлікту (його тривалість, інтенсивність, характер розв'язання).

Усвідомлення ситуації як конфліктної завжди має емоційне забарвлення. Виникнення та вплив емоцій на перебіг конфлікту є дуже важливою проблемою, яка потребує спеціального аналізу. Конфліктні дії різко загострюють емоційне тло перебігу конфлікту, а негативні емоції, що виникають у цей час, своєю чергою, стимулюють конфліктну поведінку. Взаємні конфліктні дії здатні змінювати, ускладнювати первинну конфліктну структуру, що породжує нові чинники конфліктних дій. Стадія конфліктної поведінки може призвести до ескалації конфлікту, зміни його характеру, типу. З іншого боку, під час конфліктних дій учасники стикаються з реальністю, яка коригує первинні образи сприйняття, що може привести до адекватного розуміння конфліктної ситуації і сприяти її адекватному розв'язанню [40].

Існують різноманітні прийоми керування своїми емоціями й запобігання стресовим ситуаціям [23]:

1. *Прийом релаксації (розслаблення).* Ігнорування тривожних думок, вибір зручної пози сидіння (якщо можливо), дихання через ніс, із кожним видихом повторення якогось слова чи простого речення (тривалість: 10–20 хв.);

2. *Прийом витіснення тривожних думок.* Блокування нав'язливих думок, що викликають хворобливі відчуття (чоловік запізнюється, мають прийти гості тощо). Дотримання рівного дихання, рахування вдихів і видихів;

3. *Прийом фокусування.* Зосередження всієї уваги на стресі, що викликає фізичний дискомфорт (концентрування на першопричині поганого стану, глибоке дихання, витіснення думок дає змогу зосередитися, усвідомити, що стрес – це власне відчуття незручностей, лише деталь буття, якої не треба боятися і яка загалом сприяє зібраності, самовладанню);

4. *Прийом уявного виключення себе із ситуації.* Типові приклади: втеча від проблеми, яка пригнічує, перенесення подумки з поганого місця, поганого настрою туди, де добре, надійно, комфортно (берег моря чи батьківський дім); півгодинна прогулянка на свіжому повітрі; відтермінування моменту, коли може спалахнути сварка. Така ізоляція чи обмежена поведінка – спроба виключити себе із ситуацій, в яких можна постраждати, отримати психологічну травму, зазнати емоційного приниження – це пасивний спосіб зняття емоційної напруги, відкладення розв'язку проблеми до моменту, коли настане краща психоемоційна і фізична форма;

5. *Прийом нагнітання.* Нагнітання наслідків, форсуючи, доводячи

ситуацію до катастрофічного завершення. Це врешті-решт усвідомлюється: “І все – через таку дурницю” (посмішка у такому випадку неминуха і перешкоджає виникненню стресу);

6. *Уміння прислухатися до своїх думок і правильно оцінити їх (оцінка реальності).* Часто варто запитати себе: “Чи насправді все так погано?” Доцільно зосередитись на тому, що знаєш точно, а не на тому, що підказує уява;

7. *Аутотренінг.* З метою управління своїми емоціями і подолання конфліктності слід більше займатися вихованням власних почуттів. В ідеалі необхідно досягти того, щоб неприємне слугувало сигналом для появи позитивних емоцій, переконуючи себе: усе, що робиться, – на краще. Дуже важливо навчитися отримувати задоволення не лише від результату досягнення мети, але і з процесу цього досягнення, із найдрібніших радощів і відкриттів, з яких він складається (наприклад, не мучитися в поїзді, чекаючи кінця шляху, а намагатись отримати задоволення від самої подорожі; швидко переорієнтувати свої емоції і спрямувати їх в інше русло);

8. *Самонавіювання.* Формула “Я задоволений” і стеження за поступовим розслабленням м’язів обличчя автоматично викликають посмішку і знімають напругу. Корисними у зв’язку з цим є такі поради: уміти отримувати задоволення від того, що є; радіти усвідомленню того, що могло б бути й гірше. Варто пам’ятати: якщо не можна змінити обставини, необхідно змінити ставлення до них;

9. *Почуття гумору.* Жарт, розіграш – чудові засоби для того, щоб оволодіти своїм роздратуванням.

Правила поведінки у конфліктній ситуації:

1. Для з’ясування стосунків варто вибрати відповідний час (не слід цього робити під час сніданку чи обіду, коли поспішаєте на роботу).

2. Учїться з’ясовувати причини конфліктів, уважно слухати іншого і формулювати основні претензії без узагальнень на зразок “ти завжди”, “ти ніколи”.

3. Необхідно говорити тільки про предмет суперечки.

4. Не треба згадувати про попередні промахи партнера, варто забути про те, що було вчора (“Ти завжди так”).

5. Не слід влаштовувати контрнаступів (“А ти сам!”).

6. Не іронізувати, не ображати один одного і не втрачати контроль над собою.

7. Шукати вину треба не в партнері, а в собі. Коли ви не праві – признайтеся в цьому, коли ви праві – промовчіть.

8. У шлюбі важливе вміння співпереживати та розуміти партнера.

9. Варто уникати агресивної поведінки та не доводити справу до повного визнання вини і “капітуляції” партнера.

Правила конфліктної поведінки не вичерпують усіх можливих порад на випадок родинних конфліктів. Але, можливо, їх дотримання зменшить число конфліктів у майбутній сім’ї.

У подружньому конфлікті є як ризик зруйнувати стосунки, так і шанс вийти на їхній новий рівень, конструктивно долаючи кризу, здобуваючи нові життєві можливості. Отже, конфлікт може не тільки виступати як фактор дестабілізації сім'ї, але й виконувати конструктивну функцію. У стабільних сім'ях конфлікти відбуваються на загальному тлі позитивних взаємин подружжя, виконуючи конструктивну функцію. Так, виявляючи відмінності потреб, орієнтацій, намірів подружжя, конфлікти допомагають виробити єдині позиції і сприяють успішній адаптації партнерів до шлюбу. Стабільність сім'ї значною мірою залежить від того, наскільки подружжю вдається досягти згоди стосовно своїх прав і обов'язків, загальних цілей і завдань, а також спільну позицію у веденні домашнього господарства, вихованні дітей, розподілі сімейного бюджету тощо. Узгоджені дії подружжя обумовлені їхнім прагненням зробити вагомий внесок у спільні справи сім'ї. При цьому поведінку подружжя можна і слід розглядати як результат взаємних поступок і взаємного пристосування – оскільки чоловік і дружина взаємозалежні. Так поступово в сім'ї формується складна система взаємодії і співробітництва [33].

Практична робота

Тест “Ваш стиль поведінки у конфліктній ситуації” (див. додатки 4, 5).

Підведення підсумків заняття:

1. Що нового Ви дізнались на занятті?
2. З якими проблемами може зіштовхнутись молода сім'я?
3. Як Ви розумієте психологічний клімат сім'ї?
4. Від чого залежить стабільність шлюбу?

Питання для роздумів: Л. Толстой писав, що всі щасливі сім'ї схожі одна на одну, але кожна нещаслива сім'я нещаслива по-своєму. Чи згодні ви з цим? Як ви розумієте цей вислів?

Домашнє завдання:

- письмово охарактеризувати будь-який сімейний конфлікт та способи його розв'язання.
- з художньої літератури, народних пісень, прислів'їв, приказок або прикладів з історії дібрати уривки, що показують традиційні для українського народу сімейні цінності.

Творча робота “Проект сімейного життя”.

Ситуація в сім'ї відображається на дитині з першого дня її народження і впливає на формування її характеру протягом усього життя. Цей вплив психолог Вірджинія Сатір називає “атмосферним впливом”, його важливо враховувати, плануючи й організовуючи життя та побут сім'ї.

Обставини зачаття, вагітності і пологів накладають певний відбиток на атмосферу, яка панує в сім'ї, і обов'язково відображається на дитині. Батьки можуть відчувати роздратування, засмучення чи безпомічність, якщо поява на світ малюка не була бажаною. А це своєю чергою вплине не тільки на нього, але й на всю майбутню обстановку у сім'ї.

З появою дитини у батьків можуть виникнути найрізноманітніші необґрунтовані побоювання, які заважатимуть їм нормально реагувати на малюка. Він може стати символом тривоги, жалощів, болю.

Деякі немовлята народжуються недоношеними, інші – з фізичними дефектами, треті – із психічними відхиленнями. Батьки у подібних випадках, спілкуючись із дитиною, завжди пам'ятають про її ваду і забувають про все інше. Часто до неї починають ставитися не як до особистості, а як до каліки, і це змінює її ставлення до світу і ставлення світу до неї.

Деякі діти народжуються тоді, коли їхні батьки перебувають далеко від сім'ї: батьки можуть служити в армії, бути в тривалих відрядженнях. Цей факт з самого початку вносить свої корективи у виховання дитини, створює ґрунт для певних взаємовідносин у сім'ї. Коли батько повертається, йому буває важко налагодити контакти з дитиною і дружиною. Вперше зустрівшись з малюком, коли йому виповнилося два роки, батько не може розраховувати, що він зразу займе в житті сина чи доньки місце, рівнозначне тому, яке до цього часу ці два роки займав інший дорослий.

Якщо один із батьків помер чи покинув сім'ю на момент народження дитини, то відносини між малюком і тим дорослим, хто залишився, стають настільки близькими і довірчими, що іноді приносять їм біль і страждання.

Складнощі виникають і тоді, коли народження дитини збігається з такими важкими подіями в сім'ї, як смерть, хвороба чи якась інша серйозна трагедія з кимось із близьких. Це змушує батьків зосередитися на них, а не на новонародженому, який так потребує їхньої уваги. Це може призвести до відмови від дитини і байдужості до неї, хоча батьки і не підозрюють, що так може трапитися.

Дорослі не завжди можуть спланувати час появи дитини на світ, це може статися не в найкращий момент – у непідходящий місяць чи рік. Навіть без статистичних даних можна вважати, що не всі ми народилися у бажаний для батьків час. Правда, від цього ми не стали “дітьми, від яких відмовилися”.

Інший “атмосферний вплив” створюється, коли дитина народжується у період незгоди між батьками. Сімейне життя може виявитися не таким безхмарним, яким його уявляли одружені раніше. Дуже часто це призводить до того, що батьки не так чутливо й реалістично ставляться до життя своїх дітей. Гармонія у відносинах між партнерами є гарантією успішного формування особистості їхньої дитини. Якщо чоловік чи дружина нещасливі в особистому житті, відчуття самоцінності у них відсутнє, то реалізувати окреслений план сімейного життя їм навряд чи вдасться.

Поява першої дитини – значна подія у сім'ї. Усе життя пари різко змінюється. Саме з першою дитиною вони дізнаються, що означає бути батьками. Дитина – завжди випробування на витривалість і міцність сім'ї. Виховання першої дитини не схоже на виховання другої і третьої. У багатьох випадках перша дитина готує підґрунтя для виховання наступної дитини.

Ще раз нагадаємо “атмосферні впливи”, які відображаються на житті сім'ї: конкретні обставини зачаття, вагітності і пологів, стан немовляти і

стосунки між батьками, а також між дідусями і бабусями, рівень освіти дорослих, їхні способи спілкування і життєва філософія.

Незалежно від сімейних обставин і уявлень про методи виховання, які побутують у сім'ї, кожна людина з моменту народження до досягнення зрілого віку має отримувати з рук дорослих певні знання. При цьому важливо визначити:

Що дитина повинна дізнатися про саму себе?

Що вона повинна дізнатися про інших?

Що вона повинна дізнатися про світ?

Що вона повинна дізнатися про життя?

Навчаючи свою дитину, кожен із батьків має чітко розуміти, чого їй слід навчити, продумати ту модель виховання, яку він вибрав, зацікавити партнера своєю моделлю виховання і створити умови для такого спілкування, за якого можна виховувати дитину.

В ідеальних сім'ях дорослі виражають свою індивідуальність і силу, уміють розуміти, бути добрими і ласкавими, не приховують своєї духовної сутності.

Варто підкреслити: немає нічого страшного в тому, якщо ви не зразкові батьки! Зразкових батьків і не буває!

Головне, щоб ви намагалися удосконалювати свою батьківську майстерність.

Якщо ви будете чесними і щирими, довіра дітей до вас тільки зростатиме. Дітям потрібна правда, а не досконалість, та й немає такої людини, якій було б по силах грати роль Господа Бога. Проте багато батьків беруть на себе насправді титанічні зобов'язання.

Майже не буває ідеальних сімей, ідеальних дітей, ідеальних людей. Навряд чи це взагалі можливо. Підходящі епітети, які вживаються для характеристики людини: “унікальна”, “любляча”, “сильна”, “сексуальна”, “готова розділити з іншим будь-які труднощі”, “чутлива”, “одухотворена”, “реалістична”, “відповідальна”. Чи можна їх застосувати щодо вас?

Розмірковуючи про найнеобхідніші якості людини, мабуть, немає потреби пояснювати, що мається на увазі під поняттями “відповідальний”, “добрий”, “реалістичний”. Усі використовують їх в однаковому значенні. Що ж стосується таких понять, як “унікальність”, “сила”, то на них варто зупинитися докладніше, тому що чітке розуміння змісту цих понять є дуже важливим для планування сімейного життя.

Неповторність – ключове слово у розумінні такої якості, як самоцінність. Ми об'єднуємося на основі схожості, а розвиваємося завдяки відмінностям між нами. Нам необхідно й те, й інше. Поєднання загальнолюдських та індивідуальних рис називається унікальністю.

Дуже рано батьки помічають, що син чи донька в чомусь відрізняються від них та інших людей і навпаки. Генетично кожна дитина відрізняється від інших дітей, навіть якщо має з ними спільних батьків. Навіть з цього погляду особливості кожного новонародженого малюка неповторні.

Люди не повинні бути однаковими. Відмінності у характерах, безумовно, ускладнюють життя, але більшість із них можна конструктивно використовувати.

Якщо до дітей з самого народження не ставитися як до єдиних і неповторних особистостей, то у них сформуються звички, через які згодом з ними важко буде спілкуватися. Вони будуть реагувати на все відповідно до прийнятих стереотипів, намагатимуться приховати свої особливості на догоду конформізму, бути як усі. Їх підстерігатимуть на життєвому шляху різноманітні фізичні, емоційні, соціальні та інтелектуальні труднощі. І так триватиме доти, доки вони не оволодіють новим способом розвитку і не стануть новими людьми.

У кожного в нас є свої слабкості. Незвичність і несхожість на інших можуть відлякувати нас, але саме в цьому криється джерело розвитку. Кожного разу, потрапляючи в незнайому ситуацію, у нас з'являється можливість дізнатися про те, з чим ми раніше не були знайомі.

Успішно розвивати свої індивідуальні, притаманні лише тобі якості неможливо доти, допоки не навчишся усвідомлювати свою схожість з іншими людьми. Схожість між людьми проявляється в декількох дуже важливих і фундаментальних якостях, які далеко не завжди є очевидними. Кожна людина з народження до смерті відчуває певні почуття. Усі знають за відчуттям, що таке злість, шкодування, радість, приниження, сором, страх, безпомічність, любов. І усвідомлення цього пов'язує нас з іншими людьми в будь-який момент життя.

Відчувають діти; відчувають дорослі; відчувають чоловіки; відчувають жінки; відчувають люди з чорним, жовтим, коричневим, білим і червоним кольором шкіри; відчувають багаті; відчувають бідні; відчувають християни, іудеї, буддисти, протестанти, мусульмани, католики та індуїсти; відчувають люди, які мають владу; відчувають люди, які влади не мають; відчуває кожна людина. І впевненість у цьому, можливо, допоможе вам реагувати не тільки на те, що всім добре помітно.

Розвиток відчуття неповторності є головним для формування особистої самооцінки. Не відчуваючи власної унікальності, ми стаємо рабами, роботами, машинами, деспотами, але не людьми.

Запитання для обговорення:

1. Як ви думаєте, в чому полягає ваша унікальність? Визначте свої позитивні і негативні риси. Яким (якою) ви б хотіли бути в ідеалі?

2. Які з ваших якостей допомогли б у майбутньому подружньому житті, а які б заважали гармонійним відносинам. Чому?

Тепер давайте поговоримо про силу. Для людини дуже важливо бути сильною, щоб досягати успіхів в житті. Вона має розвивати свою силу і свої здібності. Силу можна визначити як здатність діяти, досягати результатів, як фізичну потужність або витримку, вплив на інших людей.

Людина насамперед розвиває фізичну силу. Майже всі сприймають перший крик малюка з полегшенням, радіючи тому, що в легенях малюка є

сила. Це означає, що він живий. Пізніше координація його рухів проявляється в умінні повертатися, сидіти, ходити, тримати предмети – усе це радує батьків. Малюк росте так, як слід. Він вчиться володіти своїм тілом і в остаточному підсумку привчає свій організм реагувати на вимоги й різні команди дорослих.

Бути терплячим і відгукуватися на нові досягнення дитини радістю і схваленням – найкращий спосіб, який допомагає навчити дітей й іншим проявам сили. Надалі у людини розвиваються емоційні, соціальні, інтелектуальні, матеріальні та духовні сили.

Людина використовує інтелектуальну силу (мислення) в навчанні, концентруванні уваги при вирішенні завдань й освоєнні нового. Інтелектуальній силі навчити важче, але батьки повинні так само радіти її першим проявам, як і першому кроку дитини. Бачачи успіхи малюка, добре, якщо батько чи мати посміхнеться і скаже: “Який ти у мене розумник (розумниця)!”.

Емоційна сила людини проявляється у можливості вільно переживати свої почуття, ясно виражати їх і спрямовувати в конструктивне русло. Цією силою найважче оволодіти, і ви маєте усвідомлювати це та схвалювати будь-які успіхи дитини в цьому напрямі.

Тепер розглянемо так звану матеріальну силу. Вона проявляється в тому, як дитина використовує ті чи інші предмети для своїх потреб. Ви можете скористатися грою, підготовкою до сну або прогулянкою за квітами, щоб показати дитині, що таке матеріальна сила і як її розумно застосовувати.

Соціальна сила людини виражається в умінні спілкуватися з іншими людьми, розуміти їх і співробітничати з ними для досягнення спільних цілей.

Духовна сила проявляється в тому, наскільки бережливо ставиться людина до життя – свого власного й інших людей, до тварин і природи. Сьогодні ще є чимало проблем у стосунках між людьми різних національностей і рас, соціальних груп і поколінь. Більша частина цих проблем успішно вирішуватиметься, якщо ми будемо розвивати духовну силу й намагатимемось частіше використовувати у повсякденному житті духовний потенціал. Щоб відчувати себе в житті вільно і відкрито, необхідно удосконалювати всі грані внутрішньої сили.

Контроль, відповідальність і прийняття рішень пов’язані з поняттям сили. Знову і знову виникають питання про те, наскільки можна контролювати себе, інших, ситуацію, в якій опиняєшся, і як взагалі використовувати цей контроль. Якщо ми хочемо розібратися в тому, як складаються відносини двох людей у певний проміжок часу, необхідно з’ясувати три головних моменти.

Перший момент – рівень самооцінки кожної людини (тобто її ставлення до самої себе), другий – це реакція людини на свого співбесідника (тобто як вона бачить і чує партнера, що при цьому говорить) і третій – це орієнтування в тому, що відбувається (тобто наскільки людина має уявлення про те, де перебуває, що це за місце і час, яка ситуація, хто в ній задіяний, чого б їй хотілося досягнути).

Від нас залежить – діяти чи ні, і, звичайно, сама дія, яку ми виконуємо. У

цьому сенсі ми самі відповідаємо за себе. Ми не можемо відповідати за те, що нам уже дано, ми відповідаємо лише за свою реакцію на те, що відбувається. Дощ під час прогулянки починається незалежно від наших бажань, і ми можемо лише прореагувати на негоду.

Ми не можемо відповідати за чийсь сльози. Ми відповідаємо лише за власну реакцію на них. Адже те, як ми на них реагуємо, може вплинути на стан людини, яка плаче, але навряд чи це щось змінить. Тільки сама людина може вирішити свої проблеми. Можливо, ваш вплив на когось настільки сильний, що той хтось реагує на нього плачем. Кожен із нас, напевне, усвідомлює свою відповідальність за те, що він несе іншим людям.

Як правило, існує багато незрозумілого в тому, що таке відповідальність взагалі і як її виховувати в людях. Насамперед людина відповідає за свої слова, думки і вчинки. Хтось може намагатися впливати на вас, але лише від вас залежить – приймати цей тиск до уваги чи ні. Це повністю залежить від вашої реакції. Лише в трьох випадках можливі винятки: коли дитина ще дуже мала, коли людина непритомна або серйозно психічно хвора. Якщо ж у мене висока самооцінка, я можу незалежно спостерігати за тим, як інший впливає на мене.

Реальність не завжди змінюється залежно від наших бажань. Розглянемо, наприклад, сліпоту. Ваші очі не бачать. Поки ви звинувачуєте в цьому весь світ, ви витрачаєте свою енергію на ненависть до оточуючих та жалість до себе і поступово помираєте як особистість. Звичайно, поки ви так поведетеся, ви не відповідаєте за те, що робите. Але в той момент, коли ви зрозумієте, що тільки від вас залежить, як жити, будучи сліпим, ви зможете спрямувати свою енергію на власний розвиток.

А ось ще один приклад із життя.

З самого ранку чоловік роздратований і кричить на свою дружину. Навіть, якщо він розуміє, що крики його недоцільні, він продовжує кричати, забуваючи, що останнє слово залишається за дружиною. Вона вирішує, навіть якщо сама цього не усвідомлює, як реагувати на поведінку чоловіка.

Цей приклад такий же невеселий, як і випадок зі сліпотою, але у дружини справді є вибір. Можливі варіанти її поведінки:

“Пробач, ти звичайно, маєш рацію” (задобрювання, умиротворення).

“Ти сам такий” (звинувачення у відповідь).

“Я здогадувалася, що в сімейному житті цього варто було очікувати” (прорахунок).

“Телефонував твій друг і просив, щоб ти передзвонив йому” (відволікання уваги).

“Ти зовсім змучився” або “Мені образливо чути від тебе таке” – кожна з цих двох відповідей краща за інші.

Будь-яка з цих відповідей може вплинути на реакцію чоловіка. А оскільки відповіді різні, вони можуть призвести до різних наслідків, але знову ж таки не завжди подальша реакція чоловіка повністю залежить від відповіді дружини.

У багатьох сім'ях прийнято вважати, що головне завдання батьків – керувати й управляти. Але ж тоді дитина не бачить можливості для докладання

власних зусиль. Подібне може призвести до серйозних проблем в її поведінці, коли вона виросте. Є два різних прояви того, як батьки використовують свій авторитет. Один із них той, як батьки розмовляють з дитиною – з позиції знаючих і досвідчених наставників або з позиції владних наглядачів і деспотів. Якщо вони займають позицію наставників, то досить ймовірно, що контроль з їхнього боку допоможе дитині багато чому навчитися і послугує прикладом того, як треба користуватися своєю силою.

Іншого слід очікувати, якщо вони займуть у вихованні позицію тиранів. Це навряд чи допоможе дитині навчитися конструктивно використовувати свої сили. Головний результат такого деспотизму – знижена самооцінка дитини і привід для виникнення нових конфліктів між поколіннями.

Найбільше батьків хвилюють прояви у дитини почуттів самотності, образи, кохання, радості, злості, страху, пригніченості, приниження і сорому.

“Не злися”.

“Дорослі хлопчики нічого не бояться”.

“Тільки малюки жаліються”.

“Якби ти робив так, як я тобі радив, ти б не залишився самотнім”.

“І тобі не соромно?”

“Не виставляй свої почуття напоказ, будь стриманішим!”

“Не падай духом!”

Це типові висловлювання батьків у тих сім'ях, де емоціям надають великого значення. Емоції виражають здатність людини відчувати, вони несуть життєву енергію. Щоб емоції допомагали нам, їх необхідно цінувати, розуміти й уміти виражати.

На жаль, мало хто з батьків має достатню емоційну силу, щоб терпляче ставитися до проявів цієї сили у своїх дітей чи навіть сприяти її розвитку.

Сплески емоційної енергії іноді настільки лякають, що їх часто намагаються якнайшвидше загасити. Більша частина цих побоювань трапляється просто через брак наших знань у цій сфері.

Якби дорослі вміли конструктивно використовувати свої емоції, вони б більш охоче розвивали емоційність дітей.

Запитання для обговорення:

1. Що ви вважаєте важливішим: фізичну силу, здатність контролювати свої емоції чи відповідальність?

2. Які якості ви б хотіли виховати у своїх майбутніх дітей?

СІМЕЙНА ІНЖЕНЕРІЯ

У сім'ї, як і на підприємстві, щоб виконати певну роботу, потрібна наявність певних умов. Щоб щось збудувати, ви повинні спочатку з'ясувати, якими ви володієте ресурсами, співставити їх зі своїми потребами і визначити оптимальні шляхи досягнення бажаного результату. Усе обміркувавши, ви з'ясуєте, чого ж вам ще не вистачає, і шукатимете це. Саме цей процес психолог Вірджинія Сатір називає сімейною інженерією.

Одна з найчастіших скарг, які надходять від членів сім'ї, полягає в тому,

що в них занадто багато роботи, занадто багато обов'язків і дуже мало часу на їх виконання. Щоб сімейний вантаж не був занадто важким, треба шукати ефективніших способів виконання домашніх справ.

Час від часу обов'язки кожного члена сім'ї потребують переоцінки. Людина, дорослішаючи та стаючи більш розумною, здобуває і нові можливості.

Більшість людей із задоволенням допомагають іншим, однак не люблять, коли на них чинять вплив, змушують щось робити.

Дорослі часто забувають про допомогу, яку їм можуть надати діти. Адже чим активніше кожен бере участь у житті сім'ї, тим сильніше він переживає за її благополуччя і тим легше живеться в ній решті. Якщо сину виповнилося сім років, він уже може допомагати батьку працювати в гаражі. Якщо п'ять, то він, мабуть, замалий для такої роботи, але може накривати на стіл.

У деяких сім'ях прийнято розмежовувати сімейні обов'язки на чоловічі та жіночі, наприклад кажуть: "Це не для слабких жінок", "Чоловікам не слід...". Насправді існує зовсім мало чітко розподілених домашніх обов'язків.

Таким чином, багато можливостей членів сім'ї, особливо дітей, залишаються невикористаними. Діти вважають себе "ще занадто маленькими", і їхні здібності іноді так і не дають можливості проявитися. У результаті навантаження на деяких членів сім'ї виявляється дуже великим, а діти не набувають необхідних навичок ведення домашнього господарства.

Було б набагато менше роздратованих батьків і матерів, якби дітям не лише дозволяли допомагати по дому, але й якомога раніше заохочували їхнє бажання допомогти батькам. Одне з найбільш цінних переживань, властивих людині, – це здатність до творчості. І ви можете навіть не дізнатися, наскільки талановиті ваші діти, до тих пір, поки не дасте їм можливостей проявити себе.

Запитання для обговорення:

1. Чого б ви хотіли навчити ваших майбутніх дітей? Серед цілей виділіть найпріоритетніші.

2. Як ви вважаєте, чого найголовніше навчили вас батьки, чим ви їм можете завдячувати?

ПРО ДОМАШНІ ОBOB'ЯЗКИ

Те, що необхідно робити для підтримання чистоти в домі, часто називають хатньою роботою. І така робота іноді сприймається як щось неприємне, нав'язане. Хатня робота справді дуже важлива і становить основну частину сімейних справ. Людям, на плечі яких вона лягає, слід приділити особливу увагу.

Як ефективно вирішити проблеми, пов'язані із домашніми обов'язками? Адже побут – одна з найчастіших причин розлучень. Психолог Вірджинія Сатір пропонує такий вихід:

Сядьте всі разом і складіть список тих справ, які необхідно виконувати для створення сімейного затишку і благополуччя. У свій список ви маєте включити виконання таких обов'язків, як прання, прасування, приготування їжі, купівля продуктів, прибирання, складання сімейного бюджету,

оплачування різних рахунків, робота поза домівкою і т. д. Якщо у вас є домашні тварини, сад чи клумба, то ви маєте врахувати і це. Якщо хто-небудь із членів сім'ї потребує спеціального догляду, то необхідно і цю обставину прийняти до уваги.

Тепер перегляньте список і поміркуйте, як ті чи інші справи виконуються у вашій сім'ї. Можливо, ви відкриєте для себе щось нове. Адже, напевно, ви ніколи раніше не збиралися усі разом, щоб поговорити про домашні обов'язки. Можливо, з'ясується, що не всі необхідні справи виконуються, чи виявиться, що деякі речі робляться нашвидкуруч, погано, що на одну людину припадає занадто багато навантаження, а на іншу – надто мало. Якщо це справді так, то не дивно, що хтось із вас відчуває себе ображеним.

Обговорюючи ці питання на домашніх зборах кожні три місяці, ви зможете розумно планувати життя своєї сім'ї.

Отже, сімейна рада відбулася. Ви з'ясували, що вам необхідно робити. Тепер продумайте план дій і оберіть найбільш підходящу для кожної конкретної справи людину. Цей момент може виявитися найважчим. Як вирішити, хто, коли і як повинен чи може краще виконати той чи інший обов'язок? У більшості сімей використовують різні методи, залежно від ситуації і відносин, що склалися.

Є так званий метод наказу, коли батько, наприклад, використовує свою владу й авторитет, кажучи, що треба робити. “Це має бути зроблено таким чином, і все!” Психолог радить використовувати цей метод з великою обережністю. Але якщо все ж таки використовувати, то завжди намагатися контролювати ситуацію, інакше можливе незадоволення членів сім'ї і “бунт на кораблі”.

Іноді буває корисним застосувати метод голосування. Це демократичний спосіб, за якого рішення приймається більшістю голосів: “Хто з вас хоче, щоб було так?” При цьому кожен може висловити свою думку.

Звичайно, необхідно зважати на конкретну ситуацію. Але в будь-якому випадку слід розраховувати на те, що кожен виконає свої обіцянки. А це, своєю чергою, навчить кожного відповідати за свої вчинки.

Правда, надто багато сімей, де завжди панує метод наказів або завжди діє метод голосування і т. д. Якщо наявне таке “завжди”, то члени сім'ї зв'язані по руках і ногах. І це призводить до тієї добре знайомої ситуації, в якій зріє явний чи прихований конфлікт.

Батьки повинні вміти твердо говорити “так” чи “ні”. Вони повинні звикнути час від часу запитувати: “Добре, що ж ти хочеш зробити?” Іноді їм потрібна особлива чутливість, щоб відчувати ту ситуацію, в якій вони повинні сказати дитині: “У такому разі ти повинен вирішити все сам”.

Є сім'ї, в яких батьки не приймають рішення лише самотійно, завжди залишаючи можливість вибору за дітьми. В інших взагалі ніхто нічим не керує.

Різноманітна і постійна зміна занять сприяють тому, що хатня робота стає не такою вже й надокучливою та важкою. Батьки мають також заохочувати дітей, коли вони надають посильну допомогу дорослим. Самооцінка дитини,

напевне, страждатиме, якщо їй часто казатимуть : “Це погано, недбайливо зроблено”.

Інша складність полягає в тому, що задуманий одного разу план не може завжди залишатися в силі.

Необхідно виявляти гнучкість і фантазію. Сімейна інженерія проходить складний шлях проб і помилок, перед тим, як кожен відчує себе гідним учасником спільної справи. Кожній людині треба відчувати, що вона потрібна, що її поважають, що у сімейному благополуччі є і її частка.

Запитання для обговорення:

1. Чи є у вас певні обов’язки в сім’ї? Які обов’язки ви мали в дитинстві?
2. Чи вважаєте ви, що дитина повинна мати якісь обов’язки?
3. Як би ви хотіли розподілити хатню роботу у своїй майбутній сім’ї?

2. 5. ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ’Ї

Щасливим є той, хто щасливий у себе вдома.

Л. М. Толстой

Глобальний процес модернізації, динамізм сучасних соціальних змін визначають актуальність переосмислення значення сім’ї як базової культурної цінності, одного з основних соціальних інститутів, форми соціального гуртожитку, що забезпечує відтворення суспільного життя. Загострення соціальної напруженості, кризова демографічна ситуація, зростання масштабів девіантної поведінки і водночас поширення нових форм статевого родючої взаємодії між поколіннями, розвиток соціальних інститутів, що виконують функції, аналогічні сімейним, демонструють особливу роль сім’ї і актуалізують дослідження сучасних сімейних змін як однієї з найважливіших проблем розвитку суспільства [7].

Сім’я є соціально-ціннісним інститутом, члени якого пов’язані спільністю побуту, взаємними обов’язками, емоційною близькістю. Значимість інституту сім’ї для кожного її члена визначається такими цінностями: цінності, пов’язані із самоствердженням особистості серед найближчого оточення; цінності, які задовольняють потребу в батьківстві і материнстві; цінності, пов’язані із задоволенням потреби в любові і визнанні; цінності, що дають змогу фізіологічні потреби; цінності, що дають змогу відчувати відносну стабільність і захищеність; цінності, які задовольняють потребу в спілкуванні і розширюють його коло; цінності, що дають можливість задовольняти прагматичні потреби [19].

Культура сучасного українського суспільства мало орієнтується на формування та розвиток цінностей, які традиційно були в основі сім’ї. Втрачено її виховний ідеал, що призвело до відчуження батьків і дітей, духовного зубожіння молоді. Катастрофічно знижується рівень психологічного здоров’я, що не може не вплинути на стан сім’ї. Під загрозою перебуває інтелектуальний і моральний потенціал народу, що зумовлено різким

зниженням життєвого рівня більшості сімей в Україні. Ця ж обставина зумовила ситуацію, що народжуваність в Україні не забезпечує простого відтворення поколінь. Усе більше сімей обмежується народженням однієї дитини. Збільшується кількість пар, які не бажають мати дітей з огляду на соціальні, матеріальні або психологічні причини. Загрозлива нерозмірність, глибокі суперечності, неузгодженості у ціннісній системі сучасної сім'ї, що ведуть у тінь цілі пласти культури, загрожують небезпекою досягнення крайніх ступенів дегуманізації суспільства й особистості.

Сімейні цінності є цінностями-нормами, які виступають як ідеальна основа орієнтації, ідеальні критерії, на основі яких оцінюється дійсність і відбувається вибір вчинку, дії [16].

Серед усіх факторів, що впливають на **формування сімейних цінностей**, можна виокремити три групи:

- загальносвітові тенденції розвитку сім'ї;
- фактори, характерні для України в умовах ринкових реформ;
- фактори, специфічні для різних груп молодого покоління.

Для психологічної сумісності подружжя важливе значення має взаємопізнання і взаємоузгодження індивідуальних ціннісних орієнтацій кожного з них, вироблення на їхній основі загальносімейних цінностей. При цьому мають значення не тільки схвалення й прийняття загальносімейних цінностей, а й позитивне ставлення кожного з подружжя до ціннісних орієнтацій партнера.

Цінності конкретної сім'ї визначають її культуру. Культуру сім'ї можна розглядати як сукупність матеріальних і духовних цінностей, які є результатом її історичного розвитку. Члени сім'ї, діючи в рамках сімейних цінностей, є одночасно і об'єктом культурних взаємодій, і суб'єктом, творцем цінностей.

Ціннісні взаємини становлять собою одночасно процес сприйняття і розуміння світу через призму цінностей; результат цього процесу – ставлення суб'єкта до певних об'єктів як до особистісних цінностей.

Дбайливе ставлення до сімейних цінностей тісно взаємопов'язане з уявленнями про батьківство і батьківську культуру. У вітчизняній культурній практиці уявлення про повноцінну сім'ю невід'ємно пов'язані з орієнтацією на народження дітей і званням батьківства. Батьківська культура – одна з провідних передумов повноцінного виховання дітей, що має значення не тільки для окремої сім'ї, а й для країни загалом [16].

Дослідження Л. Смагіної, яке було проведене у 1994 році, продемонструвало, що ціннісні орієнтації сучасного подружжя суттєво змінилися порівняно з минулим. Якщо століття тому в шлюбних взаєминах були присутні поняття моралі, соціальної рівності, боргу, жертвовності, то сьогоднішні сім'ї, які звертаються за психологічною допомогою, обтяжені проблемами господарсько-побутовими, виховними клопотами, незадоволеністю в сфері сексуальності [51]. А. Антонов і В. Борисов бачать причину кризи сім'ї в тому, що більшість людей сьогодні хочуть задовольняти свої духовні потреби (прагнення до актуалізації свого "Я", до саморозвитку та самовдосконалення)

не всередині родини, а поза нею [17]. Якщо слідувати цій логіці, неблагополучні подружжя повинні досягати великих успіхів у сфері позасімейній, задовольняючи там потреби в самоактуалізації, саморозвитку та самовдосконалення. Але відомо, що в більшості неблагополучних сімей цього не відбувається [23].

По суті, ціннісні орієнтації повинні передувати шлюбу або зароджуватися вже на перших його етапах. Як відзначає В. Сисоєнко, після укладення шлюбу має відбутися поступове злиття двох “Я” – чоловіка і дружини, ототожнення потреб, інтересів, бажань, намірів. Кращий варіант той, в якому досягається максимально можливе злиття інтересів і потреб. Позитивну роль у цьому процесі відіграють готовність подружжя відкрито обговорювати розбіжності і бажання шукати компроміс; негативну – орієнтація на маніпулювання чоловіком (дружиною), що передбачає відмову від щирості у стосунках і вироблення витончених методів впливу на партнера з метою підпорядкувати собі і в такий спосіб отримати перемогу [3]. Якщо з яких-небудь причин інтереси і бажання не стають спільними, шлюб може бути конфліктним і нестійким.

Система ціннісних орієнтацій сім'ї не є сталою протягом усього її життєвого циклу. Загальносімейні цінності не завжди охоплюють ціннісні орієнтації кожного з подружжя. Діапазон ціннісних орієнтацій окремих осіб родини може бути вузьчий або ширший від загальносімейних. Чим ширший обсяг індивідуальних цінностей подружжя, тим більше в них можливостей для взаєморозуміння, тобто для єдності [32].

Традиційні для української культури сімейні цінності. В Україні завжди панував культ родини, рідної домівки, глибокої пошани до батьків та свого роду. Але зараз все помітнішими стають прояви родинної кризи. Згідно зі статистичними даними, в Україні щороку розпадається понад 180 тис. сімей, 140 тис. дітей проживають у неповних сім'ях, на обліку в міліції перебуває 17 тис. дітей [48].

Коріння української родини сягає в сиву давнину. Адже сім'я з її побутом, сукупністю виховних звичаїв і традицій складалася упродовж багатьох століть і зміцнювалася в процесі історичного розвитку людства. Найбільш характерною та звичною для українського етносу є велика сім'я, яка звалася родом. Це була суспільна група – нечисленна, але дуже суцільна, пов'язана кровними зв'язками й спільними інтересами. За своїх членів рід солідарно заступався, обороняв їх від кривд. Згодом рід утратив давню сутність і розпався на малі, самостійні родини [31].

Традиційна родинно-побутова культура українців відзначається особливою одухотвореністю. Ця тенденція виявлялася в ній ще у дохристиянський період, коли уявлення про світ ґрунтувалися здебільшого на міфології. З давніх-давен українці розглядали сім'ю і рід як святиню, а виховання у ній – як святий обов'язок батьків. Тому ці, як і всі інші особливо важливі об'єкти, мали свої опікувальні божества – Рід і Рожаницю – уособлення роду, єдності нащадків одного предка, утвердження необхідності продовження людського роду. Цікаво, що ці божества йшли безпосередньо за головними слов'янськими богами.

Отже, найхарактернішою рисою української родини з перших її кроків історичного становлення і розвитку стало високе одухотворення, коли союз чоловіка і жінки підносився майже до рівня святині. Ця тенденція втілена в образі богині шлюбу – Лади, одне ім'я якої свідчить про те, що найвищою цінністю вважався лад у сім'ї. Людину, яка не знала історії свого роду, вважали безрідною [53].

Із прийняттям християнства українська сім'я стала ще міцнішою. Рід мав свої традиції, шанував предків і в цій пошані виховував молоде покоління. Новонароджену дитину у світ приймали особливим обрядом. Великою різноманітністю відзначалися колисанки, забавлянки, примовки для дитини. Майже кожна жінка знала декілька десятків колискових пісень. Ще не розуміючи слів, дитина вже відчувала ніжність і ласку своєї матері, вчилася пізнавати та сприймати цей світ. У родині існував своєрідний культ матері. Без її благословення не орали землю, не засівали поле, не входили в нову оселю, не вирушали в дорогу [53]. Діти називали батьків на "Ви", зберігаючи певну дистанцію поваги. Батьки, своєю чергою, повинні були у всьому подавати добрий приклад дітям, розвивати у них добродійні цінності, привчати їх до глибокої моралі. Наприклад, увечері дитина повинна була розказати батькам, що доброго вона зробила за день. Так змалку діти вчилися виконувати посильну для них роботу. Сім'я вважалася святинею духу, благородних емоційних переживань, любові та вірності, співпереживання, вдячності, родинної солідарності. Родинні обряди охороняли цінність сім'ї, зберігали святість людських стосунків.

Своєрідна цінність виховання в українських родині полягала в його здійсненні на ґрунті рідної мови й звичаєвої родинно-побутової культури, підпорядкуванні свого змісту і духу самобутній природі української дитини, забезпеченні їй належного тілесного, духовно-морального й інтелектуального розвитку, повній відповідності прагненням й корінним інтересам батьків і народу загалом, а також ідеалам української педагогіки у формуванні довершеної особистості українця. Сім'я завжди була найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних ідеалів [47].

Багатовіковим людським досвідом доведено, що, по-перше, рівень родинного виховання зумовлюється станом самої родини. По-друге, родинне виховання має національний характер. Недарма кажуть, що коли міцна родина, то й держава сильна. По-третє, оптимальним вихованням є у родині традиційний, за умов державної самостійності народу. Тому потенційно могутньою у виховній площині є українська традиційна родина з українським вихованням дітей та молоді [48].

Українська сім'я – хоронителька національних ідеалів, які органічно поєднуються з християнськими морально-етичними цінностями. Серед них дослідники вирізняють:

- евдемонізм – прагнення створити щасливу сім'ю – здорову, багатодітну, дружну, міцну;
- одухотвореність і гармонія людини з природою (образ Лади – богині шлюбу, сім'ї, кохання і краси; утвердження позитивних рис характеру –

працьовитості, волі, витривалості, мужності, винахідливості, чесності, щирості, щедрості, кмітливості, гостинності);

почуття опіки щодо старших (батьків, дідусів, бабусь) і неповнолітніх братів і сестер;

рівноправність чоловіка і жінки, демократизм стосунків у сім'ї (одруження за взаємною згодою, рівноправ'я подружжя тощо);

збереження цілісності сім'ї (взаємна клятва вірності молодят, виняткова вірність українських жінок, безшлюбне життя як вияв вірності передчасно померлому нареченому (нареченій), народний ритуал розлучення;

дотримання сімейних ритуалів (обряди хрещення, кумівства, прилучення дитини до церкви тощо);

обряд весілля (прощання молодих зі свободою, оголошення заручин, вінчання тощо);

утвердження культу предків (догляд могил померлих батьків і близьких родичів тощо).

Уклад сімейного життя. Одна з головних проблем сьогодення – невпевненість в тому, у що вірити і як жити. Ситуацію можна позначити як світоглядну розгубленість. Люди розгублені перед величезною кількістю можливостей вільно обирати цінності, ідеологію, спосіб життя. Вони втомилися від невпевненості і хочуть знайти порядок, стабільність. У зв'язку з цим уклад життя асоціюється з міцною основою буття, із духовно-моральними цінностями, які передаються із покоління в покоління і забезпечують порядок і стабільність, надають життю стійкості і спрямованості.

Структурно в укладі життя можна вирізнити світоглядну, етнокультурну, психологічну та освітню складові. На підставі цих складових можливі різні види укладу життя.

Уклад життя в православній українській традиції мав системний характер. Світогляд формувався на основі релігійних заповідей у православному розумінні. Побут – трудові будні і свята – були чітко визначені церковним річним календарем і народними звичаями. У зміст укладу життя входили правила створення сім'ї та побудови сімейних взаємин, ставлення до минулого, предків і до всього роду, традиції виховання дітей [58; 59].

Уклад життя є сталим порядком відносин, відображенням у способі життя, і містить у собі сформовану систему духовно-моральних цінностей, засвоєних попередніми поколіннями, яка спрямована на закріплення в нових поколіннях ідеалів, смислів, норм і усталених форм діяльності. Закріплення здійснюється за допомогою педагогічних технологій, що забезпечують вільне прийняття цих ідеалів і смислів як особистісно значущих. Стійкість традиційного укладу життя визначається опорою на релігію й етнічність. Його змістом є релігійні погляди, традиції, психологічна та освітня складові, які забезпечують трансляцію духовно-моральних основ укладу із покоління в покоління.

Духовно-моральні цінності в нашій країні передавалися з покоління в покоління за допомогою укладу сімейного життя. Розвиток особистості дитини в сім'ї багато в чому відбувається під впливом сімейного укладу.

На думку О. Потапівського, традиційний сімейний уклад містить п'ять компонентів:

- 1) звичаї (усталені, звичні форми поведінки),
- 2) традиції (спосіб передачі ціннісно-значущого змісту культури, життя сім'ї, що переходить із покоління в покоління);
- 3) відносини;
- 4) правила (образ думок, норми поведінки, звичаї, звички) доброго і благочестивого життя;

5) розпорядок дня, тижня, року (порядок, встановлений серед справ в позначені проміжки часу); у вітчизняній православній культурі цей розпорядок задавався ладом благочестивого життя християнина, добовим і річним колом церковних богослужінь, сезонними змінами в побуті та праці [58].

Отже, **сімейний уклад розуміється як єдність** особливостей в організації побуту сім'ї, в розподілі сімейних ролей, у співвідношенні прав і обов'язків членів сімейного колективу. Від того, як розподіляються сімейні ролі, права та обов'язки, залежить тип укладу. Сімейний уклад не виносить революцій, він міняється тільки еволюційно, поступово, протягом життя декількох поколінь. І не можна сказати, що це погано. Запозичувати чужий сімейний уклад неможливо – на своєму ґрунті приживаються тільки свої порядки. Проте знання історії, традицій та звичаїв свого народу необхідно, адже це природне середовище, в якому зростало і розвивалось не одне покоління українців, і новації можна надбудовувати лише на національному фундаменті сімейних цінностей.

Згуртованість сім'ї як основа формування ціннісних орієнтацій.

У шлюбних стосунках найповніше реалізуються цінності любові, дружби, товариськості. Шлюб – це історично обумовлена, санкціонована суспільством форма відносин між чоловіком і жінкою, яка встановлює їхні взаємні права й обов'язки. Залежно від інтересів суспільства шлюб може виступати у моральній, правовій, релігійній та інших площинах. Сучасний шлюб ґрунтується на добровільному єднанні, визнанні рівних прав чоловіка і жінки. Шлюб і кровна спорідненість є основою і фундаментом сім'ї.

У сім'ї, як одному з головних інститутів життєдіяльності людини, формується система суспільних і групових цінностей, передається соціальний досвід, закладаються основи індивідуальності, унікальності особистості. У сімейному мікросередовищі виробляються уявлення людини про стосунки між чоловіком і жінкою, між поколіннями (батьків і дітей), формуються суспільні й особистісні ідеали, засвоюються моральні норми, оцінки та принципи, етикетні зразки поведінки. Моральні стосунки в сім'ї, що ґрунтуються на любові, духовній близькості й чуйності, піклуванні, відповідальності, сімейному обов'язку та взаємній повазі, є передумовою збереження і зміцнення морального клімату в суспільстві. Шкоди сім'ї завдають такі психологічні характеристики особистості, як егоцентризм, грубість, шкідливі звички тощо. Отже, моральна цінність товариських, дружніх, любовних, шлюбно-сімейних стосунків полягає в тому, що реалізовані в них моральні ідеали, принципи,

вимоги духовно возвеличують особистість і зміцнюють моральний потенціал суспільства.

Сім'я – це унікальний соціальний інститут, першооснова духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. Соціальний інститут сім'ї формує наступні покоління і виховує гідну зміну, що забезпечуватиме розвиток і процвітання як громадянина, так і всієї держави. За своєю природою та призначенням сім'я виступає союзником суспільства у вирішенні його проблем, утвердженні моральних устоїв і соціалізації дітей, розвитку культури та економіки. Саме тому суспільство зацікавлене в фізично й морально здоровій сім'ї, здатній реалізувати свій суспільний потенціал, забезпечити не лише власне виживання, а й розвиток [28].

Формування духовно-моральних взаємин сучасної сім'ї особливо актуалізується в суспільстві перехідному, коли закладаються основи демократичної ментальності, виховується здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов'язки та виявляти толерантність до поглядів інших людей, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами [25].

Згуртованість сім'ї як інтегративна характеристика її функціонування містить два моменти: по-перше, ступінь емоційної близькості чи прихильності членів сім'ї один до одного, а по-друге – сформованість сімейної самосвідомості, когнітивним аспектом якого є образ “Ми” і почуття “Ми”. Існують різні підходи до визначення сутності та механізмів згуртованості сім'ї.

Балансна концепція згуртованості оперує поняттям балансу “просімейних” і “антисімейних” сил. Передбачається, що в кожного члена сім'ї є доцентрові (“за сім'ю”) і відцентрові (“проти сім'ї”) мотиви. Простий арифметичний баланс цих сил визначає ступінь стабільності сім'ї. Наприклад, якщо дитина є об'єднуючим фактором сім'ї, тобто мотиви виховання визначають баланс сил на користь збереження сім'ї та згуртування її на основі виховання дітей, то в той момент, коли функція виховання себе вичерпає, можливий розпад сім'ї. Заперечення проти теорії балансу сил зводяться до двох основних аргументів: по-перше, насправді мотиви досить важко оцінити за критерієм їхньої доцентровості–відцентровості, що загрожує довільністю їх тлумачення. По-друге, у рамках цього підходу кожен член сім'ї розглядається як ізольований елемент, системний характер сім'ї до уваги не береться, не розглядається взаємодія окремих підсистем.

Концепція сумісності ставить згуртованість сім'ї в залежність від подібностей і відмінностей у світогляді, ціннісно-смысловий сфері, компетентності її членів. Високий ступінь згуртованості сім'ї забезпечується єдністю цінностей, світогляду та сімейних уявлень (поглядом на сімейний уклад, розподіл ролей і верховенство) з уявленнями щодо компетентності її членів (досвіду, знань, умінь, навичок). Визнаючи безумовні переваги цього підходу, зокрема розгляд сім'ї як цілісної системи і врахування впливу батьківської сім'ї на формування згуртованості нуклеарної сім'ї, варто вказати на відому невідповідність теоретичних положень цієї концепції емпіричним даним. Наприклад, досить часто комплементарні сім'ї

виявляються деструктивними, не проявляючи згуртованості, або ж навпаки – виявляють високу її ступінь разом з ефективністю функціонування.

Досить цікавою і обґрунтованою є *концепція “колективістської ідентифікації”* як механізму сімейної інтеграції. В основі згуртованості лежать два соціально-психологічних механізми. Перший із них – механізм емоційної ідентифікації з родиною (за принципом “біль родини – мій біль”) передбачає наявність у членів сім’ї високого ступеня розвитку емпатії, здатності до взаєморозуміння, співпереживання і співчуття. Ступінь згуртованості сім’ї значною мірою визначається перевагою в ній взаємин симпатії і позитивних емоцій, що дає змогу нейтралізувати емоційну напруженість, дистрес і незадоволеність. Іншим механізмом є механізм “спільності сімейної долі”: особистість пов’язує свої життєві плани, своє благополуччя і можливості особистісного саморозвитку саме з сім’єю. Зазначені механізми групової ідентифікації доповнюють один одного. Важливою умовою розвитку згуртованості сім’ї є гармонійність поєднання образу “Ми” (сім’я) і образу “Я”.

Необхідною умовою інтеграції і згуртованості сім’ї вважається також подружня сумісність. Вирізняють три основні підходи до проблеми подружньої сумісності:

- структурний;
- функціональний;
- адаптивний.

У рамках структурного підходу під сумісністю подружжя розуміють відповідність особистісних й індивідуально-типологічних характеристик партнерів. Причому сумісність може припускати і схожість характеристик, і їхні відмінності аж до контрасту. Але такі параметри, як ціннісні, соціально-психологічні, комунікативні орієнтації, мотиви, інтереси, за умови сумісності подружжя повинні бути подібними. Водночас визначені типологічні особливості (наприклад, властивості нервової системи) можуть поєднуватися за контрастом. Подібні і контрастні характеристики мають сукупно забезпечувати стійку й ефективну структуру взаємодії подружжя.

Функціональний підхід розглядає психологічну сумісність подружжя як міру узгодженості їхніх рольових моделей поведінки, що забезпечує високу ефективність функціонування сім’ї, задоволення потреб всіх її членів [2].

Сімейні цінності сучасного українського суспільства представлені:

– соціальними цінностями традиційної сім’ї (взаємодія на рівні подружжя, батьківства, спорідненості, яка побудована на основі моральних підстав – любові, співучасті, розуміння і т.п. – і має своїм результатом народження дітей, соціалізацію поколінь, задоволення потреб членів сім’ї: матеріально-побутових, сексуальних, захисних та ін.);

– індивідуальними цінностями сім’ї, а також суб’єктивними виборами особистісно прийнятних поведінкових конструктів, які мають різноманітні прояви, включаючи інноваційні.

На рівні індивідуального ціннісного ставлення до сім’ї спостерігаються такі явища, як збереження сім’ї в числі основних ціннісно-поведінкових

орієнтирів особистості; послаблення цінності батьківства; посилення цінності споріднення; включення в етичні принципи сімейної взаємодії прагматичних підстав; посилення орієнтаційної спрямованості сім'ї на соціальну захищеність і господарсько-економічне благополуччя.

Практична робота

Написати листа майбутньому сину або дочці, в якому довести важливість сім'ї, сімейних традицій та сімейних цінностей.

Підведення підсумків заняття:

1. Що нового дізнались на занятті?
2. Назвіть фактори, що впливають на формування сімейних цінностей.
3. Як Ви розумієте цінності сім'ї?

Назвіть традиційні для української родини сімейні цінності.

Питання для роздумів:

– Як ви вважаєте, чому в сучасному суспільстві сімейні цінності, які формувались століттями в українських родинах, руйнуються або зазнають значних змін?

Домашнє завдання:

– письмово розкрийте сімейні цінності своєї батьківської родини і на їхній основі спробуйте сформулювати сімейні цінності своєї майбутньої сім'ї.

ВИСНОВКИ

Суспільна модернізація принесла із собою корінні зміни змісту соціальних зв'язків і відносин в суспільстві, трансформацію соціальних структур та усталених соціальних інститутів. Зміни не обійшли стороною також й інститут сім'ї. Нині під впливом комплексу екзогенних і ендогенних факторів в нашій країні чітко проявляється дезорганізація сімейних ролей, порушення традиційних функцій сім'ї, модифікація традиційної системи сімейних цінностей. В умовах загальної кризи, руйнування старої інфраструктури культури, змінюється соціокультурна роль сім'ї в суспільстві. Не можна не погодитися з П. Сорокіним, який стверджував, що панівний у сфері моралі нігілізм породжує аномію, насамперед, базового інституту суспільства – сім'ї.

Сім'я – одна з найбільших цінностей, створених людством за всю історію свого існування. Жодна нація, жодна культурна спільність не обійшлася без сім'ї. У її позитивному розвитку, збереженні, зміцненні зацікавлене суспільство, держава, міцної, надійної сім'ї потребує кожна людина незалежно від віку. Саме сім'я є основним носієм культурних прикладів, що транслуються із покоління в покоління. У ній людина засвоює життєві ролі, отримує основи освіти, збагачує досвід поведінки. У сім'ї формується комплекс світоглядних орієнтирів дитини, що визначають почуття причетності до тієї національної, соціальної і політичної спільноти, членом якої вона є. Від батьків та інших родичів зростаюча особистість дізнається про елементарні громадянські обов'язки, про необхідність їх виконання, засвоює певний стиль обговорення політичних проблем, ставлення до держави, її символів. Таким чином, сім'єю забезпечується повноцінна життєдіяльність особистості, її розвиток і процвітання.

Сучасний інститут сім'ї виступає транслятором нових норм шлюбно-сімейних взаємин: неповні сім'ї, одностатеві, зведені сім'ї, допустимість соціального сирітства, розлучень, незареєстрованих шлюбів. Успадковується також і сімейне неблагополуччя, сімейне насильство, насамперед ті риси, які провокують розвиток і панування індивідуалізму та егоїзму в створенні й розвитку сім'ї. Знижується значимість і цінність шлюбу та сімейного життя. Сім'я рухається в напрямі автономізації та нуклеаризації. Нині сімейні цінності молоді є своєрідним конгломератом патріархальних цінностей (традиційної сім'ї), нуклеарної сім'ї та типу сім'ї, характерної для постіндустріального суспільства.

Сім'я є спадкоємицею духовно-моральних цінностей і орієнтацій, без яких неможливо формувати уклад життя дитини. Сім'я виховує дітей, сприяючи пробудженню та розвитку в них духовності, транслює із покоління в покоління духовно-релігійну традицію (світоглядна складова укладу життя), національну і вітчизняну культурну традицію (етнокультурна складова укладу життя). Її створюють для народження і розвитку нової особистості (психологічна складова укладу життя).

Сім'ю як найважливіший інститут соціалізації особистості вирізняє єдине економічне підґрунтя, спільність побуту, взаємно-залежний спосіб життя її старших і молодших членів, певна структура ролей і норм взаємодії, емоційно-моральні зв'язки, стосунки взаємодопомоги, підтримки і захисту. Сім'я

виступає першою референтною групою, в якій ціннісні орієнтації батьків привласнюються дитиною, чиї норми та цінності вона приймає як власні і проявляє їх у своїй поведінці. Саме сім'я несе дитині свою, особливу концепцію культури, сформовану на особистому досвіді членів родини.

Сучасні діти в своїх вподобаннях висувають на перше місце такі цінності, як матеріальне благополуччя, кар'єра. Це становить серйозну загрозу їхньому майбутньому. Адже вибір на користь заробітку або професійного зростання замість домашнього затишку, народження та виховання дітей часто призводить до психологічних травм у всіх членів сім'ї.

Кожен із провідних інститутів виховання та розвитку особистості – сім'я і заклади освіти – має власну та чітко визначену місію у вихованні зростаючої особистості. У сім'ї найповніше виявляється індивідуальність юної особистості, розкривається і формується її внутрішній світ, виробляються смаки і звички, манери поведінки, характер, формується ставлення до обов'язків. Ще А. Макаренко писав: “Навіть у найкращих, найщасливіших випадках, навіть у руках талановитих і уважних батьків виховання дитини становить собою виключно важке завдання”. Сім'я створює моральний фундамент особистості дитини: привласнюються найпростіші моральні норми (доброзичливість, чуйність та ін.), емоційно-ціннісні уявлення, моральні почуття та формуються соціально-цінні якості (гуманізм, патріотизм, толерантність тощо). У сім'ї складаються перші уявлення дитини про хороше і погане, добро і зло, прекрасне й буденне, закладаються основні (базові) потреби особистості. Саме в сім'ї дитина набуває навичок спілкування з близькими людьми, отримує уроки любові до старших, співчуття, взаєморозуміння, формується її працелюбність, відповідальність, самостійність та практичні вміння. Цінності сімейного життя, формуючись з дитинства, зберігаються у людини на довгі роки. Згодом вони виявляються в міжособистісних взаєминах у різних сферах життя, і, насамперед, у взаєминах із членами сім'ї, створеної нею самою.

Суспільні трансформації останніх десятиліть в Україні та загальносвітові тенденції розвитку сім'ї, які принесли з собою реорганізацію усталених структур життєдіяльності людини та соціальних інститутів входження молоді в доросле життя, потребують суттєвого підвищення якості сімейного виховання дітей та учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах, формування у них системи ціннісних орієнтацій створення та розвитку сім'ї, збереження традиційного шанобливого ставлення до батьків і відповідального батьківства,

Усвідомлюючи значущість сім'ї як соціального інституту життєдіяльності людини, ціннісної системи її творення, функціонування та розвитку, автори програмно-методичного комплексу “Сімейні цінності” для учнів старших класів і колектив Міжнародної громадської організації “Рада сімей України” та її керівник Прит Віктор Іванович сподіваються, що запропоновані теоретичні та методичні матеріали допоможуть сучасній молоді підготуватися до майбутнього сімейного життя на основі традиційних для України сімейних цінностей, родинних традицій, звичаїв, подружніх і батьківсько-дитячих взаємин.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21–22, ст. 135)

(У тексті Кодексу слова “державний орган реєстрації” в усіх відмінках і числах замінено словами “орган державної реєстрації” у відповідному відмінку і числі згідно із Законом № 2398-VI (2398-17) від 01. 07. 2010)

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1

СІМ'Я. РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

Стаття 1. Завдання Сімейного кодексу України.

1. Сімейний кодекс України визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

2. Регулювання сімейних відносин здійснюється цим Кодексом з метою: зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

Стаття 2. Учасники сімейних відносин, які регулює Сімейний кодекс України.

1. Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання.

2. Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком.

3. Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, визначеними у ньому.

4. Сімейний кодекс України не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням.

Стаття 3. Сім'я

1. Сім'я є первинним та основним осередком суспільства.

2. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не

проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

3. Права члена сім'ї має одинока особа.

4. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Стаття 4. Право особи на сім'ю.

1. Особа, яка досягла шлюбного віку, має право на створення сім'ї. У випадках, передбачених частиною другою статті 23 цього Кодексу, сім'ю може створити особа, яка не досягла шлюбного віку.

2. Сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку.

3. Кожна особа має право на проживання в сім'ї. Особа може бути примусово ізольована від сім'ї лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

4. Кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя.

Стаття 5. Державна охорона сім'ї.

1. Держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї.

2. Держава створює людині умови для материнства та батьківства, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство.

3. Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини.

4. Держава бере під свою охорону кожную дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування. (Частина четверта статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом N 3497-IV (3497-15) від 23.02.2006).

5. Ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (254к/96-ВР).

Стаття 6. Дитина.

1. Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.

2. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.

Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Стаття 7. Загальні засади регулювання сімейних відносин.

1. Сімейні відносини регулюються цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами.

2. Сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками.

3. Сімейні відносини регулюються лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства.

4. Регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя.

5. Учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками.

6. Жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї.

7. Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України (254к/96-ВР), Конвенцією про права дитини (995_021), іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (Частина сьома статті 7 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

8. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї.

9. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства.

10. Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист.

Стаття 8. Застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України

1. Якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України (435-15), якщо це не суперечить суті сімейних відносин (Текст статті 8 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

Стаття 9. Регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) сторін.

1. Подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства.

2. Особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, відносини яких не врегульовані цим Кодексом, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Такий договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів України та моральним засадам суспільства.

Стаття 10. Застосування аналогії закону та аналогії права.

1. Якщо певні сімейні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами або домовленістю (договором) сторін, до них застосовуються норми цього Кодексу, які регулюють подібні відносини (аналогія закону) (Частина перша статті 10 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

Стаття 11. Врахування звичаїв при вирішенні судом сімейних спорів.

1. При вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до

якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства.

Стаття 12. Обчислення строків, встановлених у цьому Кодексі.

1. Строки, встановлені у цьому Кодексі, обчислюються відповідно до Цивільного кодексу України (435-15).

Стаття 13. Міжнародні договори України.

1. Частиною національного сімейного законодавства України є міжнародні договори, що регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Якщо в міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом сімейного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України (Стаття 13 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22.12.2006).

Глава 2

ЗДІЙСНЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ВИКОНАННЯ СІМЕЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ. ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Стаття 14. Здійснення сімейних прав.

1. Сімейні права є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі.

2. Якщо дитина або особа, дієздатність якої обмежена, не може самостійно здійснювати свої права, ці права здійснюють батьки, опікун або самі ці особи за допомогою батьків чи піклувальника (Частину третю статті 14 виключено на підставі Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

Стаття 15. Виконання сімейних обов'язків.

1. Сімейні обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу.

2. Якщо особа визнана недієздатною, її сімейний обов'язок особистого немайнового характеру припиняється у зв'язку з неможливістю його виконання. Майновий обов'язок недієздатної особи за її рахунок виконує опікун.

3. Якщо в результаті психічного розладу, тяжкої хвороби або іншої поважної причини особа не може виконувати сімейного обов'язку, вона не вважається такою, що ухиляється від його виконання.

4. Невиконання або ухилення від виконання сімейного обов'язку може бути підставою для застосування наслідків, встановлених цим Кодексом або домовленістю (договором) сторін.

Стаття 16. Надання неповнолітнім батькам допомоги у здійсненні батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків.

1. Якщо мати, батько дитини є неповнолітніми, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надавати йому допомогу у здійсненні ним батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків.

Стаття 17. Надання органом опіки та піклування допомоги особам у здійсненні ними своїх сімейних прав та виконанні сімейних обов'язків.

1. Орган опіки та піклування надає допомогу особі у здійсненні нею своїх сімейних прав та виконанні сімейних обов'язків в обсязі та в порядку, встановлених цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 18. Захист сімейних прав та інтересів.

1. Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.

2. Суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін.

Способами захисту сімейних прав та інтересів зокрема є:

- 1) встановлення правовідношення;
- 2) примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку;
- 3) припинення правовідношення, а також його анулювання;
- 4) припинення дій, які порушують сімейні права;
- 5) відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права;
- 6) відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено цим Кодексом або договором;
- 7) зміна правовідношення (Частину другу статті 18 доповнено пунктом 7 згідно із Законом № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006);
- 8) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб (Частину другу статті 18 доповнено пунктом 8 згідно із Законом № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

Стаття 19. Участь органу опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів.

1. У випадках, передбачених цим Кодексом, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування.

2. Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом десяти днів від часу його винесення заінтересована особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду, крім випадку, передбаченого частиною другою статті 170 цього Кодексу.

3. Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду. У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої йому заяви (Абзац третій частини третьої статті 19 виключено на підставі Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

4. При розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування.

5. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов

проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.

6. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Стаття 20. Застосування позовної давності до вимог, що впливають із сімейних відносин.

1. До вимог, що впливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується, крім випадків, передбачених частиною другою статті 72, частиною другою статті 129, частиною третьою статті 138, частиною третьою статті 139 цього Кодексу.

2. У випадках, передбачених частиною першою цієї статті, позовна давність застосовується судом відповідно до Цивільного кодексу України (435-15), якщо інше не передбачено цим Кодексом.

Розділ II

ШЛЮБ. ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ

Глава 3

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 21. Поняття шлюбу.

1. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.

2. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

3. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану.

Стаття 22. Шлюбний вік.

1. Шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років (Ч. 1 статті 22 в редакції Закону № 4525-VI (4525-17) від 15. 03. 2012).

2. Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу.

Стаття 23. Право на шлюб.

1. Право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку.

2. За заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам (Частина друга статті 23 із змінами, внесеними згідно із Законом № 4525-VI (4525-17) від 15. 03. 2012).

Стаття 24. Добровільність шлюбу.

1. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається.

2. Реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, має наслідки, встановлені статтями 38-40 цього Кодексу.

Стаття 25. Одношлюбність.

1. Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі.

2. Жінка та чоловік мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього шлюбу.

Стаття 26. Особи, які не можуть перебувати у шлюбі між собою.

1. У шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення.

2. У шлюбі між собою не можуть перебувати рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька.

3. У шлюбі між собою не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця.

4. За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

5. У шлюбі між собою не можуть бути усиновлювач та усиновлена ним дитина. Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення.

Глава 4

ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ШЛЮБУ

Стаття 27. Значення державної реєстрації шлюбу.

1. Державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства (Частину другу статті 27 виключено на підставі Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

3. Державна реєстрація шлюбу засвідчується Свідоцтвом про шлюб (1367-2002-п), зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Стаття 28. Заява про реєстрацію шлюбу.

1. Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором. Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, вважаються нареченими (Частину першу статті 28 доповнено абзацом другим згідно із Законом № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

2. Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком особисто.

3. Якщо жінка і (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену, можуть подати їх представники. Повноваження представника мають бути нотаріально засвідчені.

4. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність після спливу трьох місяців від дня її подання.

Стаття 29. Ознайомлення наречених з їхніми правами та обов'язками (Назва статті 29 із змінами, внесеними згідно із Законом № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

1. Орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний ознайомити наречених з їхніми правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків та попередити про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу (Стаття 29 із змінами, несеними згідно із Законом № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

Стаття 30. Взаємна обізнаність наречених про стан здоров'я.

1. Наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я.

2. Держава забезпечує створення умов для медичного обстеження наречених.

3. Порядок здійснення медичного обстеження наречених (1740-2002-п) встановлює Кабінет Міністрів України.

4. Результати медичного обстеження є таємницею і повідомляються лише нареченим.

5. Приховування відомостей про стан здоров'я одним з наречених, наслідком чого може стати (стало) порушення фізичного або психічного здоров'я іншого нареченого чи їхніх нащадків, може бути підставою для визнання шлюбу недійсним (Стаття 30 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

Стаття 31. Зобов'язання наречених у разі відмови від вступу в шлюб (Назва статті 31 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

(Частина першу статті 31 виключено на підставі Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

(Частина другу статті 31 виключено на підставі Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

3. Особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля.

Такі затрати не підлягають відшкодуванню, якщо відмова від шлюбу була викликана протиправною, аморальною поведінкою нареченої, нареченого, прихованням нею, ним обставин, що мають для того, хто відмовився від шлюбу, істотне значення (тяжка хвороба, наявність дитини, судимість тощо).

4. У разі відмови від шлюбу особи, яка одержала подарунок у зв'язку з майбутнім шлюбом, договір дарування за вимогою дарувальника може бути розірваний судом. У разі розірвання договору особа зобов'язана повернути річ, яка була їй подарована, а якщо вона не збереглася – відшкодувати її вартість.

Стаття 32. Час реєстрації шлюбу.

1. Шлюб реєструється після спливу одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. За наявності поважних причин керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до спливу цього строку.

2. У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза для життя нареченої або нареченого, шлюб реєструється у день подання відповідної заяви або у будь-який інший день за бажанням наречених протягом одного місяця (Частина друга статті 32 із змінами, внесеними згідно із Законом № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

3. Якщо є відомості про наявність перешкод до реєстрації шлюбу, керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану може відкласти реєстрацію шлюбу, але не більш як на три місяці. Рішення про таке відкладення може бути оскаржене до суду.

Стаття 33. Місце реєстрації шлюбу.

1. Шлюб реєструється у приміщенні органу державної реєстрації актів цивільного стану.

За заявою наречених реєстрація шлюбу проводиться в урочистій обстановці (Абзац другий частини першої статті 33 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

2. За заявою наречених реєстрація шлюбу може відбутися за місцем їхнього проживання, за місцем надання стаціонарної медичної допомоги або в іншому місці, якщо вони не можуть з поважних причин прибути до органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Стаття 34. Реєстрація шлюбу в присутності нареченої та нареченого.

1. Присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою.

2. Реєстрація шлюбу через представника не допускається.

Стаття 35. Право на вибір прізвища при реєстрації шлюбу.

1. Наречені мають право обрати прізвище одного з них як спільне прізвище подружжя або надалі іменуватися дошлюбними прізвищами.

2. Наречена, наречений мають право приєднати до свого прізвища прізвище нареченого, нареченої. Якщо вони обоє бажають мати подвійне прізвище, за їхньою згодою визначається з якого прізвища воно буде починатися. Складення більше двох прізвищ не допускається, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений.

3. Якщо на момент реєстрації шлюбу прізвище нареченої, нареченого вже є подвійним, вона, він має право замінити одну із частин свого прізвища на прізвище другого.

Стаття 36. Правові наслідки шлюбу.

1. Шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя.

2. Шлюб не може бути підставою для надання особі пільг чи переваг, також для обмеження її прав та свобод, які встановлені Конституцією (254к/96-ВР) і законами України.

Стаття 37. Правозгідність шлюбу.

1. Шлюб є правозгідним, крім випадків, встановлених частинами першою – третьою статті 39 цього Кодексу, а також якщо він не визнаний недійсним за рішенням суду.

Глава 5

НЕДІЙСНІСТЬ ШЛЮБУ

Стаття 38. Підстави недійсності шлюбу.

1. Підставою недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених статтями 22, 24-26 цього Кодексу.

Стаття 39. Шлюб, який є недійсним.

1. Недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі.

2. Недійсним є шлюб, зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою.

3. Недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною.

4. За заявою заінтересованої особи орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб, зареєстрований з особами, зазначеними у частинах першій – третій цієї статті.

5. Якщо шлюб зареєстровано з особою, яка вже перебуває у шлюбі, то в разі припинення попереднього шлюбу до анулювання актового запису щодо повторного шлюбу повторний шлюб стає дійсним з моменту припинення попереднього шлюбу.

6. Актовий запис про шлюб анулюється незалежно від смерті осіб, з якими було зареєстровано шлюб (частини перша – третя цієї статті), а також розірвання цього шлюбу.

Стаття 40. Шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду.

1. Шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка.

Згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства.

2. Шлюб визнається недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності. Шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя.

3. Шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю.

Стаття 41. Шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду.

1. Шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований:

1) між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, встановлених частиною п'ятою статті 26 цього Кодексу; (Пункт 1 частини першої статті 41 в редакції Закону № 3250-IV (3250-15) від 20. 12. 2005);

2) між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею;

3) з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків;

4) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

2. При вирішенні справи про визнання шлюбу недійсним суд бере до уваги, наскільки цим шлюбом порушені права та інтереси особи, тривалість спільного проживання подружжя, характер їхніх взаємин, а також інші обставини, що мають істотне значення.

3. Шлюб не може бути визнаний недійсним у разі вагітності дружини або народження дитини у осіб, зазначених пунктами 1, 2, 4 частини першої цієї статті, або якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його або йому було надано право на шлюб.

Стаття 42. Особи, які мають право на звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним.

1. Право на звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним мають дружина або чоловік, інші особи, права яких порушені у зв'язку з реєстрацією цього шлюбу, батьки, опікун, піклувальник дитини, опікун недієздатної особи, прокурор, орган опіки та піклування, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, яка визнана недієздатною, або особи, дієздатність якої обмежена.

Стаття 43. Визнання шлюбу недійсним після його припинення.

1. Розірвання шлюбу, смерть дружини або чоловіка не є перешкодою для визнання шлюбу недійсним.

2. Якщо шлюб розірвано за рішенням суду, позов про визнання його недійсним може бути пред'явлено лише після скасування рішення суду про розірвання шлюбу.

Стаття 44. Час, з якого шлюб є недійсним.

1. У випадках, передбачених статтями 39-41 цього Кодексу, шлюб є недійсним від дня його державної реєстрації.

Стаття 45. Правові наслідки недійсності шлюбу.

1. Недійсний шлюб (стаття 39 цього Кодексу), а також шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду, не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків, які встановлені для подружжя іншими законами України.

2. Якщо протягом недійсного шлюбу особи набули майно, воно вважається таким, що належить їм на праві спільної часткової власності. Розмір часток кожного з них визначається відповідно до їхньої участі у придбанні цього майна своєю працею та коштами.

3. Якщо особа одержувала аліменти від того, з ким була в недійсному шлюбі, сума сплачених аліментів вважається такою, що одержана без достатньої правової підстави, і підлягає поверненню відповідно до Цивільного кодексу України (435-15), але не більш як за останні три роки.

4. Особа, яка поселилася у житлове приміщення іншої особи у зв'язку з реєстрацією з нею недійсного шлюбу, не набула права на проживання у ньому і може бути виселена.

5. Особа, яка у зв'язку з реєстрацією недійсного шлюбу змінила своє прізвище, вважається такою, що іменується цим прізвищем без достатньої правової підстави.

6. Правові наслідки, встановлені частинами другою – п'ятою цієї статті, застосовуються до особи, яка знала про перешкоди до реєстрації шлюбу і приховала їх від другої сторони і (або) від органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Стаття 46. Особливі правові наслідки недійсності шлюбу.

1. Якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право:

1) на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя;

2) на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку з недійсним шлюбом;

3) на аліменти відповідно до статей 75, 84, 86 і 88 цього Кодексу;

4) на прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу.

Стаття 47. Права та обов'язки батьків і дитини, яка народилася у недійсному шлюбі.

1. Недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася у цьому шлюбі.

Стаття 48. Визнання шлюбу неукладеним.

1. Шлюб, зареєстрований у відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним. Запис про такий шлюб у органі державної реєстрації актів цивільного стану анулюється за рішенням суду за заявою заінтересованої особи, а також за заявою прокурора.

Глава 6

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ

Стаття 49. Право на материнство.

1. Дружина має право на материнство.

2. Небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини може бути причиною розірвання шлюбу.

3. Позбавлення жінки можливості народити дитину (репродуктивної функції) у зв'язку з виконанням нею конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо неї є підставою для відшкодування завданої їй моральної шкоди.

4. Вагітній дружині мають бути створені у сім'ї умови для збереження її здоров'я та народження здорової дитини.

5. Дружині-матері мають бути створені у сім'ї умови для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків.

Стаття 50. Право на батьківство.

1. Чоловік має право на батьківство.

2. Відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу.

3. Позбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням ним конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо нього є підставою для відшкодування завданої йому моральної шкоди.

Стаття 51. Право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності.

1. Дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань.

Стаття 52. Право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток.

1. Дружина та чоловік мають рівне право на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку.

Стаття 53. Право дружини та чоловіка на зміну прізвища.

1. Якщо при реєстрації шлюбу дружина, чоловік зберегли дошлюбні прізвища, вони мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану, який зареєстрував їхній шлюб, або відповідного органу за місцем їхнього проживання заяву про обрання прізвища одного з них як їхнього спільного прізвища або про приєднання до свого прізвища другого з подружжя.

2. У разі зміни прізвища орган державної реєстрації актів цивільного стану видає нове Свідоцтво про шлюб.

Стаття 54. Право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї.

1. Дружина, чоловік мають право розподілити між собою обов'язки в сім'ї. Дружина, чоловік повинні утверджувати повагу до будь-якої праці, яка робиться в інтересах сім'ї.

2. Усі найважливіші питання життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності. Дружина, чоловік мають право противитися усуненню їх від вирішення питань життя сім'ї.

3. Вважається, що дії одного з подружжя стосовно життя сім'ї вчинені за згодою другого з подружжя.

Стаття 55. Обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю.

1. Дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги.

2. Чоловік зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері. Дружина зобов'язана утверджувати в сім'ї повагу до батька.

3. Дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній.

4. Дружина та чоловік зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї.

Стаття 56. Право дружини та чоловіка на свободу та особисту недоторканність (Назва статті 56 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

1. Дружина та чоловік мають право на вільний вибір місця свого проживання (Частина перша статті 56 із змінами, внесеними згідно із Законом № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

2. Дружина та чоловік мають право вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин.

3. Кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини.

4. Примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, в тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом (Частина четверта статті 6 із змінами, внесеними згідно із Законом № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

Глава 7

ПРАВО ОСОБИСТОЇ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ ДРУЖИНИ ТА ЧОЛОВІКА

Стаття 57. Майно, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка.

1. Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є:

1) майно, набуте нею, ним до шлюбу;

2) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;

3) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто.

2. Особистою приватною власністю дружини та чоловіка є речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя.

3. Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є премії, нагороди, які вона, він одержали за особисті заслуги.

Суд може визнати за другим з подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню.

4. Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй, йому належала, а також як відшкодування завданої їй, йому моральної шкоди.

5. Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є страхові суми, одержані нею, ним за обов'язковим особистим страхуванням, а також за добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю кожного з них (Частина п'ята статті 57 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

6. Суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею, ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин.

7. Якщо у придбання майна вкладені крім спільних коштів і кошти, що належали одному з подружжя, то частка у цьому майні, відповідно до розміру внеску, є його особистою приватною власністю.

Стаття 58. Право на плоди та доходи від речей, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка.

1. Якщо річ, що належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди), він є власником цих плодів, приплоду або доходу (дивідендів).

Стаття 59. Здійснення дружиною, чоловіком права особистої приватної власності.

1. Той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей.

2. При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним.

Глава 8

ПРАВО СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ

Стаття 60. Підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя.

1. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

2. Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Стаття 61. Об'єкти права спільної сумісної власності.

1. Об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту (Частина перша статті 61 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22. 12. 2006).

2. Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя (Частина друга статті 61 із змінами, внесеними згідно із Законом № 524-V (24-16) від 22. 12. 2006).

3. Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

4. Речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

5. Об'єктом права спільної сумісної власності подружжя є житло, набуте одним із подружжя під час шлюбу внаслідок приватизації державного житлового фонду, та земельна ділянка, набута внаслідок безоплатної передачі її одному з подружжя із земель державної або комунальної власності, у тому числі приватизації (Статтю 61 доповнено частиною п'ятою згідно із Законом № 2913-VI (2913-17) від 11. 01. 2011).

Стаття 62. Виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, що належало дружині, чоловікові.

1. Якщо майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

2. Якщо один із подружжя своєю працею і (або) коштами брав участь в утриманні майна, належного другому з подружжя, в управлінні цим майном чи

догляді за ним, то дохід (приплид, дивіденди), одержаний від цього майна, у разі спору за рішенням суду може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [44].

Додаток 2

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ

(Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII (789-12) від 27. 02. 91)

(Додатково див. Резолюцію (995_b10) від 21. 12. 95), (Додатково див. Факультативний протокол (995_b09) від 01. 01 .2000), Статус Конвенції див. (995_j24) Дата підписання Україною: 21 лютого 1990 р. Набуття чинності для України: 27 вересня 1991 р.

Преамбула

Держави-учасниці цієї Конвенції, вважаючи, що згідно з принципами, проголошеними в Статуті Організації Об'єднаних Націй, визнання власної гідності, рівних і невід'ємних прав усіх членів суспільства є основою забезпечення свободи, справедливості і миру на землі, беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи та сповнені рішучості сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі,

визнаючи, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини та в Міжнародних пактах про права людини проголосила і погодилась з тим, що кожна людина має володіти всіма зазначеними у них правами і свободами без якої б то не було різниці за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, майновий стан, народження або інші обставини,

нагадуючи, що Організація Об'єднаних Націй в Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу, впевнені в тому, що сім'ї як основному осередку суспільства і природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей мають бути надані необхідні захист і сприяння, з тим щоб вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства,

визнаючи, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння, вважаючи, що дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності,

беручи до уваги, що необхідність у такому особливому захисті дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року і Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року, та визнана в Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про

громадянські і політичні права (зокрема, в статтях 23 і 24), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема, в статті 10), а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей,

беручи до уваги, що, як зазначено в Декларації прав дитини, “дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження”,

посилаючись на положення Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях, Мінімальних стандартних правил Організації Об’єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (“Пекінські правила”) та Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів,

визнаючи, що в усіх країнах світу є діти, які живуть у виключно тяжких умовах, і що такі діти потребують особливої уваги,

враховуючи належним чином важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку дитини,

визнаючи важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей в кожній країні, зокрема в країнах, що розвиваються,

погодилися про нижченаведене:

Частина I

Стаття 1

Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 2

1. Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров’я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин.

2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім’ї.

Стаття 3

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

3. Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

Стаття 4

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Щодо економічних, соціальних і культурних прав Держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і при необхідності в рамках міжнародного співробітництва.

Стаття 5

Держави-учасниці поважають відповідальність, права і обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних цією Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються.

Стаття 6

1. Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя.

2. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.

Стаття 7

1. Дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування.

2. Держави-учасниці забезпечують здійснення цих прав згідно з їх національним законодавством та виконання їх зобов'язань за відповідними міжнародними документами у цій галузі, зокрема, у випадку, коли б інакше дитина не мала громадянства.

Стаття 8

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.

2. Якщо дитина протизаконно позбавляється частини або всіх елементів своєї індивідуальності, Держави-учасниці забезпечують їй необхідну допомогу і захист для найшвидшого відновлення її індивідуальності.

Стаття 9

1. Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

2. Під час будь-якого розгляду згідно з пунктом 1 цієї статті всім заінтересованим сторонам надається можливість брати участь у розгляді та викладати свою точку зору.

3. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

4. У тих випадках, коли таке розлучення впливає з якого-небудь рішення, прийнятого Державою-учасницею, наприклад, при арешті, тюремному ув'язненні, висилці, депортації чи смерті (включаючи смерть, що настала через будь-яку причину під час перебування даної особи у віданні держави) одного чи обох батьків або дитини, така Держава-учасниця надає батькам, дитині чи, якщо це необхідно, іншому члену сім'ї на їх прохання необхідну інформацію щодо місцеперебування відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди добробуту дитини. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання само по собі не призводило до несприятливих наслідків для відповідної особи (осіб).

Стаття 10

1. Відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 1 статті 9 заява дитини чи її батьків на в'їзд у Державу-учасницю або виїзд із неї з метою возз'єднання сім'ї повинна розглядатися Державами-учасницями позитивним, гуманним і оперативним чином. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання не призводило до несприятливих наслідків для заявників та членів їх сім'ї.

2. Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особисті відносини і прямі контакти з обома батьками. З цією метою і відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 2 статті 9 Держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну. Щодо права залишати будь-яку країну діють лише такі обмеження, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), здоров'я чи моралі населення або прав і свобод інших осіб і сумісні з визнаними в цій Конвенції іншими правами.

Стаття 11

1. Держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону.

2. З цією метою Держави-учасниці сприяють укладанню двосторонніх або багатосторонніх угод чи приєднуються до чинних угод.

Стаття 12

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

2. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Стаття 13

1. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини.

2. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні:

а) для поваги прав і репутації інших осіб; або

б) для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), або здоров'я, або моралі населення.

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.

2. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і у відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.

3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 15

1. Держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів.

2. Щодо здійснення даного права не можуть застосовуватися будь-які обмеження, крім тих, які застосовуються відповідно до закону та необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку (order public), охорони здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 16

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканість житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.

2. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

Стаття 17

Держави-учасниці визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують, щоб дитина мала доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цією метою Держави-учасниці:

а) сприяють засобам масової інформації у поширенні інформації і матеріалів, корисних для дитини в соціальному і культурному відношеннях та в дусі статті 29;

б) сприяють міжнародному співробітництву в галузі підготовки, обміну та поширення такої інформації і матеріалів, що надходять із різних культурних, національних і міжнародних джерел;

с) сприяють виданню і розповсюдженню дитячої літератури;

д) сприяють засобам масової інформації у приділенні особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншостей або до корінного населення;

е) сприяють розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю, враховуючи положення статей 13 і 18.

Стаття 18

1. Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

2. З метою гарантування і сприяння здійсненню прав, викладених у цій Конвенції, Держави-учасниці надають батькам і законним опікунам належну допомогу у виконанні ними своїх обов'язків по вихованню дітей та забезпечують розвиток мережі дитячих установ.

3. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами по догляду за дітьми.

Стаття 19

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

2. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд,

розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури.

Стаття 20

1. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою.

2. Держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною.

3. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання “кафала”, за ісламським правом, усиновлення або, за необхідності, направлення до відповідних установ по догляду за дітьми. Під час розгляду варіантів зміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини, її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову.

Стаття 21

Держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку, і вони:

а) забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні власті, які визначають згідно з застосовуваними законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що має відношення до справи і достовірна, що усиновлення допустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, якщо потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на усиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною;

б) визначають, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим;

с) забезпечують, щоб у випадку усиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі самі гарантії і норми, які застосовуються щодо усиновлення всередині країни;

д) вживають всіх необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб у випадку усиновлення в іншій країні влаштування дитини не призводило до одержання невинуватених фінансових вигод, пов'язаних з цією особою;

е) сприяють у необхідних випадках досягненню цілей цієї статті шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх домовленостей або угод та намагаються на цій підставі забезпечити, щоб влаштування дитини в іншій країні здійснювали компетентні власті чи органи.

Стаття 22

1. Держави-учасниці вживають необхідних заходів, щоб забезпечити дитині, яка бажає одержати статус біженця або яка вважається біженцем, відповідно до застосовуваних міжнародного або внутрішнього права і процедур, як тій, що супроводжується, так і тій, що не супроводжується її

батьками або будь-якою іншою особою, належний захист і гуманітарну допомогу в користуванні застосовуваними правами, викладеними в цій Конвенції та інших міжнародних документах з прав людини або гуманітарних документах, учасницями яких є зазначені держави.

2. З цією метою Держави-учасниці сприяють у випадках, коли вони вважають це за необхідне, будь-яким зусиллям Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних міжурядових або неурядових організацій, що співпрацюють з Організацією Об'єднаних Націй, щодо захисту такої дитини та надання їй допомоги у пошуку батьків чи інших членів сім'ї будь-якої дитини-біженця, з тим щоб одержати інформацію, необхідну для її возз'єднання зі своєю сім'єю. В тих випадках, коли батьки або інші члени сім'ї не можуть бути знайдені, цій дитині надається такий самий захист, як і будь-якій іншій дитині, через якісь причини тимчасово або постійно позбавленій сімейного оточення, як це передбачено в цій Конвенції.

Стаття 23

1. Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі, полегшують її активну участь у житті суспільства.

2. Держави-учасниці визнають право неповноцінної дитини на особливе піклування, заохочують і забезпечують надання, за умови наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, та відповідальним за турботу про неї допомогу, щодо якої подано прохання і яка відповідає стану дитини та становищу її батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину.

3. На забезпечення особливих потреб неповноцінної дитини допомога згідно з пунктом 2 цієї статті надається при можливості безкоштовно з урахуванням фінансових ресурсів батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину, та має на меті забезпечення неповноцінній дитині ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку таким чином, який призводить до найбільш повного по можливості втягнення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особи, включаючи культурний і духовний розвиток дитини.

4. Держави-учасниці сприяють у дусі міжнародного співробітництва обміну відповідною інформацією в галузі профілактичної охорони здоров'я, медичного, психологічного і функціонального лікування неповноцінних дітей, включаючи розповсюдження інформації про методи реабілітації, загальноосвітньої і професійної підготовки, а також доступу до цієї інформації, з тим щоб дозволити Державам-учасницям покращити свої можливості і знання, і розширити свій досвід в цій галузі. В зв'язку з цим особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 24

1. Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування

хвороб і відновлення здоров'я. Держави-учасниці намагаються забезпечити, щоб жодна дитина не була позбавлена свого права на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я.

2. Держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права, зокрема, вживають заходів щодо:

а) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;

б) забезпечення надання необхідної медичної допомоги та охорони здоров'я всіх дітей з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги;

в) боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі в межах первинної медико-санітарної допомоги, шляхом, поряд з іншим, застосування легкодоступної технології та надання достатньої кількості поживного продовольства та чистої питної води, беручи до уваги небезпеку і ризик забруднення навколишнього середовища;

г) надання матерям належних послуг по охороні здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди;

д) забезпечення інформацією всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, щодо здоров'я і харчування дітей, переваги грудного годування, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам, а також доступу до освіти та підтримки у використанні цих знань;

е) розвитку просвітницької роботи та послуг у галузі профілактичної медичної допомоги та планування розміру сім'ї.

3. Держави-учасниці вживають будь-яких ефективних і необхідних заходів з метою скасування традиційної практики, що негативно впливає на здоров'я дітей.

4. Держави-учасниці зобов'язані сприяти міжнародному співробітництву і розвивати його з метою поступового досягнення повного здійснення права, яке визнається в цій статті. В зв'язку з цим особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 25

Держави-учасниці визнають права дитини, яка віддана компетентними органами на піклування з метою догляду за нею, її захисту або фізичного чи психічного лікування, на періодичну оцінку лікування, наданого дитині, і всіх інших умов, пов'язаних з таким піклуванням про дитину.

Стаття 26

1. Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством.

2. Ці блага в міру необхідності надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені.

Стаття 27

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.

2. Батько (ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.

3. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.

4. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів щодо забезпечення відновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які відповідають за дитину як всередині Держави-учасниці, так і за кордоном. Зокрема, якщо особа, яка несе фінансову відповідальність за дитину, і дитина проживають в різних державах, Держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або укладенню таких угод, а також досягненню інших відповідних домовленостей.

Стаття 28

1. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема:

а) вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту;

б) сприяють розвиткові різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги;

в) забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів;

г) забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей;

д) вживають заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу.

2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини та відповідно до цієї Конвенції.

3. Держави-учасниці заохочують і розвивають міжнародне співробітництво з питань, що стосуються освіти, зокрема, з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 29

1. Держави-учасниці погоджуються щодо того, що освіта дитини має бути спрямована на:

а) розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі;

б) виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також

принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй;

с) виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної;

д) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення;

е) виховання поваги до навколишньої природи.

2. Жодна частина цієї статті або статті 28 не тлумачиться як така, що обмежує свободу окремих осіб і органів створювати учбові заклади та керувати ними за умови постійного додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, та виконання вимоги того, щоб освіта, яку одержують в таких учбових закладах, відповідала мінімальним нормам, що можуть бути встановлені державою.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншості чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Стаття 31

1. Держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом.

2. Держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті та сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку.

Стаття 32

1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

2. Держави-учасниці вживають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти, з тим щоб забезпечити здійснення цієї статті. З цією метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів,

Держави-учасниці, зокрема:

а) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу;

б) визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умови праці;

с) передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

Стаття 33

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, включаючи законодавчі, адміністративні та соціальні, а також заходи в галузі освіти, з тим щоб захистити дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах, та не допускати залучення дітей до протизаконного виробництва таких речовин і торгівлі ними.

Стаття 34

Держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цією метою Держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання:

- а) схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;
- б) використанню дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;
- с) використанню дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах.

Стаття 35

Держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Стаття 36

Держави-учасниці захищають дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини.

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб:

- а) жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років;
- б) жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу;
- с) гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, жодна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин;
- д) жодна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право осперювати законність

позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії.

Стаття 38

1. Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання.

2. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

3. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, Держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам більш старшого віку.

4. Згідно з своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними.

Стаття 39

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Стаття 40

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

2. З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:

а) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;

б) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:

I) презумпцію невинності, поки її вина не буде доведена згідно із законом;

II) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, та одержання

правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;

III) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

IV) свобода від примусу щодо даваних свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самотійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;

V) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;

VI) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;

VII) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

3. Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:

а) встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;

б) у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поведження з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.

4. Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і професійної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поведження з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину.

Стаття 41

Жодне в цій Конвенції не торкається будь-яких положень, які більшою мірою сприяють здійсненню прав дитини і можуть міститися:

а) в законі Держави-учасниці, або

б) в нормах міжнародного права, що діють щодо даної держави.

Частина II

Стаття 42

Держави-учасниці зобов'язані, використовуючи належні та дійові засоби, широко інформувати про принципи і положення Конвенції як дорослих, так і дітей.

Стаття 43

1. З метою розгляду прогресу, досягнутого Державами-учасницями щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією, засновується Комітет по правах дитини, який здійснює функції, передбачені нижче.

2. Комітет складається з десяти експертів, що відзначаються високими моральними якостями та визнаною компетентністю в галузі, охоплюваній цією Конвенцією. Членів Комітету обирають Держави-учасниці з числа своїх громадян, вони виступають в особистій якості, при цьому приділяється увага справедливому географічному розподілу, а також головним правовим системам.

3. Членів Комітету обирають таємним голосуванням із числа внесених до списку осіб, висунутих Державами-учасницями. Кожна Держава-учасниця може висувати одну особу з числа своїх громадян.

4. Первісні вибори в Комітет проводяться не пізніше ніж через шість місяців з дня набуття чинності цією Конвенцією, а надалі – раз на два роки. Принаймні за чотири місяці до дня кожних виборів Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається до Держав-учасниць з листом, пропонуючи їм подати свої кандидатури протягом двох місяців. Потім Генеральний секретар складає в алфавітному порядку список всіх висунутих таким чином осіб із зазначенням Держав-учасниць, які висунули цих осіб, та представляє цей список Державам-учасницям цієї Конвенції.

5. Вибори проводяться на нарадах Держав-учасниць, які скликає Генеральний секретар у центральних установах Організації Об'єднаних Націй. На нарадах, де дві третини Держав-учасниць складають кворум, обраними до складу Комітету є ті кандидати, які дістали найбільшу кількість голосів і абсолютну більшість голосів представників Держав-учасниць, що присутні та беруть участь у голосуванні.

6. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк. Вони мають право бути переобраними у випадку повторного висунення їх кандидатур. Строк повноважень п'яти членів, обраних на перших виборах, минає в кінці дворічного періоду; негайно після перших виборів імена цих п'яти членів визначаються головою наради шляхом жеребкування.

7. У випадку смерті або відставки якого-небудь члена Комітету або якщо він чи вона з якоїсь іншої причини не може більше виконувати обов'язки члена Комітету, Держава-учасниця, що висунула даного члена Комітету, призначає іншого експерта з числа своїх громадян на строк, що залишився, за умови схвалення Комітетом.

8. Комітет встановлює власні правила процедури.

9. Комітет обирає своїх службових осіб на дворічний строк.

10. Сесії Комітету, як правило, проводяться в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або в будь-якому іншому відповідному місці, визначеному Комітетом. Комітет, як правило, проводить сесії щорічно. Тривалість сесії Комітету визначається і при необхідності переглядається на нарадах Держав-учасниць цієї Конвенції за умови схвалення Генеральною Асамблеєю.

11. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надає необхідні персонал і матеріальні засоби для ефективного здійснення Комітетом своїх функцій відповідно до цієї Конвенції.

12. Члени Комітету, заснованого відповідно до цієї Конвенції, одержують схвалювану Генеральною Асамблеєю винагороду з коштів Організації Об'єднаних Націй в порядку та на умовах, встановлених Генеральною Асамблеєю.

Стаття 44

1. Держави-учасниці зобов'язані подавати Комітету через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав:

а) протягом двох років після набуття чинності цією Конвенцією для відповідної Держави-учасниці;

б) надалі – кожні п'ять років.

2. У доповідях, які подаються відповідно до цієї статті, зазначаються фактори і труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією. Доповіді містять також достатню інформацію, з тим щоб забезпечити Комітету повне розуміння дії Конвенції у даній країні.

3. Державі-учасниці, яка подала Комітету всебічну первинну інформацію, немає необхідності повторювати у наступних доповідях, що подаються відповідно до пункту 1 підпункту б цієї статті, раніше викладену основну інформацію.

4. Комітет може запитувати у Держав-учасниць додаткову інформацію, що стосується здійснення цієї Конвенції.

5. Доповіді про діяльність Комітету раз на два роки представляються Генеральній Асамблеї через Економічну та Соціальну Раду.

6. Держави-учасниці забезпечують широку гласність своїм доповідям у власних країнах.

Стаття 45

З метою сприяння ефективному здійсненню Конвенції та заохочення міжнародного співробітництва в галузі, охоплюваній цією Конвенцією:

а) спеціалізовані установи, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй та інші органи Організації Об'єднаних Націй мають право бути представленими при розгляді питань про здійснення таких положень цієї Конвенції, які входять до сфери їх повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фонду Організації Об'єднаних Націй та іншим компетентним органам, якщо він вважає це за доцільне, подавати висновки експертів щодо здійснення Конвенції у тих галузях, які входять до сфери їх відповідних повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фонду Організації Об'єднаних Націй та іншим органам Організації Об'єднаних Націй подавати доповіді про здійснення Конвенції у галузях, що входять до сфери їх діяльності;

б) Комітет направляє, якщо він вважає за доцільне, до спеціалізованих установ, Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних

органів будь-які доповіді Держав-учасниць, в яких вміщені прохання про технічну консультацію чи допомогу або йдеться про потреби в цьому, зазначені зауваження та пропозиції Комітету, якщо такі є, щодо таких прохань чи зауважень;

с) Комітет може рекомендувати Генеральній Асамблеї запропонувати Генеральному секретарю провести від її імені дослідження з питань, що стосуються прав дитини;

д) Комітет може вносити пропозиції і рекомендації загального характеру, засновані на інформації, одержаній відповідно до статей 44 і 45 цієї Конвенції. Такі пропозиції і рекомендації загального характеру направляються будь-якій зацікавленій Державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї поряд із зауваженнями Держав-учасниць, якщо такі є.

Частина III

Стаття 46

Ця Конвенція відкрита для підписання її всіма державами.

Стаття 47

Ця Конвенція підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 48

Ця Конвенція відкрита для приєднання до неї будь-якої держави. Документи про приєднання здаються на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй [26].

Додаток 3

Методика визначення правової готовності старшокласників до сімейного життя [24]

Інструкція. До запропонованих запитань дається кілька варіантів відповіді. Із них правильна відповідь тільки одна. Відзначте (обведіть кружечком) на бланку відповідей (окремому аркуші паперу) ту, яка, на вашу думку, є правильною.

Текст методики

1. Назвіть, будь ласка, шлюбний вік, встановлений законом для:

1. Чоловіків _____ 2. Жінок _____

2. На який термін (у виняткових випадках) можуть знижувати шлюбний вік виконавчі комітети районних (міських) Рад:

1. Не більше, як на два роки.
2. Не більше, як на один рік.
3. На будь-який строк, залежно від обставин.

3. З якою метою, на Вашу думку, реєструється шлюб:

1. Для забезпечення державних та громадських інтересів.

2. З метою охорони особистих і майнових прав та інтересів подружжя і дітей.

3. З метою охорони інтересів подружжя і дітей та державних і громадських інтересів.

4. *Права і обов'язки подружжя засвідчує:*

1. Церковний шлюб.
2. Цивільний шлюб у поєднанні з церковним.
3. Тільки шлюб у державних установах реєстрації.

5. *Що необхідно для укладання шлюбу:*

1. Взаємна згода осіб, які одружуються.
2. Досягнення ними шлюбного віку.
3. Взаємна згода осіб, які одружуються, та їхніх батьків.
4. Взаємна згода осіб, які одружуються, та досягнення ними шлюбного віку.

6. *Чи дозволяється укладення шлюбу:*

1. Між особами, з яких хоча б одна перебуває в іншому шлюбі: 1. Так 2. Ні.
2. Між родичами по прямій висхідній і низхідній лінії: 1. Так 2. Ні.
3. Між повнорідними і неповнорідними братами і сестрами: 1. Так 2. Ні.
4. Між усиновителями і усиновленими: 1. Так 2. Ні.
5. Між особами, одна з яких визнана судом недієздатною внаслідок душевної хвороби: 1. Так 2. Ні.

7. *В яких правових стосунках перебувають майбутні чоловік і дружина після подання заяви державної установи реєстрації шлюбу:*

1. У шлюбних відносинах.
2. У ніяких юридичних стосунках.
3. У родинних відносинах майбутніх чоловіка та дружини.

8. *Чи користуються батьки рівними правами і мають рівні обов'язки щодо своїх дітей у випадках, коли шлюб між ними розірвано:*

1. Так 2. Ні.

9. *Інтересами кого, передусім, опікується суд під час розгляду спорів про дітей:*

1. Інтересами батьків.
2. Державними інтересами, що представляють органи опіки і піклування.
3. Інтересами дітей.

10. *З якого віку виникає відповідальність за кримінальні злочини:*

1. З 18 років.
2. З 16 років.
3. В окремих випадках з 14 років.

11. *Якщо згода між батьками не досягнута, то суперечка щодо імені дитини вирішується:*

1. На користь матері.
2. На вимогу батька.
3. Органами опіки і піклування.

12. Чи звільняє батьків від обов'язків щодо утримання дитини позбавлення батьківських прав:

1.Так 2. Ні.

13. Які випадки суд не бере до уваги під час встановлення батьківства:

1. Спільне проживання та ведення спільного господарства з матір'ю дитини і відповідачем до народження дитини.
2. Спільне виховання чи утримання ними дитини.
3. Заява матері про особу батька дитини.
4. Докази, що достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства.

14. Чи користується подружжя рівними правами на майно у тому випадку, коли один із них не має самотійного заробітку:

1.Так 2. Ні.

15. У яких випадках діти можуть не піклуватися про своїх батьків:

1. Коли діти неповнолітні.
2. Коли батьки ведуть аморальний спосіб життя.
3. Коли судом встановлено, що батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків.
4. Коли повнолітні діти живуть окремо від батьків.

16. У яких випадках можливе розторгнення шлюбу в органах запису актів громадянського стану:

1. За взаємної згоди подружжя на розірвання шлюбу.
2. Якщо не виникає між подружжям суперечки про майно та розходжень про те, з ким залишається дитина.
3. За взаємною згодою подружжя, яке не має неповнолітніх дітей.

17. Чи можуть органи запису актів громадянського стану розірвати шлюб:

1. Якщо один із членів подружжя позбавлений волі за вчинення злочину строком не менше трьох років:

1.Так 2. Ні.

2. Якщо один із членів подружжя позбавлений волі строком не менше одного року:

1.Так 2. Ні.

3. Якщо ув'язнений член подружжя порушить спір про майно чи дітей.

1.Так 2. Ні.

18. У яких випадках відбувається розірвання шлюбу в судовому порядку::

1. Якщо судом встановлено, що подальше спільне життя подружжя та збереження сім'ї стали неможливими.
2. Якщо не може відбутись розірвання шлюбу через органи запису актів громадянського стану.
3. За відсутності згоди на розірвання шлюбу одного з батьків.

19. У яких випадках суд повинен з'ясувати в дитини: з ким із батьків вона бажає залишитися після розлучення?

1. Коли дитині виповниться 12 років.
2. Коли дитина починає розуміти взаємини між батьками і зможе вибрати одну із сторін.
3. Коли дитині виповниться 10 років.

20. Після розірвання шлюбу і проживання одного з батьків окремо від сім'ї:

1. Окремо проживаючий батько (мати) має право бачитися з дитиною, брати участь у її вихованні.
2. Окремо проживаючий батько (мати) не тільки має право бачитися з дитиною, але і зобов'язаний спілкуватися з нею, брати участь у її вихованні.
3. Окремо проживаючий батько (мати) не має права спілкуватися з дитиною, щоб не перешкоджати іншому з батьків виховувати дитину.

21. Чи тягне за собою зміну прізвища дитини розірвання шлюбу або визнання шлюбу недійсним:

1. Так 2. Ні.

22. До якого віку батьки зобов'язані виплачувати аліменти на утримання своїх дітей:

1. До 16 років
2. До 18 років.
3. До 16 років, а в окремих випадках до 18 років.

23. Які причини ведуть до звільнення від сплати аліментів:

1. Якщо особа, яка сплачує аліменти, пенсійного віку.
2. Якщо є рішення суду про звільнення від сплати аліментів.
3. Якщо мати (батько) відмовляється отримувати аліменти і виховує дитину сама (сам).

24. Вкажіть розмір аліментів, що стягуються з окремо проживаючого батька (матері) на двох неповнолітніх дітей:

1. Четверта частина заробітку (доходу) батька (матері).
2. Третина заробітку (доходу) батька (матері).
3. Половина заробітку (доходу) батька (матері).

25. Чи можуть бути притягнуті до участі в додаткових витратах, викликаних певними обставинами, батьки, які сплачують аліменти на

неповнолітніх дітей у чітко визначеній сумі:

1. Так 2. Ні.

26. Чи зобов'язані діти утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги, піклуватися про них:

1. Зобов'язані у всіх випадках.
2. Не завжди зобов'язані, залежно від обставин.
3. Не зобов'язані.

27. Чи потрібна згода дитини на усиновлення:

1. Потрібна, якщо дитині виповниться 10 років.
2. Потрібна, якщо дитина починає розуміти відносини з особами, яких вважає своїми батьками.
3. Потрібна, якщо дитина проживає в сім'ї усиновителя до подачі заяви про усиновлення і вважає усиновителя своїм батьком (матір'ю).
4. Взагалі не потрібна.

28. Чи може бути усиновителем повнолітній дієздатний громадянин, позбавлений раніше батьківських прав:

1. Може бути, якщо він у змозі забезпечити необхідні умови для розвитку і виховання дитини та має відповідні педагогічні здібності.
2. Не може бути.
3. Може бути в окремих випадках, наприклад, коли дитина, яку необхідно усиновити, прихильна до нього.

29. Чи може бути усиновлена дитина особою, яка перебуває в шлюбі, без письмової згоди на усиновлення іншого члена подружжя:

1. Не може бути взагалі усиновлена одним з членів подружжя, а тільки двома.
2. Може бути усиновлена і без такої письмової згоди.
3. Може бути усиновлена у виняткових випадках (наприклад, коли когось з подружжя визнано недієздатним внаслідок душевної хвороби тощо).

30. У якому випадку може відбутись усиновлення без згоди батьків дитини:

1. Якщо вони не проживають разом і віддали дитину на виховання у відповідний дитячий заклад.
2. Якщо вони не проживають з дитиною понад рік і, незважаючи на попередження органів опіки і піклування, продовжують ухилятися від участі у вихованні і утриманні дитини, не проявляють щодо неї батьківської уваги і турботи.
3. Якщо батьки позбавлені батьківських прав або визнані недієздатними внаслідок душевної хвороби.

31. Чи повинен сплачувати аліменти на усиновлену дитину батько-усиновлювач після розлучення, якщо справжній батько дитини ще живий, але

проживає також окремо від сім'ї.

1. Так.
2. Ні.
3. Повинен в окремих випадках.

32. До якого віку здійснюється опіка над неповнолітніми:

1. До 14 років.
2. До 16 років.
3. До 15 років.

33. Чи можна призначити опікуном чи піклувальником дитини особу з числа її родичів без його згоди:

- 1.Так 2. Ні.

34. Хто не може бути опікуном чи піклувальником:

1. Особи віком від 18 до 23 років.
2. Особи, позбавлені батьківських прав.
3. Особи, близькі до підопічного.
4. Далекі родичі дитини.

35. Чи можна призначити опікуна (піклувальника) особам, які перебувають на опікуванні державних закладів:

- 1.Так 2. Ні.

Додаток 4

Методика “Мій підхід до конфлікту” [55]

Інструкція. Перед вами вісім груп висловлювань (А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З), кожна з яких має п'ять варіантів. Усі вони відображають різні способи поведінки в конфліктній ситуації. Завдання: у кожній групі потрібно знайти два висловлювання, що точніше за інші характеризують Вашу звичну поведінку в конфлікті, а потім – два висловлювання, що менш за все відповідають тому, як Ви поводитесь, потрапляючи в складну ситуацію. У бланку відповідей позначте знаком “+” ті два номери відповідей, що вам найбільше підходять, і знаком “–” ті два номери, які найменш характеризують Вашу поведінку.

Текст методики

А

1. Звичайно, я повний рішучості досягти того, на що маю право.
2. За можливості я намагаюся уникати конфліктів.
3. Чим обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, у чому ми обоє згодні.
4. Я вірю в необхідність взаємних поступок.
5. Я намагаюся залагодити справу з максимальним врахуванням інтересів як іншої людини, так і своїх власних.

Б

1. Я зроблю усе, щоб не бути в програті.
2. Як правило, з часом конфлікти проходять самі собою.
3. Я вважаю, що “поганий світ краще гарної сварки”.
4. Для мене цілком прийнятне часткове рішення проблеми – це знімає напругу.
5. Намагаюся придумати що-небудь таке, що буде гарним виходом для нас обох.

В

1. Я докладаю всіх зусиль, щоб досягнути свого.
2. Я намагаюся не піддаватися на провокації.
3. Я намагаюся не зачепити почуття іншої людини.
4. Я вважаю, що обидві сторони повинні бути готові поступитися чим-небудь.
5. Найперше я намагаюся визначити, що потрібно кожному з нас.

Г

1. Я наполягаю на тому, що вважаю правильним і справедливим.
2. Більшість ситуацій не варті того, щоб затівати конфлікт.
3. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
4. Я завжди готовий до компромісу.
5. Я повідомляю іншому свою думку і запитую про його погляди.

Д

1. Я намагаюся показати іншому логіку та перевагу моїх поглядів.
2. Я уникаю агресивних людей.
3. Я намагаюся заспокоїти іншого і, передусім, зберегти наші відносини.
4. Я вважаю за можливе в чомусь поступитися, щоб досягнути чогось іншого.
5. Я переконаний, що багато чого можна вирішити, якщо ставитись один до одного з повагою і розумінням.

Е

1. Я, зазвичай, намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
2. Я намагаюся робити усе, щоб уникнути марної напруги.
3. Якщо це робить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
4. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також йде мені назустріч.
5. Завжди прагну доброзичливого і прямого обговорення проблеми, що виникла.

Ж

1. Я твердо відстоюю свою позицію.
2. Найчастіше я уникаю займати позицію, що може спровокувати суперечки.
3. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я намагаюся йти йому назустріч.

4. Я намагаюся знайти найкраще поєднання користі та втрат для нас обох.
5. Я, як правило, заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

3

1. Я намагаюся переконати іншого у своїй правоті.
2. Я намагаюся відкласти рішення гострого питання.
3. Я готовий багато чого віддати за спокійне життя.
4. Я намагаюся знайти позицію, що перебуває посередині між моєю позицією і позицією іншої людини.
5. Я завжди шукаю такий вихід, який влаштував би нас обох.

Бланк відповідей

№ висловлювання	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	Сума балів
1									
2									
3									
4									
5									

Дешифратор відповідей

Для виявлення найбільш відповідної Вам форми поведінки в ситуації конфлікту підраховується кількість балів, набраних по кожному рядку в бланку відповідей. Піз час статистичної обробки відповідь “–” оцінюється 1 балом, відповідь “+” – 3 бали. Інші відповіді (які залишилися не обраними) оцінюються 2 балами кожна.

Інтерпретація

Значення кожного рядка.

1-ий рядок. Протиборство, примус (“Акула”). Дія з позиції сили, спроба досягнути своїх цілей за будь-яку ціну, змусити іншого прийняти свої умови.

2-ий рядок. Відхилення (“Черепашка”, що ховається у свій панцир). Відмова від власних цілей і контактів. Спроба триматися подалі як від спірних питань, через які виникають конфлікти, так і від людей, що до них причетні.

3-ий рядок. Поступливість (“Плюшеве ведмежа”). Готовність відмовитися від своїх цілей на користь іншого заради збереження власного спокою і гарних взаємин.

4-ий рядок. Компроміс (“Хитра, розважлива лисиця”). Пошуки такого рішення, яке якоюсь мірою влаштувало б обох. Готовність самому йти на поступки і очікування від іншого також часткової відмови від своїх цілей і вимог.

5-ий рядок. Співробітництво (“Мудра сова”). Повага як своїх, так і чужих потреб, ставлення до конфлікту як до загальної проблеми, прагнення об’єднати зусилля для вирішення цієї проблеми і максимально задовольнити потреби кожного.

Методика “Ваш стиль поведінки в конфліктній ситуації” [55]

Інструкція. Опитувальник складається з подвійних тверджень: А і Б. Уважно прочитайте і оберіть те, яке більшою мірою відповідає Вашій поведінці в конфліктній ситуації. Обране твердження обведіть кружечком у бланку відповідей.

1. А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.

Б. Аніж дискутувати з приводу того, з чим я не згодний, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва не погоджуємося.

2. А. Я прагну знайти компромісне рішення.

Б. Я намагаюся владнати справу з урахуванням всіх інтересів: і іншого, і своїх власних.

3. А. Я, як правило, вперто намагаюся досягнути свого.

Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради іншої людини.

4. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

Б. Я намагаюся не зачепити почуття іншої людини.

5. А. Вирішуючи суперечку, я постійно намагаюся знайти підтримку.

Б. Я намагаюся робити все, щоб уникнути непотрібного напруження.

6. А. Я намагаюся уникнути неприємностей для себе.

Б. Я намагаюся досягти свого.

7. А. Я прагну відкласти вирішення спірного питання, щоб з часом вирішити його остаточно.

Б. Я вважаю можливим у чомусь поступитись, щоб з часом досягти успіху.

8. А. Я, зазвичай, намагаюся настійливо досягти свого.

Б. Передусім я намагаюся визначити, у чому суть спірних питань.

9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через суперечку, яка виникла.

Б. Я докладаю багато зусиль, щоб досягти свого.

10. А. Я вперто прагну досягнути свого.

Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11. А. Насамперед я прагну чітко визначити те, у чому суть спірних питань.

Б. Я намагаюся заспокоїти іншого та зберегти наші стосунки.

12. А. Часто я уникаю позицій, які можуть викликати суперечку.

Б. Я даю можливість іншим у чомусь залишитися при своїй думці, якщо вони йдуть назустріч.

13. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я наполягаю, щоб все було зроблено по-моєму.

14. А. Висловлюючи свою точку зору, я цікавлюся думкою про неї інших.

Б. Я намагаюся довести логіку і перевагу моїх поглядів.

15. А. Я намагаюся заспокоїти іншого та зберегти наші стосунки.

Б. Я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруження.

16. А. Я намагаюся не зачіпати почуття інших.
Б. Я часто намагаюся переконати інших у перевазі моїх позицій.
17. А. Як правило, я наполегливо прагну досягнути свого.
Б. Я намагаюся зробити все, аби уникнути непотрібної напруженості.
18. А. Якщо це робить іншого щасливим, я даю йому можливість наполягти на своєму.
Б. Я дозволяю іншому залишатися при своїй думці, якщо він йде мені назустріч.
19. А. Передусім я намагаюся визначити, в чому суть всіх спірних питань.
Б. Я намагаюся відкласти спірні питання для того, щоб з часом вирішити їх.
20. А. Я намагаюся негайно перебороти наші розбіжності.
Б. Я намагаюся знайти краще поєднання втрат і користі для нас обох.
21. А. Під час переговорів я намагаюся бути уважним до іншого.
Б. Завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.
22. А. Я намагаюся знайти компроміс між своєю і чужою позиціями.
Б. Я відстоюю свою позицію.
23. А. Як правило, я турбуюся про те, щоб задовольнити бажання кожного.
Б. Іноді я даю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
24. А. Якщо позиція іншого видається йому важливою, я намагаюся поступитися.
Б. Я намагаюся переконати іншого піти на компроміс.
25. А. Я намагаюся переконати іншого у правильності моїх міркувань.
Б. Під час переговорів я намагаюся бути уважним до чужих аргументів.
26. А. Як правило, я пропоную компромісну позицію.
Б. Я майже завжди прагну задовольнити інтереси кожного з нас.
27. А. Я прагну уникнути суперечок.
Б. Якщо це принесе іншій людині щастя, я дам їй можливість відстояти свою позицію.
28. А. Я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Улагоджуючи ситуацію, я прагну знайти підтримку іншого.
29. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Думаю, що не завжди слід хвилюватися, якщо виникають розбіжності.
30. А. Я намагаюся не зачіпати почуття іншого.
Б. Я завжди займаю таку позицію у суперечці, яка дає можливість обом домогтися успіху.

Дешифратор відповідей

Отримані в результаті дослідження дані зіставляються з ключем, який подається у таблиці. За твердження, що збігається з ключем, нараховується один бал. Згодом бали додаються окремо для кожної шкали.

СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ

Про ваш стиль поведінки у конфліктній ситуації будуть свідчити найбільші суми, які ви отримали за тією чи іншою шкалою. Характеристика стилів подана у попередній темі.

Слід пам'ятати, що при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягає успіху, у випадках конкуренції, пристосування і компромісу один з учасників буває у виграші, а інший програє, або обидва програють, тому що ідуть на компроміс. І тільки в ситуації співробітництва обидві сторони досягають своєї мети.

Ключ методики

№	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1.	—	—	—	А	Б
2.	—	Б	А	—	—
3.	А	—	—	—	Б
4.	—	—	А	—	Б
5.	—	А	—	Б	—
6.	Б	—	—	А	—
7.	—	—	Б	А	—
8.	А	Б	—	—	—
9.	Б	—	—	А	—
10.	А	—	Б	—	—
11.	—	А	—	—	Б
12.	—	—	Б	А	—
13.	Б	—	А	—	—
14.	Б	А	—	—	—
15.	—	—	—	Б	А
16.	Б	—	—	—	А
17.	А	—	—	Б	—
18.	—	—	Б	—	А
19.	—	А	—	Б	—
20.	—	А	Б	—	—
21.	—	Б	—	—	А
22.	Б	—	А	—	—
23.	—	А	—	Б	—
24.	—	—	Б	—	А
25.	А	—	—	—	Б
26.	—	Б	А	—	—
27.	—	—	—	А	Б
28.	А	Б	—	—	—
29.	—	—	А	Б	—
30.	—	Б	—	—	А

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Авдеев А. А. Исторические типы народонаселения в докапиталистических формациях / А. А. Авдеев. – М. : МАКС Пресс, 2003. – 160 с.
2. Акутина С. П. Формирование у старшеклассников семейных духовно-нравственных ценностей во взаимодействии семьи и школы : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук, спец. 13.00.01 / С. П. Акутина. – Нижний Новгород, 2010.
3. Алешина Ю. Е. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений / Ю. Е. Алешина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовская. – М., 1987.
4. Беляева Я. В. Состояние и динамика отношения молодежи к незарегистрированному браку : дисс. ... канд. социолог. наук, спец. 22.00.04 / Я. В. Беляева. – Москва, 2008. – 197 с.
5. Болотова С. Р. Динамика ценности семьи в сознании студенческой молодежи на примере вузов г. Хабаровска : автореф. дисс. ... канд. социолог. наук, спец. 22.00.04 / С. Р. Болотова. – Хабаровск. – 24 с.
6. Вечорок Т. В. Сімейні традиції у формуванні моральних цінностей старшокласників : дисертація ... канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.07 / Т. В. Вечорок ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2005.
7. Волжина О. И. Семья как социокультурная ценность : автореф. дисс. ... доктор социолог. наук, спец. 22.00.04 / О. И. Волжина. – Москва, 2002.
8. Волкова А. Методические приемы диагностики супружеских отношений / А. Волкова // Вопросы психологии. – 1985. – № 5 – С. 110–116.
9. Гребенников И. Основы семейной жизни / И. Гребенников. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.
10. Гурко Т. А. Опыты сексуальных отношений, материнства и супружества несовершеннолетних женщин / Т. А. Гурко // Социологические исследования. – 2002. – № 11. – с. 84.
11. Дармодехин С. В. Государственная семейная политика. Авторская концепция / С. В. Дармодехин. – М. : ГосНИИ семьи и воспитания, 1999. – 97 с.
12. Дармодехин С. В. Семья как объект государственной политики / С. В. Дармодехин. – М. : ГосНИИ семьи и воспитания, 1998. – 205 с.
13. Долбик-Воробей Т. А. Студенческая молодежь о проблемах брака и рождаемости / Т. А. Долбик-Воробей // Социологические исследования. – 2003. – № 11.
14. Дочки-матери : проза, стихи, публицистика / сост. М. П. Никулина. – Свердловск : Сред.-Урал. КН. Изд-во, 1986. – 320 с.
15. Дубровина И. В. Проблема психологической подготовки к семейной жизни / И. В. Дубровина. – Вопросы психологии. – 1981. – № 4. – С. 146–151.
16. Дюльдина Ж. Н. Формирование у юношей семейных ценностей в условиях поликультурной среды : автореф. дисс. ... канд. пед. наук 13.00.01. – Ульяновск, 2010. – 321 с.

17. Елизаров А. Н. К проблеме поиска основного интегрирующего фактора семьи / А. Н. Елизаров // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 1996. – №1.
18. Жолудева С. В. Психологическая готовность к браку на разных этапах периода взрослости : автореф. дисс. ... канд. психолог. наук 19.00.13 / С. В. Жолудева. – Ростов-на-Дону, 2009.
19. Закус О. І. Вплив соціально-психологічних факторів на вибір партнера для створення сім'ї // Вісник психології і соціальної педагогіки [Електронний ресурс] : зб. наук. праць / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – Вип. 3. – К., 2010. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>.
20. Зритнева Е. И. Формирование готовности старшеклассников к браку и семейной жизни : диссертация ... канд. пед. наук 13.00.01 / Е. И. Зритнева. – Ставрополь, 2000. – 212 с.
21. Карабанова С. Ф. Теория и практика домоведения : конспект лекций // Электронный ресурс. – Режим доступа: http://abc.vvsu.ru/Books/l_domoved/default.asp.
22. Ковалев С. В. Психология семейных отношений / С. В. Ковалев. – М., 1987. – 160 с
23. Ковалева А. В. Трансформация понятия “гражданский брак” как проявление кризиса семейно-брачных отношений : диссертация ... канд. социолог. наук / А. В. Ковалева. – Хабаровск, 2009. – 185 с.
24. Ковбас Б. Родинна педагогіка : у 3 т. / Ковбас Б., Костів В. – Том І. Основи родинних взаємовідносин. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.
25. Ковбас Б. Родинна педагогіка : у 3 т. / Ковбас Б., Костів В. – Том ІІ. Основи родинного виховання. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.
26. Конвенция о правах ребенка // Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М. : БРЭ, 2002. – С. 508.
27. Конвенція про права дитини ООН : міжнародний документ від 20.11.1989 [Електронний ресурс] // сайт Верховної ради/ – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
28. Концепція сімейного виховання в системі освіти України “Щаслива родина” на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iitzo.gov.ua/files/konzepsiy_shasliva_rodina_12_21.doc.
29. Кравець В. Психологія сімейного життя : навч. посібник. – Тернопіль : ТДПУ, 1997. – 163 с.
30. Крайг Г. Психология развития / Крайг Г., Бокум Д. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 940 с. Крип'якевич І. П. Історія України. – Львів, 1990. – 340 с.
31. Лобашова О. Є. Особливості ціннісних орієнтацій подружжя залежно від типу шлюбу // Вісник психології і соціальної педагогіки [Електронний ресурс] : зб. наук. пр. / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – Випуск 3. – К., 2010. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>.
32. Логінова Т. Ю. Вплив професійної зайнятості подружжя на рівень конфліктності в сімейних стосунках // Вісник психології і соціальної педагогіки

[Електронний ресурс] : зб. наук. пр. / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – Випуск 3. – К., 2010. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>.

33. Маковій Г. П. Затоптаний цвіт : народознавчі оповідки. – К. : Укр. письменник, 1993. – 205 с.

34. Матвеева Н. А. Институт брака в семейном праве России, Украины и Беларуси: диссертация ... канд. юрид. наук. – Москва, 2005. – 181 с.

35. Нестеренко А. И. Динамика семейных ценностей: Социологический аспект : автореф. дисс. ... канд. социолог. наук, спец. 22.00.04. – Москва, 2006.

36. Омельянчук С. В. Брак и семья в Древней Руси IX–XIII веков: морально-нравственный и правовой аспекты : автореф. дисс. ... канд. ист. наук, спец. 07.00.02. – Тамбов, 2009.

37. Оржеховська В. М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі: практико-зорієнтований навчальний посібник / Оржеховська В. М., Кириченко В. І., Ковганич Г. Г. – Х. : Точка, 2007. – 192 с.

38. Орлова Н. Х. Эволюция христианских воззрений на пол и брак в европейской культурной традиции : автореф. дисс. ... доктор философ. наук, спец. 09.00.13. – Санкт-Петербург, 2006.

39. Психология семейных отношений : курс лекций. – М. : Апрель-Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с. (Серия “Кафедра психологии”).

40. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук [та ін.] ; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 4-те вид., стереотип. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.

41. Ренке С. О. Сім'я як соціально-психологічний феномен // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України – Проблеми сучасної психології, 2010. – Вип. 9. – С. 357–364.

42. Рогова А. М. Анализ социальных факторов формирования семейных ценностей среди молодого поколения :на примере Санкт-Петербурга и Ленинградской области : автореф. дисс. ... канд. социолог. наук, спец. 22.00.04. – Санкт-Петербург, 2009.

43. Сивохина С. В. Понятие брака и условия его действительности в современном праве России и Франции : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук, спец. 12.00.03. – Самара, 2006.

44. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

45. Словник-довідник з вікової та педагогічної психології / укладач Петрів О. П. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2008. – 27с.

46. Стельмахович Г. П. Виховний потенціал української родини // Учитель. – 1998. – № 6. – С. 52–55.

47. Стельмахович М. Г. Новітні перспективи сімейного виховання // Рідна школа. – 1998. – № 7–8. – С. 23–25.

48. Терещенко М. В. Можливі шляхи подолання ілюзорної картини світу у сімейних стосунках // Вісник психології і соціальної педагогіки [Електронний

ресурс] : зб. наук. пр. / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка, Московський гуманітарний педагогічний інститут. – Випуск 2. – К. ; М., 2010. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua2>.

49. Трапезникова Т. М. Определение согласованности семейных ценностей и ролевых установок в брачной паре // Практикум с общей, экспериментальной и прикладной психологии / под ред. А. А. Крилова, С. А. Манчева. – СПб. : Санкт-Петербург, 2000. – 486 с.

50. Тулина Н. В. Семья и общество: от конфликта к гармонии / Н. В. Тулина. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 80с.

51. Уварова В. А. Динамика системы семейных ценностей в российской культуре конца XX – начала XXI века : автореф. дисс. ... канд. социолог. наук, спец. 24.00.01. – Ростов-на-Дону, 2004.

52. Українознавство : посібник / уклад.: В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. – К. : Зодіак. – ЕКО, 1994. – 399 с.

53. Федотова Ю. В. Семья как феномен и носитель культурных традиций: Европа с древности до начала XX века : автореф. дисс. ... канд. философ. наук, спец. 24.00.01. – Москва, 2003.

54. Філімончук А. В. Розділ III. Основи сімейних відносин. Заняття 24 – 34 / А. В. Філімончук // Абетка щасливого сімейного життя : методичний посібник з курсу “Етика і психологія сімейного життя”. 10–11 кл. – Житомир: ЦНТЕІ, 2008. – С. 71–107.

55. Хобсон К. Ф. Развитие ребенка и его отношение с окружающими / К. Ф. Хобсон, Р. П. Скин. – М., 1993. – 326 с.

56. Хубиев Б. Б. Семья как социально-ценностная общность форм бытия человека : автореф. дисс. ... доктор философ. наук, спец. 09.00.11. – Пятигорск, 2009.

57. Черствая О. Е. Педагогические аспекты влияния семейного уклада на воспитание детей : автореф. дисс. ... канд. пед. наук, спец. 13.00.01. – Москва, 2001.

58. Черствая О. Е. Уклад семейной жизни как объект педагогического исследования // Вестник Томского государственного педагогического университета, Выпуск 1, 2011. – ст. 114–118.

59. Browne J. Recognizing the Signs of True Love [Electronic resource] / Joy Browne. – Access: <http://www.dummies.com/how-to/content/recognizing-the-signs-of-true-love.html>. – Title from the screen.

60. Hall P. How to Settle Arguments and Disagreements with Your Partner [Electronic resource] / Paula Hall. – Access: <http://www.dummies.com/how-to/content/how-to-settle-arguments-and-disagreements-with-you.html>. – Title from the screen.

61. Wachs K. How to Use Arguments to Improve Your Relationship [Electronic resource] / Dr. Kate M. Wachs. – Access: <http://www.dummies.com/how-to/content/how-to-use-arguments-to-improve-your-relationship.html>. – Title from the screen.

62. Westheimer R., Lehu P. – Access: www.amazon.com > [Books](#) > [Health, Fitness & Dieting](#). – Title from the screen

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ
Практико-орієнтований посібник

**О. В. Мельник,
Т. В. Кравченко,
Л. В. Канішевська,
І. П. Білоцерківець**

Наукове редагування – О. В. Мельник
Літературне редагування – І. П. Білоцерківець
Обкладинка – Л. І. Гриценюк
Комп'ютерна верстка та макетування – О. В. Мельник

Сімейні цінності: практико-орієнтований посібник до навчальної програми “Сімейні цінності” (9 годин) / [О. В. Мельник, Т. В. Кравченко, Л. В. Канішевська, І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ: НАІР, 2014. – 136 с.

Практико-орієнтований посібник укладено відповідно до змісту навчальної програми “Сімейні цінності” (9 годин), схваленої МОНМС України (лист МОНМС України № 14.1/12-Г-156 від 03. 07. 2012 р.) для використання у старших класах загальноосвітніх навчальних закладів. Поданий в ньому теоретичний матеріал розкриває сутність основних понять і положень навчальної програми, якими мають оволодіти учні впродовж дев'яти навчальних годин. У посібнику також представлені до окремих тем зразки практичних робіт і вправ, які є необхідною та обов'язковою складовою формування в юнаків і дівчат традиційної системи цінностей створення, функціонування і розвитку сім'ї.

УДК 370. 13. 42; 159. 924. 7
ББК 74.6 + 88.56
С 37

© О. В. Мельник, Т. В. Кравченко, Л. В. Канішевська

Підписано до друку _____ 2014 р.
Формат 60х90 1/16.
Гарн. Times New Roman
Ум. друк. арк.
Тираж 100.

Івано-Франківськ
вул.. Височана, 18
Видавництво "НАІР"
(0342) 50-57-82, (050) 433-67-93
email: fedorynrr@rambler.ru

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції № 4191 від 12. 11. 2011 р.